

Ἐκ Χιονιάδων

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ανθέμιο, ἔργο του Χιονιαδίτη Μ. Κ. Καραγιαννίδη, οικ. Κεμάλη, Νεγάδες Ζαγορίου 1869.

ΤΕΥΧΟΣ 10 - ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 2007 - 5 ΕΥΡΩ

ἐκ Χιονιάδων

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ - ΕΚΔΟΣΗ: Πολιτιστικός Σύλλογος Χιονιαδιτών. Συνεργάζεται η Αδελφότητα Χιονιαδιτών «Ο Άγιος Αθανάσιος»

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ: Βασίλης Σκούρτης

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Βασίλης Σκούρτης, Κώστας Σκούρτης, Γιάννης Λιάτσης, Μίλτος Γεραβέλης

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Ελένη Κουτσομπίνα

ΕΔΡΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Χιονιάδες, 441 00 Κόνιτσα (Για συνεργασία, διάθεση τευχών, συνδρομές, embάσματα)

Αριθμός λογαριασμού περιοδικού: ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ 84752606

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ:

Κ. Σκούρτης, Μπενίση 10, Λυκόβρουση 141 23, τηλ.: 210 - 28 32 551 και 210 - 28 52 151

Β. Σκούρτης, Αβέρωφ 8, Κόνιτσα 441 00, τηλ.: 26550-24 945

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ & ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ: «Ιδεότυπο», Ζ. Πηγής 48, τηλ.: 210 - 33 03 991

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Δεκάλογος ΕΠΕ, Αγαθίου 3, τηλ.: 210 - 64 60 338

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Πτύξις, Πλαταιών 9, τηλ.: 210 - 34 68 317

ΔΙΑΘΕΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Αθήνα: βιβλιοπωλείο «Δωδώνη», Ανδρέου Μεταξά 28, και βιβλιοπωλείο «Εστία», Σόλωνος 60 Κόνιτσα: Βιβλιοπωλείο «Ελεγείο» και βιβλιοπωλείο «Πλουμής»

Οι απόψεις των ενυπόγραφων κειμένων δεν είναι κατ' ανάγκην απόψεις και του περιοδικού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

3	Πρόλογος	52	ΘΕΟΦΑΝΗΣ και ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΖΩΓΡΑΦΟΥ Πρωτομαγιά και το αμίλητο νερό
5	ΧΡΗΣΤΟΣ Φ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Από το κονδύλι και το κάρβουνο στο κιννάβαρι	54	ΜΑΡΙΑ ΤΑΣΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΤΣΑΚΑ Σχολαρχείον Βουρμπιάνης
9	π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΪΣΙΟΣ Ντουφεξήδες και χτίστες απ' τους Χιονιάδες	62	ΒΑΣΙΛΙΚΗ Χ. ΣΚΟΥΡΤΗ Το δάσος της οξιάς των Χιονιάδων
11	ΚΩΣΤΑΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ Κατάλογος Χιονιαδιτών ζωγράφων	66	ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΤΟΛΟΥΛΗΣ Η Αδελφότητα Δροσοπηγιωτών
22	ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Ταξίδι στην Περσία, 1935 Ο μάστορας Νίκος Κούπης (1908-1993) και οι γέφυρες στο Γκιρντανέ	72	Συντήρηση παραδοσιακών κτιρίων στα Μαστοροχώρια
40	ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Οι μαστόροι της Περσίας	73	ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Βιβλιοπαρουσίαση
43	ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ Έθιμα της στέγης	76	«Εκ Κονίτσης, μουσική και τραγούδια»
50	ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΑΣΙΟΥΛΑΣ Τα ζώα και τα πουλιά στο δημοτικό τραγούδι	78	ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΑΤΣΗΣ Γεγονότα, πρωτοβουλίες, δραστηριότητες 2006-2007
		80	ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΚΩΛΕΣΗΣ Η διαχείριση του φόβου στην πρώιμη Χιονιαδίτικη Αγιογραφία

Τις φωτογραφίες του τεύχους μας παρεχώρησαν -και τους ευχαριστούμε θερμά- οι: Κυριάκος Κωλέσης (σελ. 2, 11-14, 20, 21, 81-92), Χρήστος Φ. Μαργαρίτης (4-8), Βασίλης Παπαγεωργίου – Μουσείο Μαστόρων Πυρσόγιαννης (22-42), Γιώργος Παΐσιος 53, Μαρία Τασιοπούλου-Μάτσακα (54, 57, 59), Γιώργος Κοτολούλης (66-71). Επίσης από την έκδοση «Μαστοροχώρια, οδηγός γνωριμίας με το Δήμο Μαστοροχωρίων» πήραμε τις φωτογραφίες: 43, 48, 49, 55 και 61. Οι υπόλοιπες ανήκουν στα μέλη της Σ.Ε. και στον Πολιτιστικό Σύλλογο Χιονιάδων. Τα σχέδια είναι του Κώστα Σκούρτη.

Πρόλογος

Στα πλαίσια μιας πολύ σημαντικής έκθεσης, με μεγάλη σημασία για την προβολή του ελληνικού πολιτισμού, το έργο των χιονιαδιτών ζωγράφων αναδείχτηκε και εκτιμήθηκε ιδιαίτερα. Η εν λόγω έκθεση παρουσιάστηκε στο περίφημο Μουσείο Περγάμου του Βερολίνου από 15 Μαρτίου έως 10 Ιουνίου 2007. Παρουσιάστηκαν ελληνικές μεταβυζαντινές εικόνες, καθώς και σχέδια και ανθίβολα από τη Συλλογή Βελιμέζη, η οποία μετέφερε το κάλλος και τη λάμψη του ελληνικού πολιτισμού και στη γερμανική πρωτεύουσα. Ανάμεσα στα εξαιρετικά έργα της συλλογής περιλαμβάνεται και μία εικόνα του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου (El Greco). Ας σημειωθεί πως η έκθεση αυτή αποτέλεσε την ελληνική συμμετοχή στις εκδηλώσεις της γερμανικής προεδρίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την επισκέφθηκε και ο Έλληνας Πρωθυπουργός κ. Κώστας Καραμανλής.

Το Μουσείο Περγάμου είναι ένα από τα πιο σημαντικά του κόσμου και διαθέτει στις συλλογές του σπάνιους αρχαιολογικούς θησαυρούς ελληνορωμαϊκής και ασιατικής προέλευσης. Έχει πάρει το όνομά του από τον περίφημο ναό της Περγάμου, ο οποίος έχει μεταφερθεί ολόκληρος στην τεράστια κύρια αίθουσα του Μουσείου. Η αξία των συλλογών του Μουσείου προσελκύει καθημερινά πάρα πολλούς επισκέπτες, ο αριθμός των οποίων φθάνει τις δεκαπέντε χιλιάδες άτομα κατά μέσο όρο την ημέρα. Την αίθουσα της έκθεσης της Συλλογής επισκέφθηκαν συνολικά 92.862 άτομα, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Μουσείου, αριθμός που αποτελεί ρεκόρ για περιοδικές εκθέσεις.

Η Συλλογή Βελιμέζη έχει παρουσιαστεί και σε δεκατέσσερις άλλες πόλεις της Ευρώπης, στη Σεούλ της Κορέας και στη Λίμα του Περού. Η έκθεση στο Βερολίνο συνδιοργανώθηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού Βερολίνου, το Μουσείο Μπενάκη και το Staatliche Museen zu Berlin. Τα ανθίβολα, τα σχέδια δηλαδή με μολύβι ή ελαφρές χρωστικές ύλες, τα οποία χρησίμευαν ως πρότυπα και κυρίως ως εργαλεία αντιγραφής εικόνων, προήλθαν από εργαστήρια Χιονιαδιτών ζωγράφων και τα συγκέντρωσαν οι κ.κ. Μακρής και Μαργαρίτης. Όσο για τις αντίστοιχες ηπειρώτικες εικόνες, που το κοινό της έκθεσης θαύμασε σε μεγάλες φωτογραφίες, μιας και βρίσκονται σε διάφορες εκκλησίες της Ηπείρου, οι Χιονιαδίτες ζωγράφοι έχουν βάλει το χέρι τους, όπως αναγράφεται σε μια εικόνα του Χριστού ως Μεγάλου Αρχιερέως: «Δια χειρός Δημητρίου, Αποστόλου, Χριστοδούλου και Σωκράτους, Χιονιαδίτων, επαρχία Βελάς. 1876».

Για την επιστημονική τεκμηρίωση της έκθεσης συνεργάστηκαν η θεολόγος – βυζαντινολόγος κ. Μαρία Νάνου και η βυζαντινολόγος δρ. Ανδρομάχη Κατσελάκη, οι οποίες συνέβαλαν με τις γνώσεις και τη μεθοδικότητά τους στη δημιουργία του άρτιου και πολυτελούς καταλόγου των ανθιβόλων της έκθεσης και ετοιμάζουν λεπτομερή επιστημονική

έκδοση για τα ανθίβολα της συλλογής Μακρή – Μαργαρίτη.

Ας σημειωθεί, τέλος, το μεγάλο εθνικό και πολιτιστικό έργο που επιτελεί ο κ. Χρήστος Φωτίου Μαργαρίτης, ανιψιός του αείμνηστου συλλέκτη Αιμίλιου Βελιμέζη, άξιος διαχειριστής της Συλλογής Βελιμέζη.

Για την Ήπειρο και για την ιστορία των πολλών λαϊκών ζωγράφων που ανέδειξε το μικρό χωριό των Χιονιάδων, η παρουσίαση των χιονιαδίτικων σχεδίων και ανθιβόλων ως μέρος της έκθεσης, αποτελεί πολύ μεγάλη τιμή.

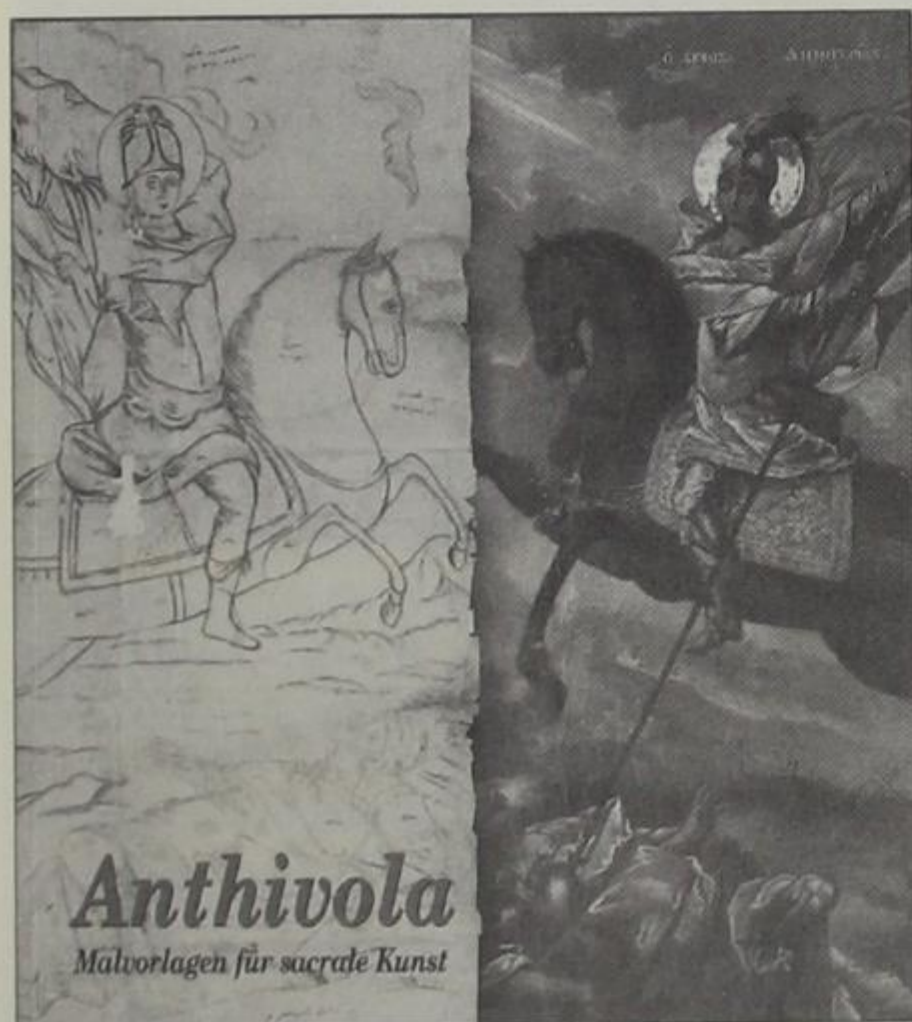

Το Μουσείο Περγάμου του Βερολίνου.

Χρήστος Φ. Μαργαρίτης

Από το κονδύλι και το κάρβουνο στο κιννάβαρι

Απόσπασμα από τον κατάλογο της Έκθεσης
«Anthivola Malvorlagen für sakrale Kunst»

Ο κατάλογος της έκθεσης με τα ανθίβολα που προέρχονται από εργαστήρια Χιονιαδιτών ζωγράφων.

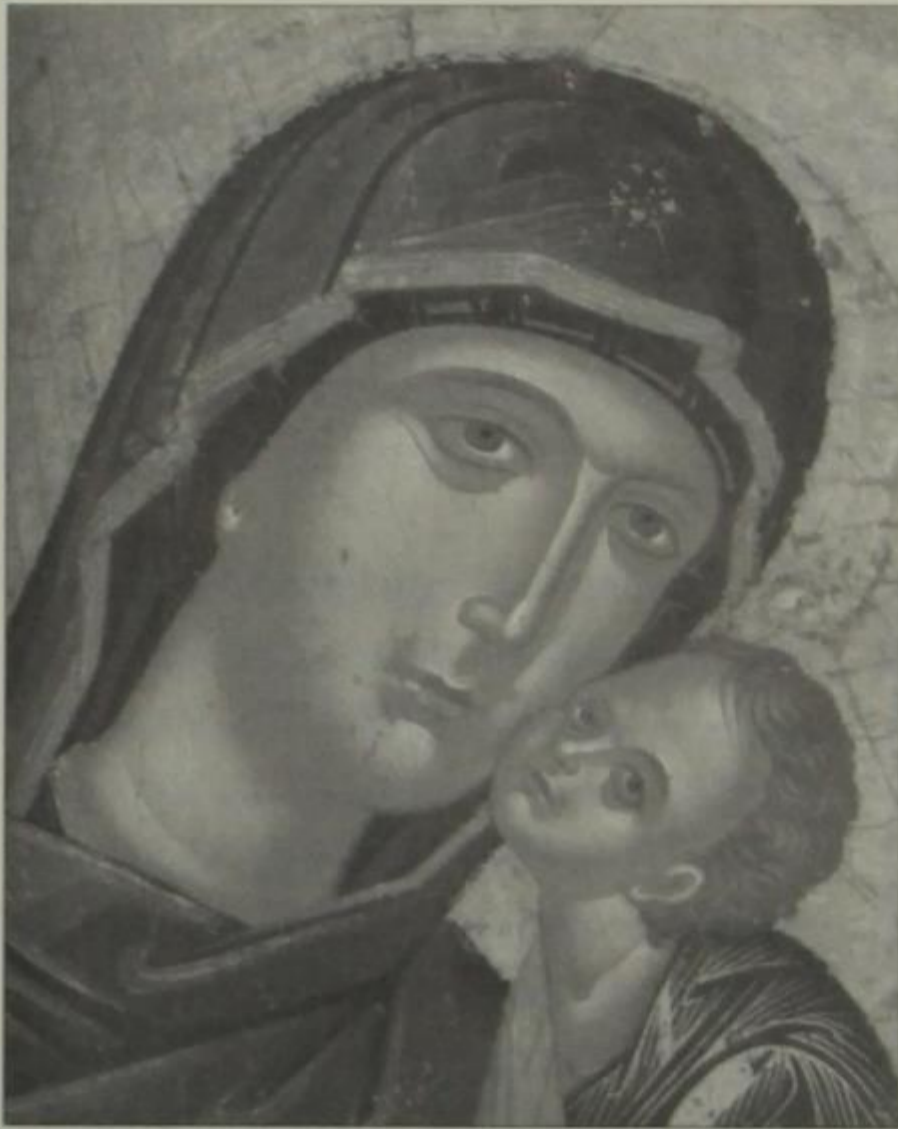
χρωματικές επιφάνειες 3 ή 4 μέτρων επί 7 έως 12 μέτρα, με ψαρόκολλα που στέγνωνε ακαριαία, για να ετοιμάσει τις γιγαντοαφίσες της πρόσοψης και της εισόδου του κινηματογράφου.

Μετά ήρθαν οι εμπειρίες του Βακιριτζή, του Κοψίδη, του Παντάζογλου, του Ξενάκη, της Παπαδοπεράκη και οι μεγάλες Εκθέσεις με τα Χαρακτικά στη Βαρκελώνη, στη Βιέννη, στη Φραγκφούρτη, στο Λονδίνο και στη Βενετία.

Και εν τω μεταξύ, ενώ η συγκέντρωση των σχεδίων από τους Χιονιάδες προχωρούσε και συνεχώς νέο υλικό εμπλούτιζε τη συλλογή που έχουμε ξεκινήσει με τον αδελφικό μου φίλο Αλέξανδρο Μακρή, οι παραινέσεις του πατέρα μου πολιτικού μηχανικού από

Στη δεκαετία του '80 ο Ν. Γ. Πεντζίκης μας έδειξε για πρώτη φορά την τεχνική του ανθιβόλου. Το ονομάτιζε αθίβολο και συγχρόνως το περιφρονούσε με τον δικό του εγωιστικό τρόπο, παρόλον ότι του άρεσε να περνάει με αγιορείτες αγιογράφους από τη Γαλάτιστα και να τους διηγείται ό,τι ήξερε για τον Διονύσιο τον εκ Φουρνά.

Λίγα χρόνια πιο πριν και ο κυρ Στέφανος Αλμαλιώτης στην εκκλησία Αγία Τριάδα του Πειραιά, πολύ περήφανος κι εκείνος, καμάρωνε για τα ανθίβολα με τα οποία τροφοδότησε τους βοηθούς του για να προχωρήσει η ιστόρηση της μεγάλης εκκλησίας με γρηγορότερους ρυθμούς. Ο κυρ Στέφανος τότε, αναπολούσε τις εποχές του κινηματογράφου «Ορφέα» της Σταδίου, όταν μέσα σε δύο το πολύ ώρες «ξεπέταγε» κυριολεκτικά

Η Παναγία Γλυκοφιλούσα, έργο Αντρέα Ρίτζου, β' μισό 15ου αιώνα. Έκθεση συλλογής Βελιμέζη.

Το πάθος του Χριστού, έργο Δομήνικου Θεοτοκόπουλου, 1566. Έκθεση συλλογής Βελιμέζη.

την Badische Technische Hochschule «Fridericiana» της Καρλσρούης, Φώτη Χρήστου Μαργαρίτη, για τη διάσωση κατά προτεραιότητα αυτού του «ευπαθούς χάρτινου υλικού», ήταν σχεδόν επιτακτικές... Του μιλούσαν πιο πολύ από τις αισθησιακές μακέτες για τις ταινίες που είχε ζωγραφίσει ο Βακιρτζής στη δεκαετία του '50 και τις οποίες «φυλλομετρούσε» συνήθως μόνο τις βράδυνες ώρες, αναπολώντας τις κινηματογραφικές εξόδους με τη μητέρα μας Σοφία, λάτρη του σινεμά...

Όμως ήρθαν τα δύσκολα. Η ευχή της μητέρας μας ήταν σαφής: Συντηρείστε, μελετείστε και δημοσιοποιείτε τις εικόνες της γιαγιάς και του θείου σας Αιμιλίου Ι. Βελιμέζη τώρα! (40 χρόνια μετά τον ξαφνικό θάνατό του και τη διακοπή της μελέτης τους από τον Μανώλη Χατζηδάκη).

Με την εμπνευσμένη καθοδήγηση του καθηγητή Αγγέλου Λεληβορριά, διευθυντή του Μουσείου Μπενάκη, και την επιστημονική επιμέλεια της καθηγήτριας Νανώς Χατζηδάκη, το Πρόγραμμα των Εικόνων της Συλλογής Βελιμέζη άρχισε το 1991, έγραψε και «γράφει ιστορία» μεταφέροντας το μήνυμα της θρησκευτικής μεταβυζαντινής ζωγραφικής σ' όλη την Ευρώπη, στην ΝΑ. Ασία και την Ν. Αμερική.

Τώρα στο Βερολίνο, για τρίτη φορά στη Γερμανία, μετά το Recklinghausen (1998) και

Χιονιαδίτικα αντίβολα από την έκθεση της συλλογής Βελιμέζη.

τη Φραγκφούρτη (2001), σε συνδιοργάνωση Griechische Kulturstiftung Berlin, Benaki Museum και Staatliche Museen zu Berlin, παρουσιάζεται η 17η διεθνής Έκθεση της Συλλογής των Εικόνων Βελιμέζη στο μεγαλοπρεπές Pergamon Museum και, για πρώτη φορά, τα Χιονιαδίτικα αντίβολα της συλλογής Μακρή-Μαργαρίτη. Είναι τόσο όμορφα...

Στις γειτνιαζουσες αίθουσες της βόρειας πτέρυγας του Pergamon οι εικόνες του Ρίτζου, του Τζάνε, του Κονταρίνη, του Καλλέργη, του Ζούκη, του Ιωάννη, συνομιλούν με τα σχέδια νεώτερων συναδέλφων τους από την Ήπειρο.

Και εκείνα πάλι, αντι-παραβάλλονται, μέσα από φωτογραφικές αναπαραγωγές, με τις φορητές εικόνες και τοιχογραφίες από μητροπολιτικούς ναούς και Ξωκλήσια των Ιωαννίνων, της Άρτας και της ευρύτερης περιοχής της βορειοδυτικής Ελλάδος, που εντόπισαν με ζήλο και ενθουσιασμό οι βυζαντινολόγοι Μαρία Νάνου και Ανδρομάχη Κατσελάκη.

Ο κ. Χ. Μαργαρίτης στα εγκαίνια της έκθεσης.

Η τριγωνική συγκρότηση της Έκθεσης:

Μεταβυζαντινές εικόνες - ύστερα μεταβυζαντινά ανθίβολα και σε φωτογραφική απεικόνιση διάσπαρτες ηχειρώτικες εικόνες, αντίστοιχες με τα ανθίβολα, περικλείει μια πρωτότυπη θεώρηση με ιδιαίτερα κέντρα βάρους και πόλους, κυρίως εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος.

Η Ομάδα του Προγράμματος Βελιμέζη για τα ανθίβολα Μακρή-Μαργαρίτη συνεργάζεται για πρώτη φορά με τη θεολόγο-βυζαντινολόγο κυρία Μαρία Νάνου και τη βυζαντινολόγο Δρ. Ανδρομάχη Κατσελάκη, οι οποίες ετοιμάζουν προς δημοσίευση μια λεπτομερή επιστημονική έκδοση για τα Ανθίβολα Μακρή-Μαργαρίτη. Της εργασίας τους αυτής, η Έκθεση στο Βερολίνο και ο παρών κατάλογός της είναι το προοίμιο. Τους οφείλουμε ιδιαίτερη εκτίμηση και σεβασμό για τη μεθοδική τους έρευνα.

Χριστός Παντοκράτωρ

Ο Άγιος Μηνάς

Ανθίβολα (σχέδια αποτύπωσης) από εργαστήριο Χιονιαδιτών ζωγράφων. Συλλογή Βελιμέζη.

π. Γεώργιος Παῖσιος

Ντουφεξήδες και χτίστες απ' τους Χιονιάδες

Το κείμενο αυτό συμπληρώνει την εργασία του π. Γ. Παῖσιου «Αι λαϊκαί τέχναι των Χιονιάδων», τμήματα της οποίας δημοσιεύτηκαν στα τεύχη 6 και 10 του περιοδικού μας.

Β' Οπλοποιία

Αύτη παλαιότατη εν τω χωρίω τέχνη, υπάρχουσα, εξέλιπε προ εκατόν πενήκοντα ετών και πλέον. Δυστυχώς, γραπτάς μαρτυρίας αυτής δεν έχομεν να παρουσιάσωμεν.

Γράφομεν εδώ όσα γράφομεν στηριχθέντες μόνον εις όσα η παράδοσις μας διέσωσεν. Εκ των κατοίκων λοιπόν του χωρίου ως οπλοποιοί (ντουφεξήδες) εφημίζοντο οι Μπουράδες, οι οποίοι ως επί το πλείστον ειργάζοντο εν Βερατίω. Ο προ εξαετίας και πλέον αποθανών γέρον Ιωάννης Αδαμίδης (Βούρης) ως είχε εκ στόματος του πατρός αυτού Αδάμου μοι εξιστόρησε τα εξής:

«Οι Μπουράδες ανέκαθεν είχαν την τέχνην Ντουφεξήδες και δούλευαν στο Μπεράτι. Ο προπάππος του πατέρα μου είχε και έναν αδελφό που δούλευαν μαζί στο μαγαζί που είχαν στο Μπεράτι. Ο αδελφός του εκείνος ήταν πολύ έξυπνος και ικανός άνθρωπος. Γι' αυτό είχε και μεγάλη εκτίμηση από τον Χουσνή Πασσά του Μπερατιού και κάθε βράδυ ο Πασσάς του 'στελνε τ' άλογο κι έβγαιναν μαζί περίπατο. Αργότερα ο ίδιος ο Πασσάς τον έστειλε με δικά του έξοδα στην Βιέννη σ' ένα αργαστήριο που 'φκιανε γυαλικά. Εκεί τόσο καλά έμαθε την τέχνη και τόσο σβέλτος και επιτήδειος ήταν στη δουλειά του, που τον εφθόνησε κι ο ίδιος ο μάστοράς του. Έφκιασε δε κι ένα ωραίο τακίμι γυαλικά (πλήρες σερβίτσιο) και το 'στειλε στον Πασσά στο Μπεράτι.

Ο Πασσάς ευχαριστήθηκε από το ωραίο αυτό δώρο και του 'γραψε «φθάνει τώρα. Έλα εδώ να σου ανοίξω μαγαζί».

Και όταν ήρθε η ώρα για να φύγει αφού πρώτα φόρτωσε τα εργαλεία και τες μηχανές εκίνησε για να γυρίσει στο Μπεράτι. Την τελευταία ώρα όμως που θα 'φευγε τον φώναξε ο μάστοράς του φιλικά δήθεν να τον κεράσει καφέ. Από τον φθόνο του όμως εκεί στον καφέ, του 'ριξε φαρμάκι και τον φαρμάκωσε, για να μη βγει η τέχνη έξω.

Κι έτσι, δεν πρόκαμε να γυρίση στο Μπεράτι. Οι μηχανές όμως και τα εργαλεία του και ό,τι άλλο είχε φορτώσει, σύμφωνα με τη μάρκα του τα 'φέραν στο Μπεράτι και τον ζητούσαν να τα παραλάβη. Τέτοιο χαμπέρι ήρθε κι εδώ στο χωριό, γιατί νόμισαν πως ήρθε εδώ, αλλ' αυτός δεν ήτο πλέον εν τη ζωή, είχε πεθάνει».

Ντουφεξής ειργάσθη και ο εκ μητρός πάππος μου Κώστας Γ. Δημητρίου (Δημητριάδης) καθώς και άλλοι παλαιότεροι μη γνωστοί εις ημάς. Αυτά εν ολίγοις περί των Ντουφεξήδων.

Γ' Η κτιστική

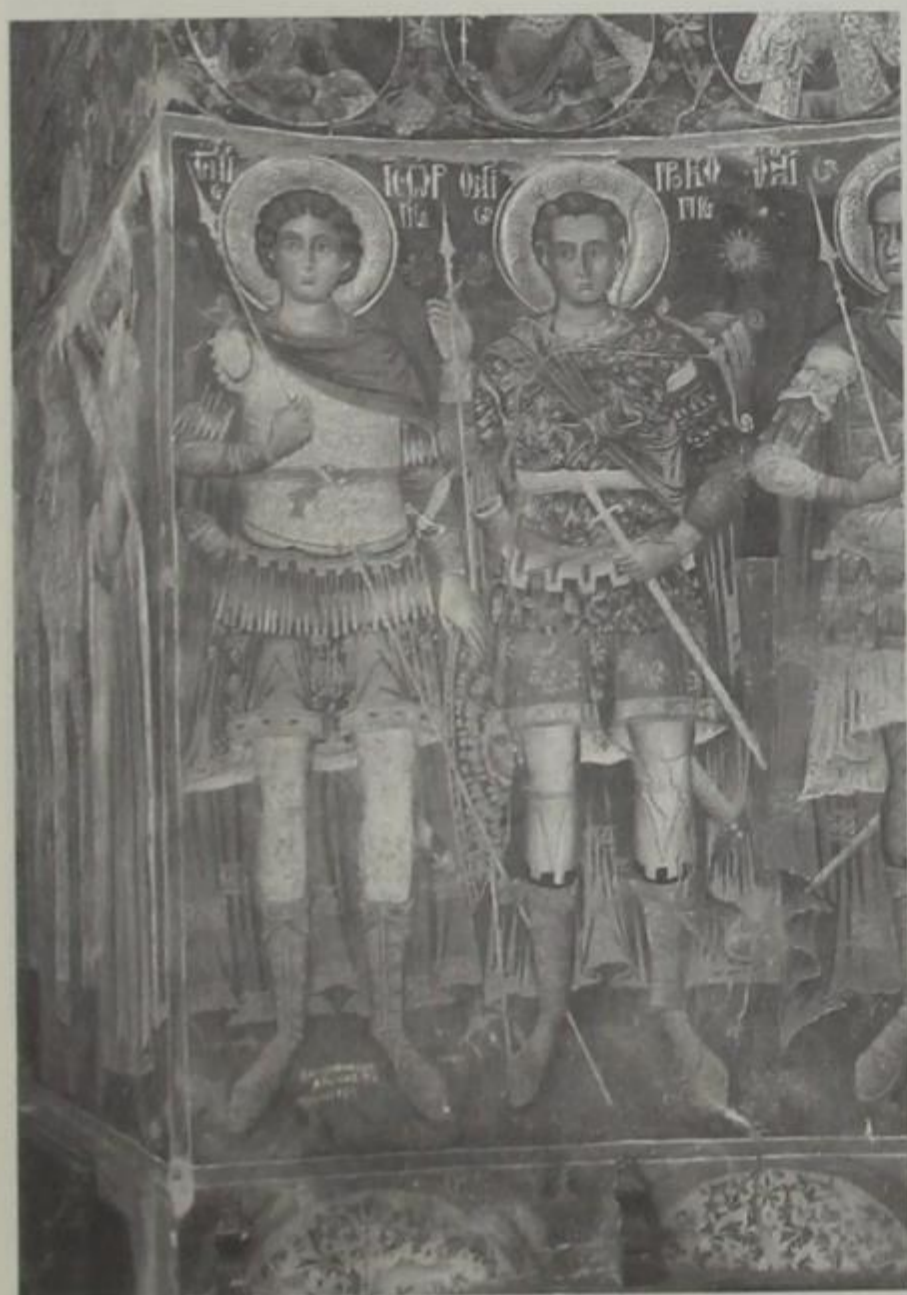
Δια την τέχνην του κτίστου δεν έχομεν σαφείς πληροφορίας περί του ποιοί ειργάζοντο κατά τα παλαιότερα έτη την κτιστικήν. Η παράδοσις δεν μας διέσωσε τίποτε περί αυτών. Τούτο μόνον γνωρίζομεν και είναι παγκοίνως γνωστόν ότι οι πρόγονοι των σημερινών Χρηστάδων μετήρχοντο άπαντες την τέχνην του κτίστου. Τελευταίος δε τούτων, υπήρξε ο Μήτσης (Δημήτριος) Χρήστου, γνωστός και ως δημογέρον του χωρίου, αποθανών κατά το χρονικόν διάστημα των ετών 1895-1900 περίπου.

Επίσης, την κτιστικήν μετήρχοντο και οι παλαιότεροι Σκουρτάδες (πληροφορία Χριστοδ. Σκούρτη) και οι Αργυράδες, εργαζόμενοι πάντες ανά τας Επαρχίας της Ηπείρου και αλλού.

Κώστας Σκούρτης

Κατάλογος Χιονιαδιτών ζωγράφων

Μονή Αγ. Τριάδας, Βυθός Βοΐου Κοζάνης 1802.

Ο κατάλογος βασίζεται κατά κύριο λόγο στα στοιχεία που μας παρέχει ο παπα-Γιώργης Παΐσιος στο βιβλίο του *Αγιογραφία και Αγιογράφοι Χιονιάδων*, όπου αναφέρονται 35 ονόματα ζωγράφων, μερικοί από τους οποίους ταυτίζονται καθώς υπογράφουν με διάφορους τρόπους. Τα στοιχεία αυτά είναι η βάση από όπου ξεκίνησαν όλοι οι μελετητές. Στην αδημοσίευτη στο σύνολό της εργασία του παπα-Γιώργη Παΐσιου *Αι λαϊκαί τέχναι των Χιονιάδων*, αναφέρονται και άλλα 10 ονόματα λαϊκών ζωγράφων, που ασχολήθηκαν κατά κύριο λόγο με τις διακοσμητικές τέχνες, όπως τις αποκαλεί ο ίδιος, δηλαδή τη διακόσμηση αρχοντικών. Στον κατάλογο που δημοσιεύει ο Κίτσος Μακρής στο βιβλίο του *Χιονιαδίτες ζωγράφοι – 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου* αναγράφονται 60 ονόματα ζωγράφων. Τα ονόματα αυτά δεν αντιστοιχούν σε

ίδιο αριθμό ζωγράφων καθώς ήταν συνηθισμένο ένας ζωγράφος να υπογράφει με διάφορους τρόπους, με αποτέλεσμα να είναι εύκολο να παραπλανηθεί κάποιος και να θεωρήσει ότι πρόκειται για διαφορετικά άτομα. Για παράδειγμα, ο Αναστάσιος Κ. Παπακώστας –1856, ο Αναστάσιος Κ. Ζωγράφος – 1863 και ο Αναστάσιος Κωνσταντίνου –1882, είναι κατά πάσα πιθανότητα το ίδιο άτομο. Το ίδιο συμβαίνει και σε καταλόγους που έκαναν άλλοι μελετητές αποδεχόμενοι τους προαναφερόμενους ως ακριβείς. Έτσι στον παρόντα κατάλογο οι διαφορετικοί τρόποι υπογραφής του ίδιου ατόμου αναφέρονται σε ένα όνομα ζωγράφου, κατά την κρίση μας πάντα, εκτός από κάποια ονόματα που υπάρχει γι' αυτά αμφιβολία, και στην περίπτωση αυτή αναφέρεται η επιφύλαξή μας. Επίσης,

Κτητορική επιγραφή, Αγ. Αχίλλειος Πεντάλοφο Κοζάνης.

συχνά δύο συνεχόμενα ονόματα δύο ατόμων σε μια επιγραφή μπορεί να εκληφθούν ως όνομα και πατρώνυμο ή το αντίθετο, δύο ονόματα ζωγράφων να θεωρηθούν όνομα και πατρώνυμο. Ο Κίτσος Μακρής, επίσης, συμπεριλαμβάνει στον κατάλόγο του λανθασμένα και τους Καπεσοβίτες ζωγράφους Ιωάννη Αθανασίου και Αναστάσιο Αναγνώστη (1793).

Σε εργασία του Βορειοηπειρώτη Γεώργιου Παναγιώτου¹, βασισμένη σε έκδοση του

Theofan Pora², με επιγραφές εκκλησιών στην Αλβανία, αναφέρονται διάφορα ονόματα Χιονιαδιτών που δούλεψαν στην Αλβανία. Η πρώτη εκτίμηση ήταν ότι είχαμε και την προσθήκη ορισμένων καινούργιων ονομάτων στα έως τώρα γνωστά. Και αν αυτό δεν συνέβη, τουλάχιστον προστέθηκαν καινούργια στοιχεία για τη δράση των Χιονιαδιτών. Ακόμη δύο ονόματα Χιονιαδιτών μάς έγιναν γνωστά από δημοσιεύσεις του Δημήτρη Καμαρούλια³.

Από τα παραπάνω στοιχεία επιχειρούμε να καταρτίσουμε έναν κατάλογο των Χιονιαδιτών ζωγράφων, αξιοποιώντας κάθε γραπτή μαρτυρία. Στον κατάλογο καταγράφονται και άτομα τα οποία άσκησαν για κάποιο διάστημα της ζωής τους τη ζωγραφική ή ζωγραφική - διακοσμητική τέχνη, σε οποιαδήποτε μορφή της. Οι ενδεικτικές χρονολογίες του καταλόγου είναι οι κατά το δυνατόν παλαιότερες, βασίζονται και σε επιγραφές από τα γνωστά χρονολογημένα έργα τους ή σε διάφορες δημοσιεύσεις και μαρτυρίες που έχουμε έως τώρα στη διάθεσή μας. Για μερικούς από τους ζωγράφους του καταλόγου δεν έχουμε στη διάθεσή μας περισσότερα στοιχεία που αφορούν στο έργο τους, παρά μόνο το όνομά τους, όπως διασώθηκε σε κάποια επιγραφή· κάποτε υπάρχει μόνο μία πληροφορία για αυτούς χωρίς να γνωρίζουμε τα στοιχεία που είχε υπόψη του ο μελετητής.

Ασφαλώς οι ζωγράφοι που αναγράφονται δεν έχουν όλοι την αξία και την καλλιτεχνική επάρκεια που θα δικαίωνε τον τίτλο του ζωγράφου. Κάποιοι από αυτούς άσκησαν διαδοχικά ή παράλληλα και άλλα επαγγέλματα, κυρίως αυτό του μαραγκού.

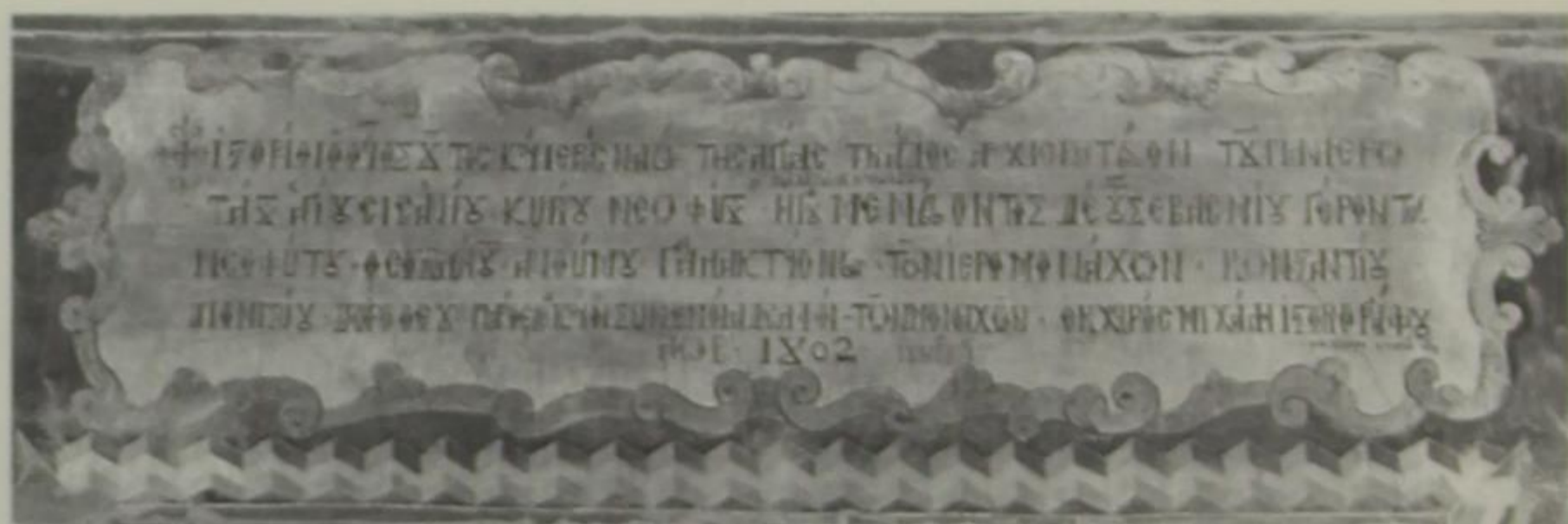
Ο κατάλογος σίγουρα δεν είναι πλήρης. Ιδιαίτερα για τους λαϊκούς ζωγράφους - διακοσμητές είναι βέβαιο ότι ο αριθμός τους πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερος, αν υπολογίσει κανείς και τον μεγάλο αριθμό των μαραγκών-ξυλογλυπτών που ανέδειξε το χωριό, και πολλοί από αυτούς καταγίνονταν και με τη διακοσμητική ζωγραφική. Οι τεχνίτες που

Άγ. Αθανάσιος, Σπήλαιο Καστανοχωριών Καστοριάς 1785.

υπογράφουν ως επισκευαστές, έστω και αν φαίνεται πως μάλλον έκαναν ταυτόχρονα και κάποιες διακοσμήσεις, δεν συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο, επειδή δεν γνωρίζουμε άλλα στοιχεία για την ενασχόλησή τους και με τη διακοσμητική ζωγραφική. Επίσης, ήταν συνηθισμένο τα ξυλόγλυπτα τέμπλα, ιδιαίτερα όταν δεν ήταν περίτεχνα, να διακοσμούνται με ανθέμια και άλλα διακοσμητικά στοιχεία, καμιά φορά και από τους ίδιους τους κατασκευαστές ή από συνεργάτες τους, τα ονόματα των οποίων επίσης δεν μας είναι γνωστά, ενώ δεν μπορούμε να συμπεριλάβουμε με σιγουριά και τα ονόματα των ξυλογλυπτών.

Η έρευνα φέρνει συνεχώς στο φως καινούργια στοιχεία για τη δράση των Χιονιαδιτών ζωγράφων, μέρος της δουλειάς των οποίων γνωρίζουμε μέχρι στιγμής. Οπωσδήποτε, οι Χιονιαδίτες ζωγράφοι ήταν κατά πολύ περισσότεροι από αυτούς που τα ονόματά τους διεσώθησαν σε κάποια επιγραφή. Περιστασιακά ασχολήθηκαν με τη ζωγραφική και άλλα άτομα, που έκαναν διάφορες βοηθητικές εργασίες και κάποιες φορές και ακολουθούσαν τα συνεργεία των ζωγράφων στους τόπους εργασίας προκειμένου να μαθητεύσουν κοντά τους, αλλά συχνά δεν το κατόρθωναν και επιδίδονταν έπειτα σε άλλη εργασία.

Κτητορική επιγραφή, Μονή Αγ. Τριάδας Βυθός Βοΐου Κοζάνης.

Σημειώσεις για την ανάγνωση του πίνακα

1. Για κάποια ονόματα και άλλα στοιχεία του πίνακα υπάρχει η πιθανότητα λάθους, ιδιαίτερα για όσα έχουν δημοσιευτεί χωρίς περισσότερες λεπτομέρειες και δεν μπορέσαμε να τα διασταυρώσουμε με αυτά που έχουμε στη διάθεσή μας. Ενδέχεται κάποιοι ζωγράφοι να αναφέρονται δύο φορές. Σε αυτή την περίπτωση, όταν υπάρχει αμφιβολία, την αναφέρουμε στις παρατηρήσεις που ακολουθούν. Έγινε επίσης μια προσπάθεια τακτοποίησης και συμπλήρωσης με τα νέα στοιχεία που έχουν προκύψει.

2. Η κατάταξη κατά αύξοντα αριθμό δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αντιστοιχεί και σε πραγματική χρονολογική σειρά ως προς την ηλικία ή τη δημιουργική περίοδο των ζωγράφων. Σε ορισμένες περιπτώσεις δεν υπάρχει αναγραμμένη χρονολογία και η τοποθέτηση των ζωγράφων στον πίνακα γίνεται κατά προσέγγιση ως προς την εποχή της δραστηριότητάς τους.

3. Για ορισμένους ζωγράφους δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε έργο, ή δεν αναφέρει κάτι σχετικό ο μελετητής από τον οποίο αντλήσαμε την πληροφορία και έτσι δεν αναγράφονται στη σχετική στήλη.

4. Για τα έργα που χρονολογούνται ενδεικτικά έχουν συγκεντρωθεί πληροφορίες από διάφορες πηγές και αφορούν είτε στο όνομα του ζωγράφου είτε στη χρονολογία του έργου, όχι απαραίτητα σε όλα μαζί. Πολλές πληροφορίες αντλήθηκαν από διάφορες πηγές ή συμπληρώθηκαν από εμάς. Στη σχετική στήλη αναφέρεται το όνομα του πρώτου μελετητή ή του πρώτου που μας δίνει τις σημαντικότερες πληροφορίες. Αν υπάρχει και το όνομα δεύτερου μελετητή, αυτό συμβαίνει γιατί θεωρούμε ότι αυτός συμπλήρωσε τις πληροφορίες του πρώτου.

5. Τα αρχικά ανήκουν στους παρακάτω: ΓΠ: Ιερέας Γεώργιος Παΐσιος, ΚΜ: Κίτσος Μακρής, ΔΚ: Δημήτριος Καμαρούλιας, ΘΠ: Θεοφάνης Πάλα, ΣΤ: Στέφανος Τοιδούλος, ΓΓ: Γεώργιος Γιακουμής.

A/A	Όνομα ζωγράφου	Ενδεικτική χρονολόγηση	Έργα ενδεικτικής χρονολόγησης	Πληροφορίες
1	Κώνστας ή Κώνστας Θεοδόση	1747	(εικ.) Άγ. Γεώργιος, Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Βούρμπιανη Μαστοροχωριών	ΓΠ
2	Κωνσταντίνος	1760	(εικ.) Άγ. Γεώργιος, Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου Μοναστήρι Κόνιτσας	ΓΠ
3	Μιχαήλ ή Μιχαήλ Μιχαήλ	1764	(εικ.) Άγ. Γεώργιος, Ι. Ν. Εισοδίων Θεοτόκου, Βυθός Κοζάνης	ΓΠ
4	Ιωάννης	1779	(τοιχ.) Ι. Ν. Αγ. Παρασκευή, Γκουντοβάσδα Καλαμπάκας	ΔΚ
5	Παγώνης ή Παγού- νης Κωνσταντή	1801	(τοιχ.) Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου, Νεοχώρι Πηλίου	ΓΠ-ΚΜ
6	Μιχαήλ Κωνσταντίνου	1802		ΚΜ
7	Μιχαήλ Ιωάννου	1805	(τοιχ.) Ι. Ν. Αγ. Ιωάννη, Βούρμπιανη Μαστοροχωριών	ΓΠ
8	Μιχαήλ Γεωργίου	1812	Ι. Ν. Παναγίας Ελεούσας, Πρεμετή Αλβανίας	ΓΠ
9	Γεώργιος (Τζωπζος) Ζήκου	1812	Ι. Ν. Παναγίας Ελεούσας, Πρεμετή Αλβανίας	ΓΠ
10	Γεώργιος	1813	(τοιχ.) Ι. Μ. Γενεσίου της Θεοτόκου, Κλεισούρα Καστοριάς	ΓΠ
11	Γεώργιος Μιχαήλ	1813	(τοιχ.) Ι. Μ. Γενεσίου της Θεοτόκου, Κλεισούρα Καστοριάς	ΓΠ
12	Ζήκος Γεωργίου	1822	(τοιχ.) Παρεκκλήσι Παναγίας, Πληκάτι Μαστοροχωριών	ΓΠ
13	Γεώργιος δάσκαλος Μιχαήλ	1824	Όνομα από ιδιωτικό έγγραφο	ΓΠ
14	Αναστάσιος	1838	(διακόσμηση) οικ. Χρήστου Οικονόμου, Κουκούλα Ζαγορίου	ΓΠ
15	Νικόλαος Γ. Πασχά- λης	1838	(εικ.) Άγιοι Απόστολοι, Ι. Ν. Αγ. Νικολάου, Ζίτσα	ΓΠ
16	Ματθαίος Γεωργίου	1838	(εικ.) Άγιοι Απόστολοι, Ι. Ν. Αγ. Νικολάου, Ζίτσα	ΓΠ
17	Ιωάννης Χιονιαδίτης εκ Τουρνόβου	1838	(τοιχ.) Ι. Ν. Αγ. Ιωάννη Προδρόμου, Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής, Πισοδέρι Φλώρινας	ΔΚ

18	Κωνσταντίνος Γεωργίου	1843	(τοιχ.) Ι. Ν. Αγ. Αποστόλων, Χοστέβα Ζαγοριάς, Αλβανία	ΘΠ-ΓΠ
19	Ιωάννης Γ. Πασχάλης	1843	(τοιχ.) Ι. Ν. Αγ. Αποστόλων, Χοστέβα Ζαγοριάς, Αλβανία	ΘΠ-ΓΠ
20	Μιχαήλ Χιονιαδίτης εκ Τουρνόβου	1844	(τοιχ.) Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου, Παρώριον Φλώρινας	ΔΚ
21	Χριστόδουλος Γ. Δ.	1846		ΚΜ
22	Αναστάσιος Κων. Παπακώστας (Μαρινάς)	1856	(εικ.) Μέγας Αρχιερέυς, Ι. Ν. Αποστ. Πέτρου και Παύλου, Σκαμνέλι Ζαγορίου	ΓΠ
23	Ιωάννης Ζήκου	1857		ΚΜ
24	Γεώργιος Κ.	1857	(διακόσμηση) οικ. Βασδέκη, Σκαμνέλι Ζαγορίου	ΓΠ
25	Μιλτιάδης Δ. Ε.	1857		ΚΜ
26	Κωνσταντίνος Ζωγράφος	1859	(εικ.) Χριστός, Ι. Ν. Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης, Ογκρένη Αλβανίας	ΘΠ
27	Ιωάννης Μπούζας	1861	(τοιχ.) Παρεκκλήσιον Θεοτόκου Γουλαΐτα, Γρίμποβο Κουρέντων	ΓΠ
28	Κωνσταντίνος Δ.	1863	(διακόσμηση) οικ. Παντελή Τσέπη, Σκαμνέλι Ζαγορίου	ΓΠ
29	Αναστάσιος Δ.	1863	(διακόσμηση) οικ. Παντελή Τσέπη, Σκαμνέλι Ζαγορίου	ΓΠ
30	Νικόλαος Δ. Λιάτσης	1863	Διακοσμήσεις στα Ζαγοροχώρια	ΓΠ
31	Αναστάσιος Μιχ. Ζωγράφος	1863	(εικ.) Άγ. Κωνσταντίνος και Ελένη, Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής, Χιονιάδες	ΓΠ
32	Γεώργιος Νικολάου	1863	(διακόσμηση) οικ. Σταμάτη, Αρίστη Ζαγορίου	ΣΤ
33	Απόστολος Ματθ. Ζωγράφος	1864	(τοιχ.) Ι. Ν. Γεννήσεως Θεοτόκου, Καβάσιλα Κόνιτσας	ΓΠ
34	Κωνσταντίνος Κ. Ζωγράφος (Ντούλας)	1865	(τοιχ.) Προσκομιδή, Ι. Ν. Αγ. Νικολάου, Τράπεζα Κόνιτσας	ΓΠ
35	Αναστάσιος Μ. Ζωγράφος	1865	(τοιχ.) Προσκομιδή, Ι. Ν. Αγ. Νικολάου, Τράπεζα Κόνιτσας	ΓΠ

36	Κ	1866	(διακόσμηση) οικ. Ρούση, Φραγάδες Ζαγορίου	ΣΤ
37	Μιχαήλ Κωνστ. Ζωγράφος	1867	(εικ.) Ἴ. Αγ. Ιωάννης Πρόδρομος, Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου, Χιονιάδες	ΓΠ
38	Μιχαήλ Κ. Καραγιαννίδης	1869	(διακόσμηση) οικ. Πολυχρονιάδη (σημ. Κεμάλη), Νεγάδες Ζαγορίου	ΚΜ
39	Αθανάσιος (Κωνστ. Ζωγράφος)	1870	(εικ.) Ἴ. Αγ. Κωνσταντίνος και Ελένη, Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου, Ντρομπονίκ Μπεράτι κ.α.	ΘΠ-ΓΠ
40	Αθανάσιος Παγώνης	1870	(διακόσμηση) οικ. Σαραβάνη, Δράκια Πηλίου	ΚΜ
41	Στέφανος Μ. Ζωγράφος	1871	(εικ.) Παναγία, Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Σκοριάδες Αλβανίας	ΘΠ
42	Παντελής Π. Ζωγράφος (Παντούλης)	1872	(επιγραφή) Ι. Ν. Αγ. Αρσενίου, Σπαθαραίοι Πάργας	ΓΠ
43	Χριστόδουλος Αν. Ζωγράφος (Μαρινάς)	1873	(εικ.) Αγ. Δημήτριος, Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου Μοναστήρι Κόνιτσας	ΓΠ
44	Γεώργιος Αναστασίου	1874	(επιγραφή) Ι. Μ. Χρυσοσπηλιωτίσης, Αρίστη Ζαγορίου	ΓΠ
45	Σωκράτης Μ. Ζωγράφος	1875	(τοιχ.) Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου, Πεκλάρι Κόνιτσας	ΓΠ
46	Δημήτριος Νικ. Πασχάλης	1877	(τοιχ.) Παρεκκλήσιον Αγ. Νικολάου, Πουρνιά Κόνιτσας	ΓΠ
47	Αλέξιος Μ(ιχ). Κ(αραγιάννης)	1878	(διακόσμηση) οικ. Γενναδίου, Σκαμνέλι Ζαγορίου	ΓΠ-ΣΤ
48	Βασίλειος Αγγ. Φύλης	1882	Επιγραφή σε φορητή εικόνα στην Αλβανία	ΘΠ-ΓΓ
49	Αντώνιος	1883	(εικ.) Ι. Ν. Αγ. Ιωάννη, Pagerotit Αλβανίας	ΓΓ
50	Μιλτιάδης Κ. Ζωγράφος	1885	(τοιχ.) Ι. Ν. Ταξιαρχών, Βίτσα Ζαγορίου	ΓΠ
51	Αναστάσιος Γ. Βούρης	1885	(διακόσμηση) οικ. Βακόλα, Δίλοφο Ζαγορίου	ΓΠ-ΚΜ
52	Αδάμ Βούρης	1885	(διακόσμηση) οικ. Βακόλα, Δίλοφο Ζαγορίου	ΓΠ-ΚΜ

53	Ζήσης Δημ. Βούρης	1885	Διακοσμήσεις στα Ζαγοροχώρια	ΓΠ
54	Θωμάς Αν. Ζωγράφος(Μαρινάς)	1886	(εικ.) Κοίμησις Θεοτόκου, Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Ασημοχώρι Μαστοροχωριών	ΓΠ
55	Παύλος Ι. Γιωταδόπουλος (Γιαννούλης)	1889	(επιγραφή) Τέμπλο Ι. Ν. Μεταμορφώσεως Σωτήρος, Χρυσή Καστοριάς	ΓΠ
56	Κωνσταντίνος Αποστ. Ζωγράφος	1892	(τοιχ.) Ι. Ν. Μεταμορφώσεως Σωτήρος, Αχερουσία Πρέβεζας (κατεστραμμένη)	ΓΠ
57	Ιωάννης Αδαμίδης (Βούρης)	1892	(εικ.) Χριστός ο Ζωηφόρος Άρτος, Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής Χιονιάδων	
58	Νικόλαος Ι. Παπακώστας	1892	(τοιχ.) Ι. Ν. Αγ. Μαρίνας, Ιωάννινα	ΓΠ
59	Αγγελής Βούρης	1893	(διακόσμηση) οικ. Γ. Κόκκορου, Κουκούλι Ζαγορίου	ΣΤ
60	Γεώργιος Κυριάζος ή Κυριαζής		Διακοσμήσεις στα Ζαγοροχώρια (Βίτσα)	ΓΠ-ΣΤ
61	Ανδρέας Ζωγράφος		Διακοσμήσεις σε οικίες στο Κουκούλι Ζαγορίου	ΣΤ
62	Νικόλαος Θεολ. Παπαδιαμάντης		(διακόσμηση) οικ. Καμμώνα, Νεγάδες Ζαγορίου κ.α.	ΓΠ
63	Αναστάσιος Μιχ. Καραγιάννης		(διακόσμηση) οικ. Λιάπη, Σκαμνέλι Ζαγορίου	ΓΠ
64	Πολύκαρπος Αν. Ζωγράφος	1895	(εικ.) Μέγας Αρχιερέυς, Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής Χιονιάδων	ΓΠ
65	(Κοσμάς) Γ. Βούρης	1898	(επιγραφή) οικ. Παλαιού, Δίλοφο Ζαγορίου	ΣΤ
66	Αγγελής Φίλης	1910	Διακοσμήσεις στα Ζαγοροχώρια	ΚΜ
67	Αναστάσιος Χριστοδ. Σκούρτης	1910	Ανυπόγραφες εικόνες, Ι. Ν. Αγ. Νικολάου, Χιονιάδες	ΓΠ
68	Αρίστιππος Ζωγράφος	1919	Φορητή εικόνα στην οικία του	
69	Ιωάννης	1925	(διακόσμηση) οικ. Φιλίδη, Καπέσοβο Ζαγορίου	ΚΜ

70	Γεώργιος Ν. Έξαρχος	1934	(εικ.) Μέγας Αρχιερέυς, Ι. Ν. Προφήτη Ηλία, Μαυροβούνι Πωγωνίου	ΓΠ
71	Θωμάς Ευαγγ. Χρήστου	1938	(εικ.) Αγ. Σπυρίδων, Ι. Ν. Αγ. Νικολάου, Φούρκα Κόνιτσας	ΓΠ
72	Αθανάσιος Λιάτσης	1966	Μαθητικά έργα	ΓΠ

Κτητορική επιγραφή, Γέννηση της Θεοτόκου Καβάσιλα Κόνιτσας 1864.

Παρατηρήσεις για τα ονόματα των ζωγράφων του καταλόγου.

A/A:

1. Υπογράφει και «Κώνστας εκ κόμης Χιονιάδες». Τα γνωστά του έργα είναι μερικές πολύ αξιόλογες φορητές εικόνες.
2. Κατά τον Γ. Παΐσιο δεν ταυτίζεται με τον Κώνστα Θεοδόση (1). Πρόκειται σίγουρα για άλλον ζωγράφο.
6. Το όνομα αυτό συμπεριλαμβάνεται με κάθε επιφύλαξη. Ο Κίτσος Μακρής, από τον οποίο αντιγράφεται η πληροφορία, ίσως μετέφερε λάθος την υπογραφή του Μιχαήλ Μιχαήλ στην Αγία Τριάδα Βυθού Κοζάνης (1802).
10. Συνεργάστηκε με τον Γεώργιο Μιχαήλ (11) στην εικονογράφηση του ίδιου ναού.
12. Ο Κίτσος Μακρής αναφέρει και άλλον ζωγράφο με το όνομα Ζήκος Μιχαήλ. Πρόκειται για λάθος που οφείλεται σε εσφαλμένη ανάγνωση επιγραφής⁴. Το λάθος έκαναν προηγουμένως και άλλοι που ασχολήθηκαν με την τοπική ιστορία της Αγίας Λάρισας,

Μονή Αγ. Τριάδας, Βυθός Βοΐου Κοζάνης 1802.

όπου υπάρχουν οι επιγραφές⁵.

13. Ίσως πρόκειται για τον Γεώργιο (10) ή τον Γεώργιο Μιχαήλ (11).
14. Μάλλον δεν πρόκειται για τον Αναστάσιο Κ. Παπακώστα – Μαρινά (22), που ήταν ίσως πολύ νέος για να φιλοτεχνήσει ένα ανάλογο έργο [έτος γενν.1815].
19. Έκανε κυρίως βοηθητικές εργασίες και ήταν και μαραγκός.
21. Γι' αυτόν τον ζωγράφο, όπως και για τους (23) και (25), γνωρίζουμε μόνο το όνομά τους από το βιβλίο του Κίτσου Μακρή.
24. Πιθανόν αδελφός του Αναστάσιου Κ. Παπακώστα – Μαρινά (22) [ΓΠ].
26. Πολύ πιθανόν να πρόκειται για τον Κωνσταντίνο Γεωργίου (18).
27. Εμφανίζεται ως συνεργάτης του Αναστάσιου Κ. Παπακώστα – Μαρινά. Το Μπούζας είναι παρατσούκλι της οικογένειας Κυρζίδη.
29. Συνεργάστηκε με τον Κωνσταντίνο Δ. (28) και ήταν πιθανόν άλλης καταγωγής.
30. Διακόσμησε την οικία Ράδου στο Τσεπέλοβο ίσως με τη συνεργασία Β. και Ι. Λιάτση, περ. 1900 [ΣΤ]. Ο Β. και Ι. Λιάτσης ήταν κυρίως μαραγκοί και δεν αναφέρονται στον κατάλογο των ζωγράφων.
32. Έκανε κυρίως βοηθητικές και ξυλουργικές εργασίες.
36. Άγνωστο σε ποιον ανήκει το αρχικό Κ.

38. Ἡ Καραγιάννης.
39. Την ίδια χρονιά έκανε και εικόνες στο Πωγώνι με την υπογραφή Αθ. Κ. Ζ.
49. Το όνομα αυτό δεν το έχουμε ξανασυναντήσει⁶.
57. Αν και υπάρχει ενυπόγραφη εικόνα του στους Χιονιάδες, δεν αναφέρεται ως ζωγράφος από τον Γ. Παΐσιο, μάλλον επειδή ήταν κυρίως μαραγκός και έφυγε μετανάστης στην Αμερική.
60. Μάλλον δεν ταυτίζεται με τον Γεώργιο Κ. (24).
65. Στην επιγραφή γράφει: «Αδελφοί Γ. Βούρη». Τα δύο αδέρφια ήταν και μαραγκοί.
78. Ασχολήθηκε περιστασιακά με τη ζωγραφική λίγων φορητών εικόνων. Ασκούσε το επάγγελμα του ελαιοχρωματιστή.
69. Δεν ταυτίζεται μάλλον με τον Ιωάννη Αδαμίδα (57).
72. Υπήρξε μαθητής του Ν. Ι. Παπακώστα, αλλά παρέμεινε στο στάδιο της μαθητείας. Αναφέρεται από τον παπα-Γιώργη Παΐσιο και υπάρχει και στον κατάλογο του Κ. Μακρή. Ο Αθανάσιος Λιάτσης διέσωσε το αρχείο του Νικόλαου Ι. Παπακώστα και το παρέδωσε πρόσφατα στο Μουσείο Χιονιαδιτών Ζωγράφων.

Κτητορική επιγραφή, Αγ. Παρασκευή Καλομοίρα Καλαμπάκας.

Υποσημειώσεις

1. Γεώργιος Παναγιώτου, «Έλληνες επαγγελματίες στην Αλβανία», μελέτη στο πλαίσιο προγράμματος της Ακαδημίας Αθηνών για τη δημιουργία αρχείου του παραδοσιακού πολιτισμού των Ελλήνων της Β. Ηπείρου. Τμήμα της εργασίας δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Εκ Χιονιάδων*, τ. 6, Άνοιξη 2003, σελ. 16-20.
2. Theofan Pora, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri*, Τίρανα 1998.
3. Δημήτριος Καμαρούλιας, «Οι Χιονιαδίτες αγιογράφοι Ιωάννης και Μιχαήλ... από το Γοργοπόταμο». *Ηπειρωτική Εταιρεία*, τεύχη 275, 276 και 277, Αθήνα 2002.
4. Αγία Παρασκευή και Άγιος Γεώργιος Μεταξοχωρίου Αγιάς. Βλέπε επίσης σημ. 79.
5. Δημ. Κ. Αγραφιώτης, «Ο Χιονιαδίτης αγιογράφος Μιχαήλ Ζήκος κι η συντροφιά του στο Μεταξοχώρι Αγιάς», *Ηπειρωτική Εστία*, τ. 303-304, Ιούλιος - Αύγουστος 1977, Ιωάννινα.
6. Γεώργιος Γιακουμής, «Έργα Χιονιαδιτών ζωγράφων στην Αλβανία», περιοδικό *Εκ Χιονιάδων*, τ.7, 2004.

Βασίλης Παπαγεωργίου

Ταξίδι στην Περσία, 1935 Ο μάστορας Νίκος Κούπης (1908-1993) και οι γέφυρες στο Γκιρντανέ

Η συζήτηση απομαγνητοφωνήθηκε και δημοσιεύεται χωρίς καμιά παρέμβαση ή περικοπή, κρατώντας έτσι όλα τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα του προφορικού λόγου.

Είμαι γεννημένος στην Πυρσόγιαννη το 1908, επί Τουρκίας. Οι μαστόροι απ' το σόι μου ανέκαθεν ταξίδευαν στην Πάτρα, Παλιά Ελλάδα. Ο προπάππος μου ο Ρίζο Κούπης ήταν ικανός τεχνίτης κι έκανε γερό κομπόδεμα. Το αριστερό καμπαναριό του Αγιώργη, αυτό που κοιτάει στο σχολείο, είναι δωρεά του Ρίζου.

Ο πάππος μου ο Λάμπρος δούλεψε στο Βόλο, Πάτρα, Αίγιο, Καλάβρυτα, Μεσολόγγι, Κόρινθο κι έκανε καλές δουλειές με τον Νικόλα Χρυσάφη, το Γιουκούλη και τον Γιάννη Νίτσο, το Δέδο. Ήταν μαζί και δυό Πληκαδίτες, ο Στέργιος ο Κολιγιάννης, ο Μήτσος ο Τάπτης κι ένας Καστανιανίτης ο Μήτσος ο Κουκούλης. Να πας να δεις ένα έργο τους, το φάρο στο Λουτράκι. Εκεί να δεις πελεκήματα κι αγκωνάρια, κεμέρια και λαμπαδιά.

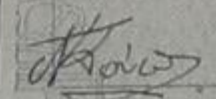

Πρωτοταξίδεψα με τον πατέρα μου στην περιοχή Κορινθίας. Απ' το 1922

Το διαβατήριο του μάστορα
Νίκου Κούπη για το ταξίδι
του στην Περσία, 1935.

ΚΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ SIGNALEMENTS	
Επάγγελμα Profession	Μαστοράβας μαστοροποιών
Τόπος και χρόνος γέννησής	Πυρσογιάννη 1908 Αρσινόη Πάριση femmina
Διαμονή Domicile	Πύργου Πύργου
Πρόσωπον Visage	μαυρομάτι μαυρομάτι
Χρώμα οφθαλμών Couleur des yeux	μαυρομάτι
Χρώμα κόμης Couleur des cheveux	μαυρομάτι
Ιδιαίτερα σημεία Signes particuliers	
ΤΕΚΝΑ — ENFANTS	
Όνομα Nom	Ηλικία Age
	Γένος Sexe

Συζύγου — Femme	3
Φωτογραφία Photo	
Υπογραφή κατόχου Signature du titulaire	
και της συζύγου et de sa femme	
ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΧΟΡΗΓΗΣΑΝΤΟΣ ΤΟ ΔΙΑΒΑΤΗΡΙΟΝ ΥΠΑΛΛΗΛΟΥ SIGNATURE DE L'AGENT DELIVRANT LE PASSEPORT LE GÉRANT DU BUREAU CONSULAIRE	
	

μέχρι το 1928 κάναμε την εκκλησιά στο Μπολάτι, το σχολείο στη Μπάζια, το σπίτι του δικηγόρου Ψαρρού στον Άσσο. Μέσα στο Λουτράκι το ξενοδοχείο του Πέτρου Οικονόμου, το ξενοδοχείο του τότε δήμαρχου που ξεχνάω τ' όνομά του. Όλα τα ξενοδοχεία στο Λουτράκι τάχουν χτισμένα Πυρσογιαννίτες. Έφταναν από παλιότερα μέχρι Τρίπολη, Πύργο, Μεσσήνη, Γύθειο. Η Σπάρτη είχε αμερικάνους, Μπρούκληδες τους έλεγαν. Έστειλαν δολλάρια απ' την Αμερική και γέμισε η Σπάρτη Πυρσογιαννίτες μαστόρους. Εκεί έμαθαν και οι δικοί μας το δρόμο για το εξωτερικό. Απ' τη Σπάρτη έφυγε ο Γιάννης Δούκας για την Αντίς Αμπέμπα, ο Αντώνης Τσούβαλης για την Αμερική που έκανε την εκκλησιά του Ευαγγελισμού στο Σικάγο. Ύστερα ανεβήκαμε στα Γιάννενα. Κάναμε ένα σχολείο στην Πλαγιά που λέγονταν με το παλιό Ζέλοβα.

Τελευταία κατέβηκα Ηγουμενίτσα.

Έκανα πολλές και καλές δουλειές, όπως τις αποθήκες του Πιτούλη. Τη Θεσπρωτία, το παλιό Τσιάμ'κο, τούχαν οι Πυρσογιαννίτες τσιφλίκι απ' τον καιρό του Κούρτ Πασά. Αφού πολλοί μαστόροι είχαν μάθει τ' αρβανίτ'κα. Οι Βαγγελάδες στη Σπλάντζα και στη Βέλιανη της Παραμυθιάς, οι Πετσιναίοι κι οι Μογγόλοι Πάργα και Πλεσίβιτσα, οι Ματαράδες Παλιά Σαγιάδα, Λιόψι, οι Λιντάδες στους Φιλιάτες, Πόβλα, Μουρσί, Κονίσπολη, οι Καλιναίοι στο Μαργαρίτι, Μπαμπούρια, Τσιαμαντά, οι Μπαζιουκάδες κι οι Περωνάδες Γκρόπα, Σκορπιώνα, Μαργαρίτι, Καστρί, Πλαταριά, Γκρεκοχώρι. Οι Καραγκιοζαίοι έκαναν στην Παραμυθιά τα σεράγια τα Προνιάτικα και το σπίτι του μεγαλέμπορα Ρίγγα, στο Καρβουνάρι το σπίτι του Μπέη Αγούς Μουχάμετ και του Τεφήκ Κεμάλ, οι Γαλαναίοι στο Πετσάρι το σπίτι του Αγά Τζαφέρη. Όλους τους μύλους και τα λιοτριβιά από Πέρδικα, Σιαράτι, Γκρεκοχώρι, Σπλάντζα, Πλαταριά, όλοι

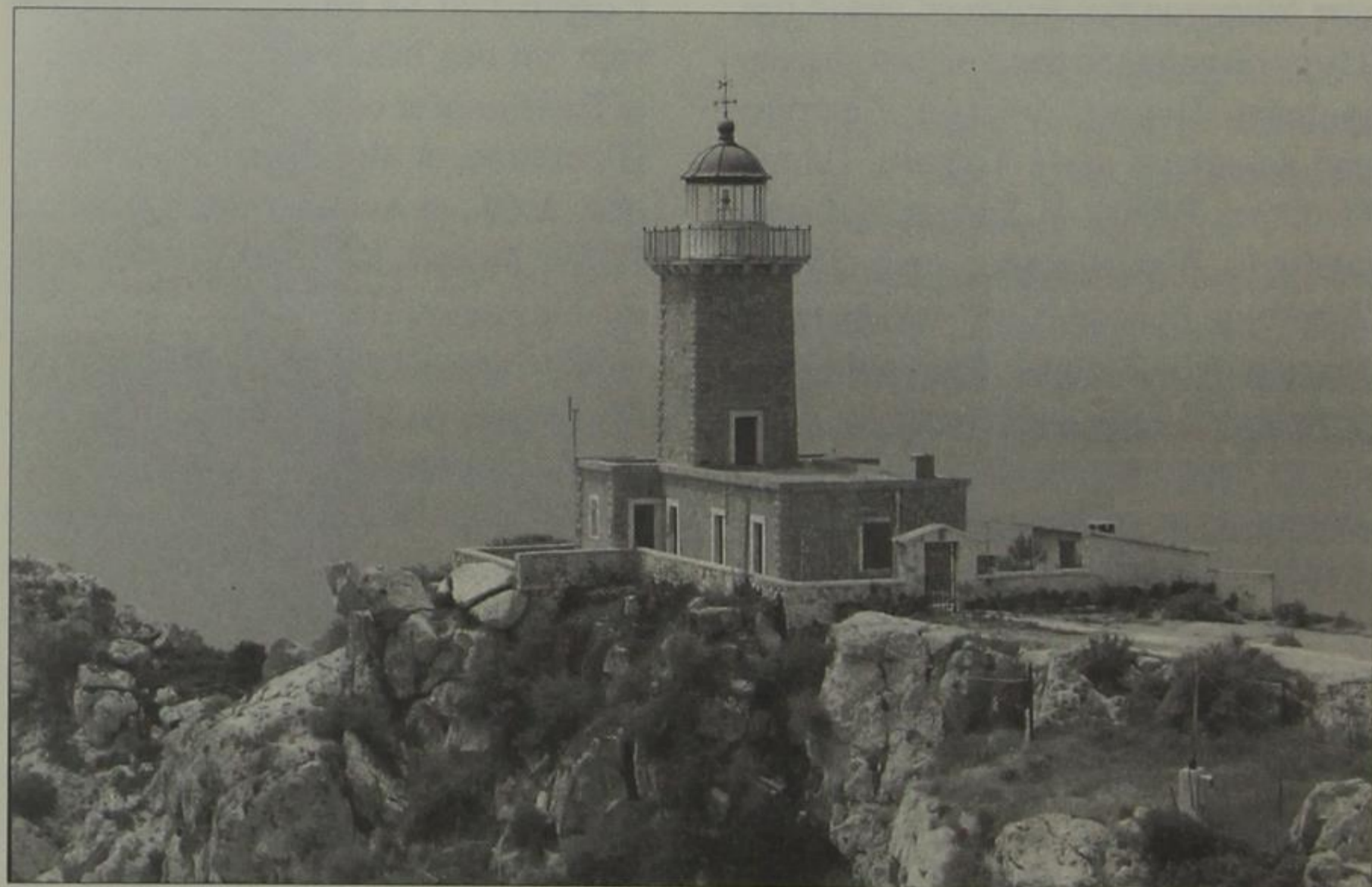

είναι γινομένοι απ' τους Κακαγιωταίους και το Γιάννη Νούκο. Έκαναν το μύλο, τις ξυλοκατασκευές και τις ξυλόβιδες ακόμα. Ξεχνάω μωρέ παιδί, που να τα θυμηθώ όλα ... Δυό τζαμιά ωραία έχει καμωμένα ο Κύρκα Πούρτσιος με το γαμπρό τ', το Νικολάκη Τζιαμπολώλη, στη Γιάνναρη και στην Κώτσικα.

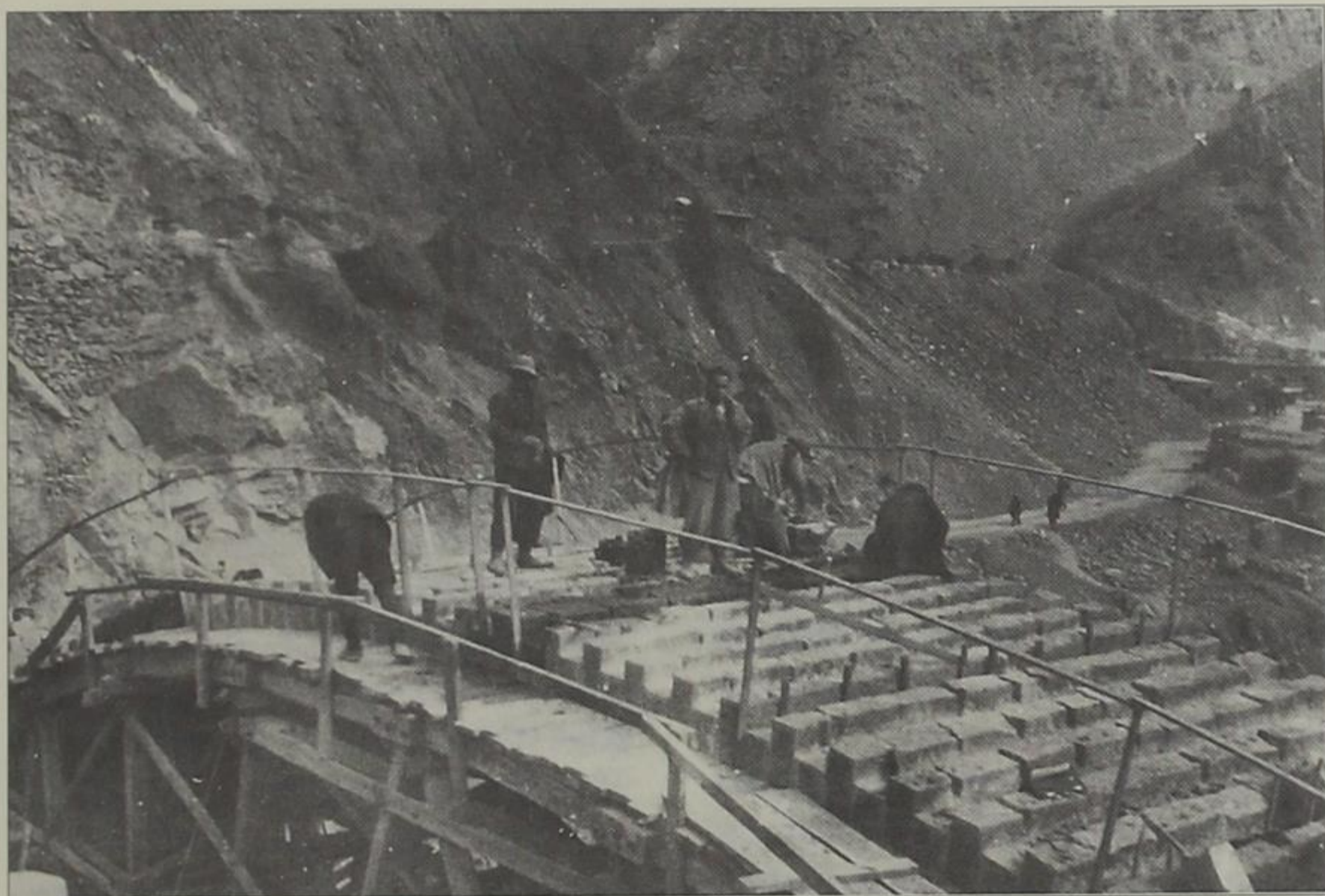
Το 1935 ταξίδεψα στην Περσία, δούλεψα, γύρισα με το καλό το 1945 κι έκατσα εδώ που με βλέπεις.

Ηγουμενίτσα, Ιούλιος 1983

Ο φάρος Λουτρακίου (Μελαγκαβίου), 1892 και ο Πυρσογιαννίτης πρωτομάστορας Νικόλαος Χρυσάφης - Γιουκούλης (1858 - 1942).

φωτο: Φανή Σαρρή, 1983

Η μεγάλη γέφυρα στο Γκιρντανέ

Ανακοίνωση στην ημερίδα
Περί Πετρογέφυρων...
Μαστόροι και Γεφύρια
Γ' Επιστημονική Συνάντηση
Κέντρου Μελέτης Πέτρινων Γεφυριών,
Σάββατο, 25 Νοεμβρίου 2006.
Στοά του Βιβλίου, Αθήνα

Ξεκινήσαμε το 1935 τον Ιούλιο μήνα στην Αθήνα. Πήγαμε και εμείς στην εταιρεία Ηλίας Γεωργόπουλος, εργολάβος απ' την Κεφαλονιά. Είχε τεχνικό γραφείο με τα δύο παιδιά του το Νίκο και τον Τάσιο και έναν ανεψιό απ' αδερφό. Επί Βενιζέλου είχε πάρει μεγάλες δουλειές, λιμενικά έργα. Στην Περσία πήρε υπεργολαβία από τη Βέλγικη εταιρεία ΚΑΜΣΑΚΣ που είχε δύο μεγάλα τμήματα σιδηροδρομικές γραμμές, γέφυρες, γαλαρίες κοντά στο Κουμ, 120 χιλ. από την Τεχεράνη.

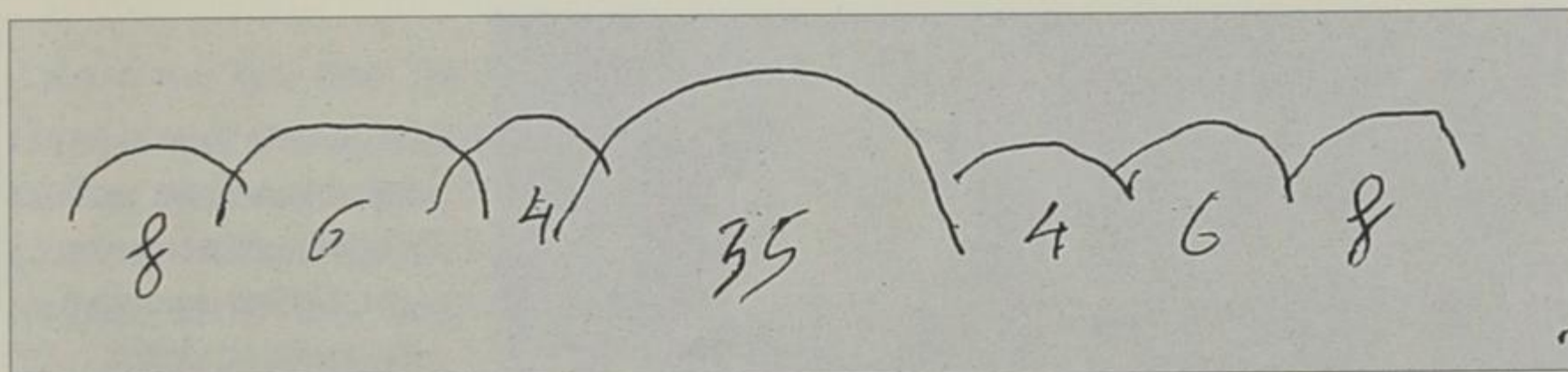
Η εταιρεία πλήρωνε τους μαστόρους 70-80 ριάλια τη μέρα. Ήταν καλά λεφτά, κοντά στις 480 δραχμές. Εκείνο τον καιρό στην Ελλάδα το μεροκάματο ήταν δεν ήταν 100 με 120 δραχμές. Βγάλαμε τα

χαρτιά, στην αρχή μάλιστα μας ζήτησαν και εγγύηση ότι θα πάμε να μείνουμε έξι μήνες στην ίδια εταιρεία, γιατί είχαν πάει προηγούμενοι και είχαν φύγει. Τον Ιούλιο μήνα φύγαμε απ' τον Πειραιά και την πρώτη Αυγούστου πιάσαμε δουλειά. Πήγαμε με το βαπόρι ΒΥΡΩΝ γραμμή για Βηρυτό. Από κει με φάλαγγα μεγάλα αυτοκίνητα πήγαμε στη Δαμασκό. Περάσαμε τη Συριακή έρημο κι από κει φτάσαμε στη Βαγδάτη. Να μη τα πολυλογώ, φτάσαμε στην Τεχεράνη και πήγαμε στην εταιρεία. Μας έστειλε κατ' ευθείαν στο LOT, εργοτάξιο να πούμε και εγκατασταθήκαμε.

Στην αρχή πήγαμε σε μια γαλαρία και δουλέψαμε. Ήταν κι άλλοι τρεις Πυρσογι-

αννίτες, ο Τόλης Παπαγιώρης, ο Τόλης ο Κιόχος κι ο Λίας ο Πάσχος. Γρηγορότερα οι άλλοι οι δικοί μας, ο Παντελής ο Παπανικολάου είχαν φύγει, δεν άντεξαν στο κλίμα. Είχαν πει ότι είναι στην περιοχή η μαλάρια, η ελονοσία που τη λένε. Εγώ έμεινα και αφού δούλεψα καμιά τέσσερις, πέντε, έξι μέρες με είδαν πως δούλευα, και μου ανέθεσαν τη γέφυρα. Ήταν μια μεγάλη γέφυρα 35 μέτρα το άνοιγμα, ένα βόλτο αλλά αμπασωτή, δηλαδή 10,50 μέτρα το ύψος αντί 17,50. Από τις μπάντες είχαμε σηκώσει τις βάσεις, δηλαδή τις σηκώσαμε κάπου 5 μέτρα. Η μιά η βάση από τη μιά μεριά ήταν 40 μέτρα με 15 μέτρα πλάτος χτισμένη με πέτρα και μπετό. Από την άλλη ήταν λιγότερο γιατί

Ιδιόχειρο σχέδιο της μεγάλης γέφυρας στο Γκροντανέ φιλοτεχνημένο από το μάστορα Νίκο Κούπη, Ηγουμενίτσα, Ιούλιος 1983.

ήταν σε βράχο. Αφού τελειώσαμε αυτά πήρα να φκιάξουμε το θόλο με τα καλούπια όλα σχεδιασμένα από τη γενική εταιρεία την ΚΑΜΣΑΚΣ, διότι η ΚΑΜΣΑΚΣ είχε 2.000 χιλ. έργο να φκιάξει. Μετά της πρόσθεσαν κι άλλα 1.000 και ήταν 3.000 χιλ. Μας είχε ακόμα και το καρφί που θα καρφώσουμε στα καλούπια. Αφού τα φκιάσαμε και τα καλούπια μετά αρχίσαμε να χτίζουμε. Τότε πήραμε επτά μαστόρους εγώ, οχτώ μάλλον και αρχίσαμε να χτίζουμε. Διάλεξα τους καλύτερους, είχα και Στρατσιανίτες τον Ταμπάκη και το Νταλάρη που μέναμε μαζί.

Ξέρεις τι έγινε; Τον πρώτο τον καιρό έρχονταν καλοί τεχνίτες στην Περσία. Ύστερα το χάλασαν το μαγαζί, έφεραν τη σάρα και τη μάρα. Ήταν αυτό το μεταναστευτικό γραφείο Καραγιαννίδη που έφερνε ανειδίκευτους εργάτες, τους έπαιρναν προκαταβολή και τους έβαζαν να υπογράφουν συμβόλαιο στα γαλλικά. Ο Μαυρομάτης έγραψε στην ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ την εφημερίδα και το κατάγγειλε. Πήγαν να τον δωροδοκήσουν με 150.000 δραχμές.

Αρχίσαμε να χτίζουμε αλλά δεν χτίσαμε από κάτω και να πάμε προς τα πάνω,

αλλά χτίσαμε από το ένα μέρος κι από το άλλο κάπου τρία μέτρα με τρεις σειρές πέτρες και από το ένα μέρος και από το άλλο. Μετά φύγαμε από κει και πήγαμε στα μισά του καλουπιού και χτίσαμε ένα τμήμα. Το άλλο το αφήσαμε κενό. Χτίσαμε ένα τμήμα με δυό σειρές απανωτές. Μετά πήγαμε στην κορφή της γέφυρας και χτίσαμε άλλο ένα τμήμα με δέκα σειρές, αλλά με μιά σειρά στο ύψος. Αφού τελειώσαμε πήγαμε τώρα να γιομίσουμε τα κενά αυτά. Οι πέτρες ήταν όλες φκιαγμένες, πελεκημένες. Αφού γιομόσαμε και τα κενά αυτά τα δυό που ήτανε, βάλαμε και το κλειδί απάνω αλλά ένα κλειδί, δηλαδή ήταν ένα μέτρο, βάλαμαν τους πενήντα πόντους μοναχά. Ένα κλειδί οι πενήντα πόντοι, το άλλο το βάλαμαν τη δεύτερη φορά.

Τώρα κάτσε να πάρουμε μια ανάσα με το κλειδί τελειωμένο. Αφού κλείσαμε κι αυτό, μετά είχαμε αφήσει έναν αρμό κάπου δυόμιση πόντους. Αυτόν τον αρμό τον γεμίσαμε με τσιμέντο βρεγμένο, όχι νερό, αλλά βρεγμένο έτσι να πούμε πολύ ξερό. Ύστερα με πλάκες σίδερα βάλαμαν εργάτες και τα χτυπούσαν, ώσπου γέμισαν όλα τα κενά.

Εδώ είμαστε στην Τεχεράνη. Κουστούμια, γραβάτες όλοι ντυμένοι στην τριόχα. Ορθιος αριστερά η αφεντιά μου, δίπλα ο Σιάνδρας ο Τάκης, ο Μήτσης ο Βαγγέλης απ' τη Ζέρμα. Κάθονται μπροστά μου ο Αλέξης Τσιουράκης, στη μέση ο Παντελής Παπανικολάου, ο Γιώργος Παγώνης, όλοι Πυρσογιαννίτες.

Μετά αρχίσαμε να περάσουμε από πάνω το δεύτερο ρολό κατά τον ίδιο τρόπο. Το φκιάσαμε κι αυτό και ύστερα περάσαμε το τρίτο ρολό από πάνω. Διότι από κάτω ξεκινούσαν οι βάσεις της γέφυρας τέσσερα μέτρα και κατέληγαν στην κορφή ένα μέτρο μοναχά. Κατάλαβες; Το δε πλάτος τους κινούσε από κάτω με οχτώ μέτρα και κατέληγε τέσσερα, γιατί ήταν όλη η γέφυρα σε στροφή απάνω και έπρεπε να γίνει κατ' αυτόν τον τρόπο.

Αφού τελειώσαμε όλα αυτά αρχίσαμε να φκιάνουμε απάνω τις κορνίζες. Περάσαμε την πρώτη κορνίζα πενήντα πόντους πάχος με σαράντα η κορφή και σκάρπο, γέρονταν ενενήντα πόντους το σκάρπο και μετά πάνω περάσαμε μια κορνίζα.

Φκιάσαμε στην ίδια γέφυρα τέσσερα μπαλκόνια, δυό δεξιά και δυό αριστερά, τα οποία έβγαιναν έξω πενήντα πόντους και τούτο για να μη περάσει κανένας ή το τραίνο, ώστε να προλάβει να πιάσει

το μπαλκόνι, να προφυλαχτεί. Ξέρεις ο αέρας απ' το τραίνο που θα περνούσε θα τον πέταζε κάτω, θα τον σκότωνε.

Για να μη το ξεχάσω, όταν φκιάσαμε τα ακρόβαθρα έπρεπε να περάσουμε τρεις σειρές στο ίσιο αλλά λοξές για να γίνει η μάσκα, διότι ήταν έτσι. Ήταν κάτι ογκόλιθοι μεγάλοι δηλαδή πενήντα πόντους με ένα μέτρο, με ενάμιση μέτρο. Είχα πάρει έναν Κρητικό, Νικόλαο Σιαματάς λεγόταν, κι αυτός τα τοποθετούσε.

Μετά μου ανάθεσαν να αρμολογήσω, εννοείται το θόλο από κάτω. Κατεβάσαμε τα καλούπια χαμηλότερα κι αμέσως καλουπώσαμε γιατί δεν μπορεί να γένει διαφορετικά. Αφού τα καλουπώσαμε και το αυτόσαμε όλο, μου λέει ο μηχανικός ο Γεωργόπουλος: -Νίκο να βάλεις τη μπαρπακάνα, μια σωλήνα στο μέσον για να τρέχουν τα νερά της βροχής. Θα πας να φκιάξεις σκαλωσιά από κάτω απ' τη γέφυρα και ν' ανεβείς απάνω.

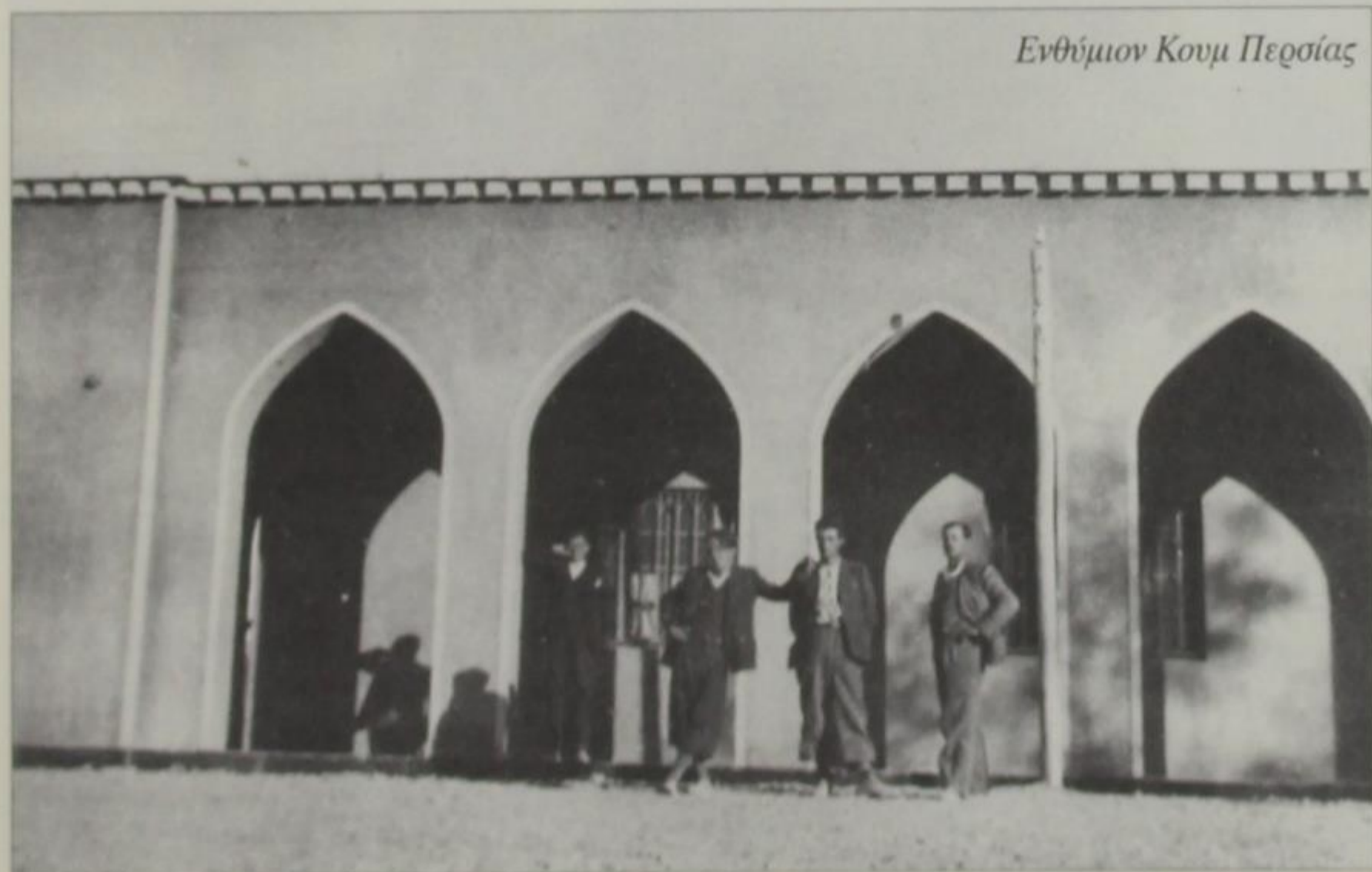
– Καλά του λέω είναι δουλειά δική μου. Πήγα λοιπόν εκεί. Σκέφτηκα, τι μου είπε ετούτος εδώ, να φκιάσω σκαλωσιά. Κι αν φκιάσω σκαλωσιά τι θα γένει; Πώς θα το στηρίξω αυτό; Πάλι θα φκιάσω καλούπι. Τίποτα λέω· έφκιασα ένα καλούπι, κατάλαβες, τόδεσα με μια τριχιά και τ' ανέβασα απάνω. Ήρθε αυτό κι έσφιξε. Τούχα βάλει δέκα πόντους να βγει έξω, πιάνω ρίχνω το τσιμέντο στην αρχή ξερό, μουρτιέ που λένε αυτοί, και έκανα τη δουλειά μου.

Αφού τελειώσαμε, κάναμε κάπου δεκατρείς, δεκατέσσερις μήνες να τελειώσουμε αυτή τη γέφυρα, έκανα και άλλες δουλειές σε πορτάλια κι άλλες γέφυρες.

Είμασταν απ' όλο τον κόσμο. Οι εργάτες ήταν ντόπιοι, οι Πέρσες έπαιρναν λιγότερα λεφτά. Πολλοί Ηπειρώτες από τα χωριά μας, απ' το Ντόλο δίπλα στο Ζουπάνι, μπουσκαδόροι απ' την Κύμη, Καρπάθιοι, Κρητικοί, Πόντιοι, Ιταλοί, Σέρβοι, Βούλγαροι, Βέλγοι, τι να σ' λέω απ' όλο τον πλανήτη.

Από φαί καλά ήταν, δεν μπορώ να πω. Είχε η εταιρεία φκιαγμένες καντίνες αλλά ήταν και ιδιωτικές, πέρσικες. Είχαμε από πιστά ότι θέλεις, τσίπουρα, λεμονάδες, μπύρα. Αυτοί τη μπύρα την λένε απτζιού. Απτζιού θα πει κριθαρόνερο. Κριθάρι λένε το τζιού και απ το νερό. Το ψωμί ήταν σαν τις λαγάνες τις δικές μας αλλά

Ενθύμιον Κουμ Περσίας

το πιλάφι τους ήταν σπυρωτό – σπυρωτό, νοστιμότατο.

Έκανα χρόνια στην Περσία, έκανα γέφυρες στο Γκιρντανέ Καφλαγκού, ύστερα πήγα στην Τεχεράνη, ανέβηκα στην Ταυρίδα. Εκεί δούλεψα σε σιδηροδρομικό σταθμό με Καρπάθιους μαστόρους και ένα Σουηδό μηχανικό και τελευταία στο Χαραμσάρ, κάτω στο Αμπαντάν στον Περσικό κόλπο. Κάναμε με τον Παντελή Παπανικολάου μικρά σπίτια και εγκαταστάσεις νερού για τους Αμερικάνους. Από την Τεχεράνη πήγα για δουλειά σε τοιχοποιίες σιδηροδρόμων πέρα στο Τσελντοκάτρ στο Σιαρούτ κοντά

Εδώ που με βλέπεις είμαι με το ποδήλατο...

Εν Δέρμα
Τοξολογία
Λιανοί?
Περσία
1-7-29

Ἐνθὺμιον Περσίας Τῆ 24-3-37

Κάρτα μου πέρασε βουνά καὶ σχί-
σε τὸν ἀέρα καὶ σύρε εἰς τοὺς
ἀδελφούς μου καὶ πέστους καλημέ-
ρα μὲ ἀδελφικούς ἀσπασμούς
ὁ ἀδελφός Νίκος.

Ἐπιστολὴ τοῦ Πυρσογιαννίτη
μάστορα Νίκου Σεριφῆ.

Ἐνθὺμιον Περσίας Τῆ 24-3-37

Ἐνθὺμιον Περσίας Τῆ 24-3-37

Ἐνθὺμιον Περσίας Τῆ 24-3-37

στο Αφγανιστάν και που δεν πήγα. Είπα να πάω και στην Αφρική που κατέβηκαν πολλοί δικοί μας αλλά προτίμησα να γυρίσω στην Ελλάδα.

Ἐλα μου λέει ο Παντελής, πάμε να ξεχειμωνιάσουμε στην Αφρική, ἔχει καλές δουλειές στο Κόγκο. Γελάσαμε γιατί θυμήθ'κε τη μάνα τ' τη Λεμονιά πούλεγε ιστορίες απ' το σοῖ της για μαστόρους στο Ἅγιον Ὄρος. -Ρωτούσαν οι καλόγεροι:

Ἦρθαταν μαστόροι να μονάσετε; Ὁχι, ἔλεγαν οι μαστόροι, ἦρθαμαν να ξεχειμωνιάσουμε. Τώρα μούρθε μια στενοχώρια. Πῶς τα φέρνει η ὥρα μωρέ παιδί. Χωρίσαμε, ἔκανε ταξίδι στην Αφρική και δεν ξανάρθε. Μεγάλος πατριώτης, ἕνας ἀπὸ τους ιδρυτὲς του συλλόγου μας στο χωριό. Πῆρε δίπλωμα γεωμέτρη στην Περσία, ἔμαθε δυὸ γλώσσες αγγλικά, γαλλικά κι ὅπου κι αν πήγε πρόκοψε.

Βεβαίωση εργασίας,
πληρωμῆς και
ἀποστολῆς χρημάτων του
Πυρσογιαννίτη μάστορα
Μιχάλη Τζάφου ἀπὸ
τη Βελγικὴ Ἐταιρεία
Σιδηροδρόμων,
Περσία, 1936.

کامپانی بلژیکی ساختمان راه آهن ایران و مقاطعه کاری

Compagnie Belge de Chemins de Fer et d'Entreprises
(SOCIÉTÉ ANONYME)

ADRESSES: BRUXELLES, 33 RUE DE L'INDUSTRIE
TEHERAN, AVENUE CHAN

ADR. LEGER: SECONDAIRE BRUXELLES
SECONDAIRE TEHERAN

N° 580

Lot 8 Sud

le 24 Octobre 1935
14 Mai 1936

CERTIFICAT

Nous certifions que le nommé TJAFUS MICHEL, a été attaché à notre service en qualité de maçon du 1er Dey 1314 au 24 Ordibehécht 1315 (31 Decembre 1935 - 14 Mai 1936) et qu'il a touché un salaire total de Rials 7225.- sur lequel il a envoyé en Europe par notre entremise un montant de Rials 3000.-

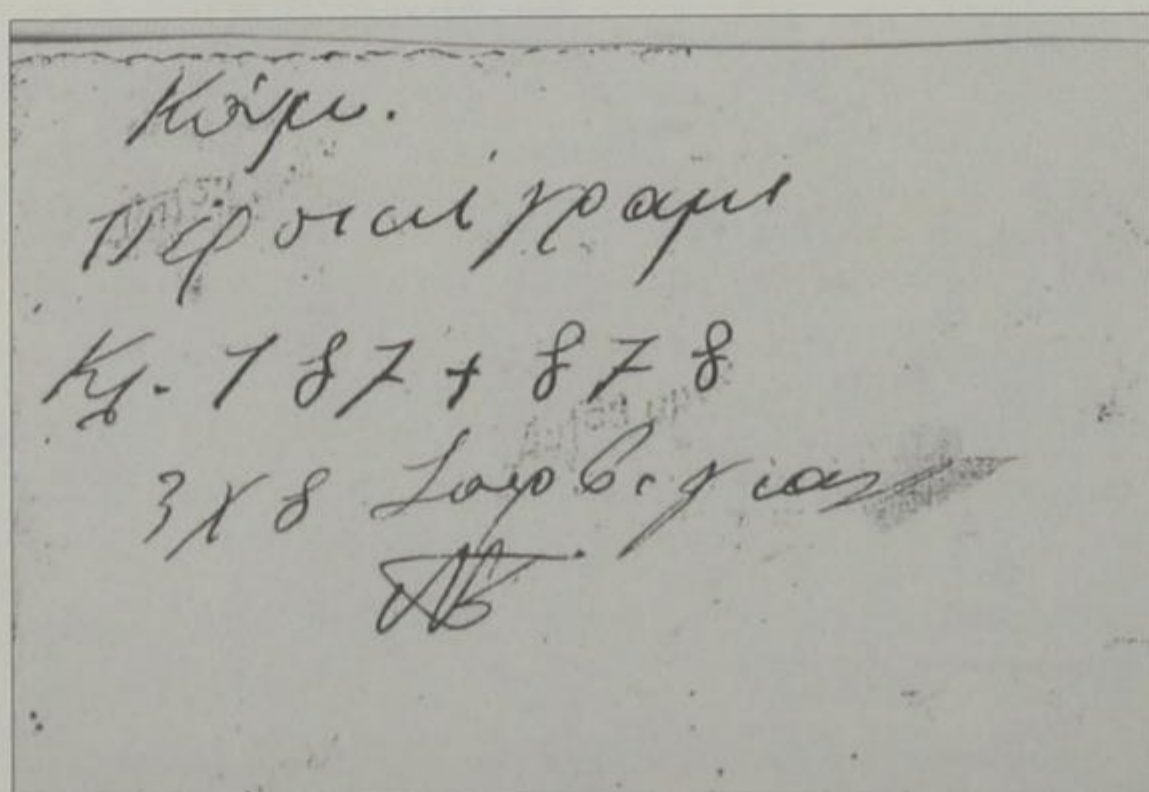
Cie BELGE de C.F.E.
Lot 8 Sud
COMPTABILITE.

Αυτή τη γέφυρα την έχω στην καρδιά μ'.
Ξέρεις καμιά φορά όπως συλλογιέμαι
μούρχεται σαν σ' όνειρο. Τη θυμιέμαι και την
καμαρώνω...

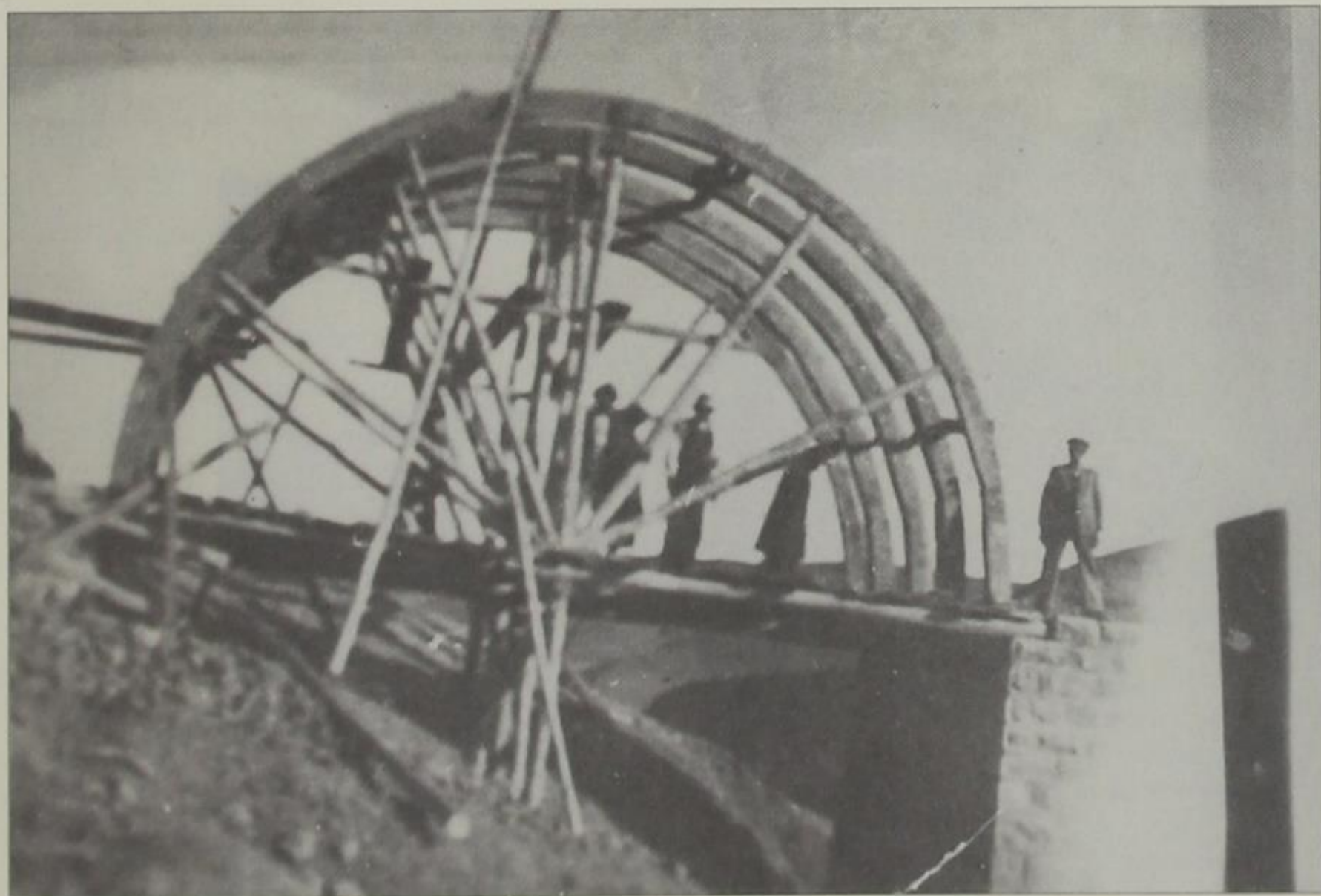
Η γέφυρα στο Γκιρντανέ Καφλαγκού

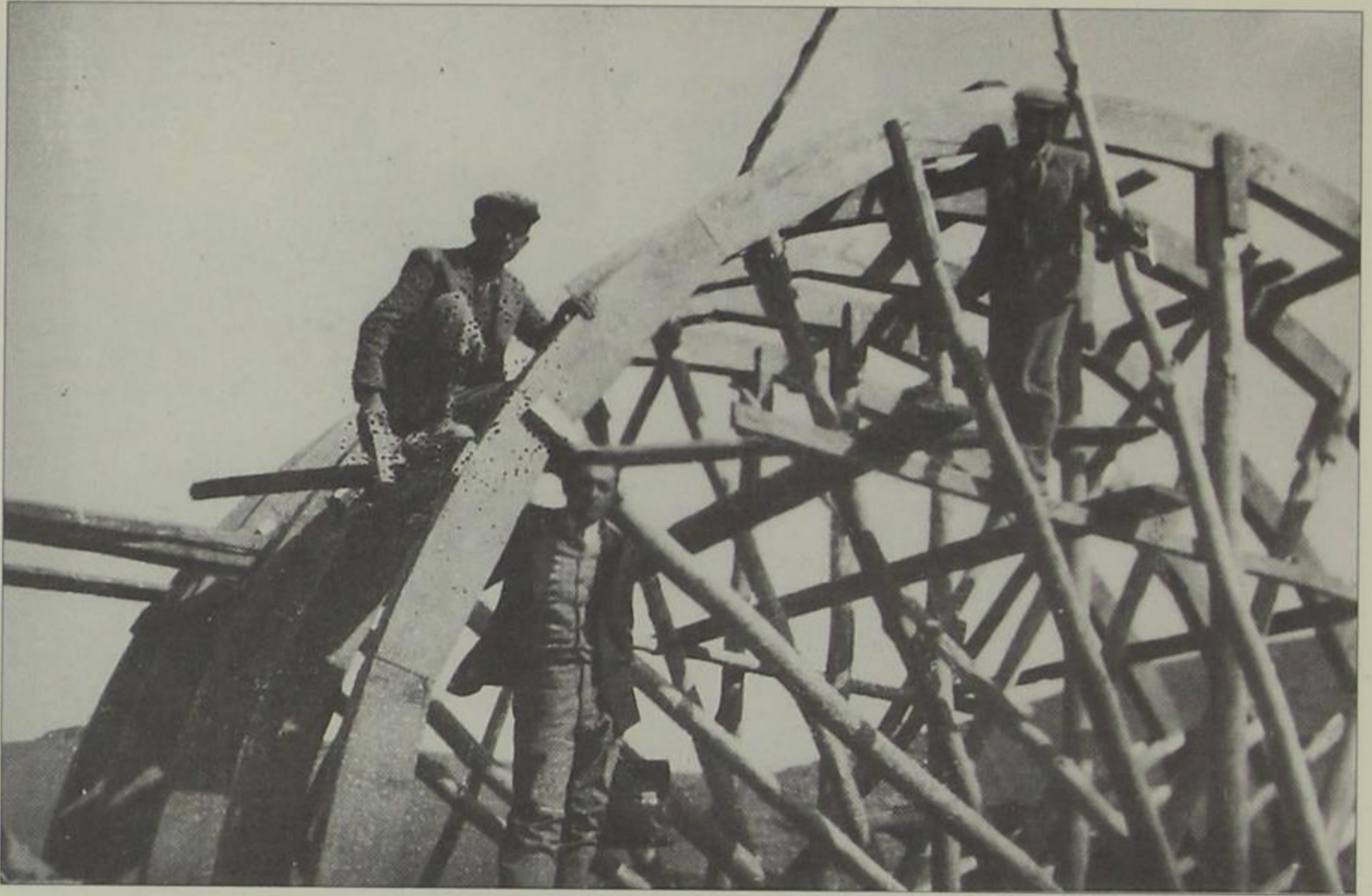
Ιδιόγραφο σημείωμα του
μάστορα Νίκου Κούπη στο
πίσω μέρος της παραπάνω
φωτογραφίας:
Κουμ
Περσική γραμί
κλ. 187 + 878
3 χ 8 Ζουοβιγιάν
(υπογραφή) ΝΚ

Ξεκινήσαμε τα
βάθρα κι όταν τα
φέραμε αλφαδιά
τ' ένα με τ' άλλο
αρχίσαμε τα
ξύλινα καλούπια για
τα τόξα

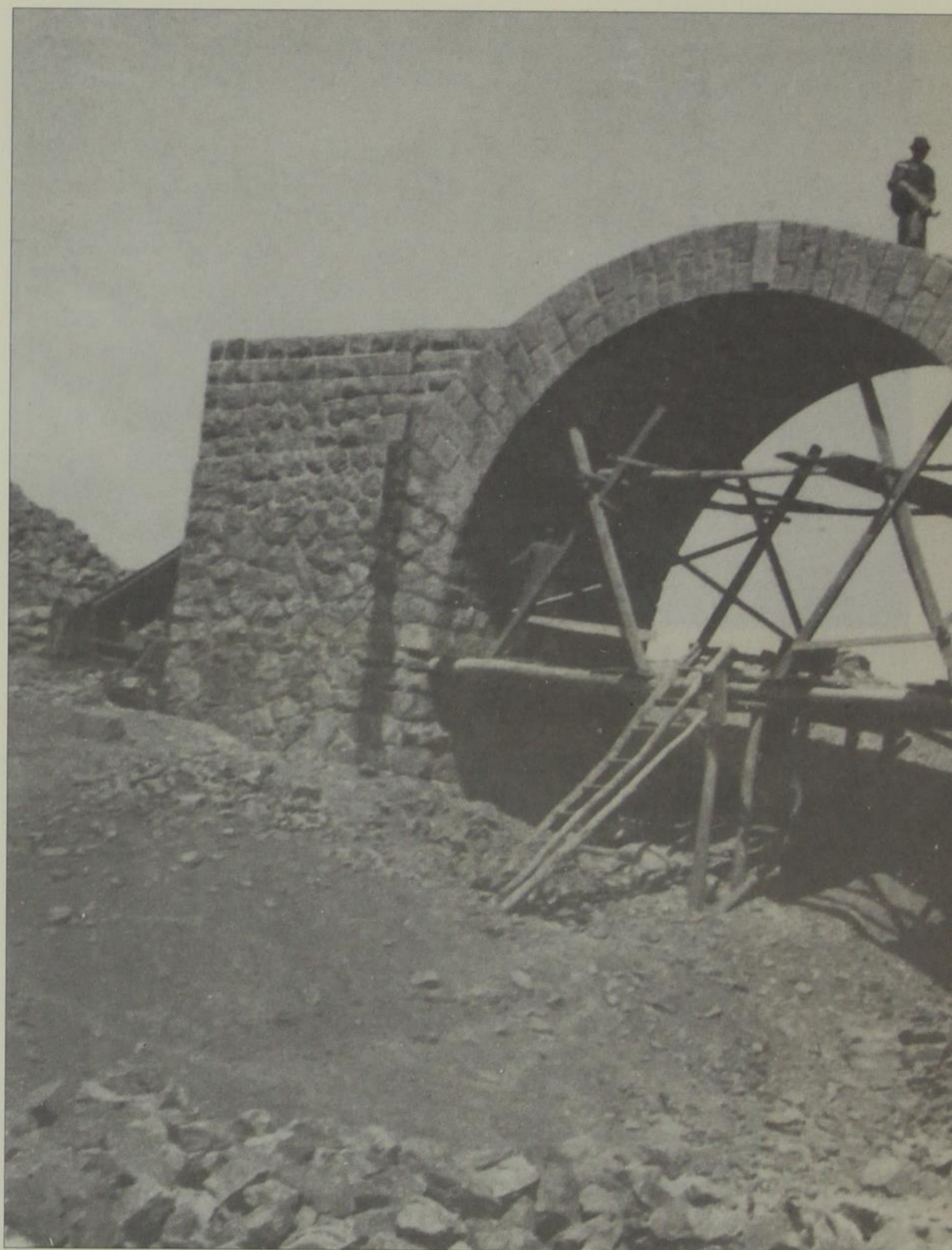

*Το έργο κεντάει, όλο
πελεκημένα αγκωνάρια,
καθαροδούλεια.
Ετοιμάσαμεν και το
ψητό τ' αρνί όπως
βλέπεις στη φωτογραφία
κι ανέβηκα στο κλειδί...*

Βασίλης Παπαγεωργίου

Οι μαστόροι της Περσίας

Το 1935 εκατοντάδες Έλληνες και ξένοι τεχνίτες ταξίδεψαν για εργασία στην Περσία. Είχε ξεκινήσει ένα γιγαντιαίο πρόγραμμα κατασκευής σιδηροδρομικών έργων (σύνδεση Τεχεράνης - Πολιτζάριο - Σουλταναμπάτ - Κούμ - Λορεστάν - Μπρουζιέρ - Μπαβίς - Χαραμσάρ - Αμπαντάν). Ανάμεσα στους εργολάβους των έργων «συμπεριλαμβάνονταν και μερικοί Έλληνες, οι οποίοι, για ποικίλους λόγους, προτιμούσαν συχνά

να προσλαμβάνουν στα εργοτάξιά τους ομοεθνείς».

Οι τεχνίτες ήταν από τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας και Ανασελίτσας (Βόϊο), Κάρπαθο, Κύμη Ευβοίας, Κρήτη και αρκετοί Πόντιοι. Από άλλες χώρες ήταν πολλοί Ιταλοί, Βούλγαροι, Σέρβοι, Αλβανοί, Μαυροβούνιοι και Βέλγοι. Γνωρίζουμε ένα σημαντικό αριθμό μαστόρων από τα χωριά της Κόνιτσας και Δυτικής Μακεδονίας επειδή εργάζονταν μαζί στα

Μαστόροι από το Ντόλο (σημ. Βυθός) και την Πυρσόγιαννη στην Περσία.
Δύο μαστόροι πάνω σε καμήλες.

εργοτάξια Lot 8 και Lot 10. Οι Καρπάθιοι ήταν στο Lot 9.

Αγία Παρασκευή (Κεράσοβο) Βάϊρας Ανδρέας, Γελαδάρης Κώστας, Ζήκας Κώστας, Ζιούλης Γεώργιος, **Αμάραντος (Ίσβορος)** Μητσόπουλος Γεώργιος, **Βούρμπιανη** Καραγιάννης Μάνθος, Μπίζιος Ανδρέας, **Δροσοπηγή (Κάντσικο)** Τσιλιμίγκας Μιχάλης, **Καστάνιανη**, Τσάμης Γρηγόριος, **Οξυά (Σέλτση)** Βαδάσης Βασίλης, Βαδάσης Κοσμάς, Κυπαρίσης Δημήτριος, **Πλαγιά (Ζέρμα)** Μήτσης Ευάγγελος, Παπανικολάου Γεώργιος, **Πουρνιά (Σταρίτσιανη)** Κασιόλας Χρήστος, **Πύργος (Στράτσιανη)**, Ελευθερίου Ευάγγελος, Νταλάρης Δημήτριος, Παπαχρήστος Δημήτριος, Πρωτόπαπας Δημήτριος, Ταμπάκης Λεωνίδα, Ταμπάκης Κώστας, Χατζής Ευάγγελος, **Πυρσόγιαννη**, Αλεξίου Γεώργιος, Γαλάνης Σωτήριος, Γκόψης Δημοσθένης, Γκόρτσος Μιχάλης, Γκουντής Δημήτριος, Δούκας Γεώργιος, Ζαφείρης (Σάνδρας) Δημήτριος, Ζγκολόμπης Απόστολος, Κιόχος Απόστολος, Κιόχος Γεώργιος, Κούπης Νικόλαος, Μόσχος Σωκράτης, Μπίλης Δημήτριος, Μπύρκος Βασίλειος, Παγώνης Αριστοτέλης, Παγώνης Βασίλειος, Παγώνης Γεώργιος του Αποστόλου, Παγώνης Γεώργιος του Δημητρίου, Παγώνης Νικόλαος, Παπαγιώρης (Παπαλάμπρος) Απόστολος, Παπανικολάου Δημήτριος, Παπανικολάου Παντελής, Πάσχος Απόστολος, Πάσχος Ηλίας, Πετσίνης Ανδρέας, Σερίφης Νικόλαος, Τζάφος Μιχαήλ, Τσιουράκης Αλέξης, Φλίνδρης Νικόλαος, Χατζής Χαρά-

λαμπος, Χρυσάφης Γιάννης, **Τράπεζα (Βράνιστα)** Λωλίδης Δημήτριος.

Από το **Βυθό (Ντόλος)** της Δυτικής Μακεδονίας ήταν οι Γκάσταρης Απόστολος, Γκάσταρης Κώστας, Γκιούρης Νικόλαος (Γαλανός), Δημοσιάρης Γρηγόριος, Δημοσιάρης Δημήτριος, Καμπερογιάννης Ηλίας, Καραδήμος Χρήστος, Τσούμας Θεμιστοκλής, Τσούμας Ιωάννης.

Μέχρι το 1940 οι περισσότεροι μαστόροι πήραν το δρόμο της επιστροφής για την Ελλάδα. Ένας μικρός αριθμός παρέμεινε στην Περσία και στο γειτονικό Ιράκ μέχρι το 1945. Αρκετοί αναζήτησαν εργασία ταξιδεύοντας μέχρι το Βελγικό Κογκό (περιοχή Μπούνια), το Μπουρούντι (Ουγκάντα) και την Ταγκανίκα (Τανζανία).

Ο Γιώργιος Δούκας και ο Βαγγέλης Ελευθερίου δούλεψαν στο Ιράκ (περιοχή Κιρκούκ και Βαγδάτης) σε οικοδομικά έργα αγγλικών εταιριών. Στο Κογκό ταξίδεψαν ο Κοσμάς Βαδάσης, Νικόλαος Γκιούρης (Γαλανός), Χρήστος Καραδήμος, Ευάγγελος Μήτσης, Γιώργος Παγώνης του Αποστόλου, Παντελής Παπανικολάου, Δημήτριος Πρωτόπαπας, Κώστας Ταμπάκης και Ιωάννης Τσούμας. Εργάστηκαν στο φράγμα της ΜΠΟΥΝΤΕΝΑ (τοιχοποιίες και ξυλότυποι σε γαλαρίες), μερικοί συνέχισαν ως εργολάβοι οικοδομών και μικρέμποροι. Τα αδέρφια Αριστοτέλης και Νίκος Παγώνης, ο Δημήτριος Νταλάρης και ο Χαράλαμπος Χατζής έφτασαν μέχρι την Ταγκανίκα και δούλεψαν «στην κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής που συνδέει το Νταρ

Ες Σαλάμ με την ακτή που βλέπει στη Μαδαγασκάρη».

Η εποχική αποδημία στην Περσία κατέληξε σε μια πιο μόνιμη εγκατάσταση πολλών μαστόρων που μετακινήθηκαν σε αφρικανικές χώρες. Αρκετοί δεν επέστρεψαν ποτέ στην Ελλάδα. Στην Περσία πέθαναν το 1936 ο Βασίλης Μπύρκος από πνευμονία «που άρπαξε στις γαλαρίες», ο Απόστολος Παπαγιώργης από δυσεντερία και ο Χαράλαμπος Χατζής το 1938 στην Ταγκανίκα από

αιματουρικό πυρετό. Ο Νικόλαος Γκιούρης πέθανε το 1950 στο Μπουρούντι, ο Αριστοτέλης Παγώνης το 1956 στη Μόσι της Τανζανίας, ο Ευάγγελος Μήτσης και ο Παντελής Παπανικολάου το 1957 στη Μπούνια του Κογκό.

Το ταξίδι των μαστόρων στην Περσία και Αφρική, η διήγηση του μάστορα Νίκου Κούπη για τις γέφυρες στο Γκιρντανέ και το πολύτιμο φωτογραφικό αρχείο του, είναι μία μικρή συμβολή στην ιστορία της μετανάστευσης εκείνης της περιόδου.

Είμαστε απ' όλον τον κόσμο...

Βασίλης Σκούρτης

Έθιμα της στέγης

Μπαξίσια ή μαντιλώματα στο ρίζιμο της στέγης

Το αφεντικό έπρεπε να είναι γενναιόδωρο με τους μαστόρους, για να του κάνουν κι αυτοί καλή δουλειά στο σπίτι του, που χτιζόταν.

Τα κεράσματα, τα τραπεζώματα, οι καφέδες και τα τσίπουρα του αφεντικού, καλόπιαναν τους εργάτες που προσπαθούσαν να μην αφήσουν καμιά ατέλεια στο χτίσιμο του σπιτιού. Αφεντικό τσιγκούνης και κακοπληρωτής έμπαινε στο μάτι των μαστόρων.

«Όταν ήταν καλό τ' αφεντικό, δουλεύαμε καλά. Αν ήταν ξερκοί οι μαστόροι, θα 'καναν σκάρτη δουλειά. Τύχαινε καμιά φορά κανένας κριουτσάντζαλος και σπάγγος νοικοκύρης, που ούτε νερό δεν μας έφερνε. Μόλις τον βλέπαμε, αρχίζαμε το τραγούδι στα κουδαρίτικα, για να μην καταλαβαίνει¹:

Μπαρέ μωρέ μπαρέ
το κούφιο το μπραβίσαμε
και κράνια δε φορείς
και ζούπινα δεν έφκιακες²

Τότε, από γενάτι πολλές φορές αφήναμαν ατέλειες στη δουλειά, παράδειγμα δε γεμίζαμε τα πρέκια, τ' αφήναμαν κούφια για να χορεύουν τα ποντίκια».

Ερχόταν όμως η στιγμή που ο σπιτονοικοκύρης, οι συγγενείς και οι χωριανοί προσπαθούσαν να ξεπεράσουν ο ένας τον άλλο σε γενναιόδωρία. Ήταν η μέρα που οι μαστόροι τελείωναν το ρίζιμο της στέγης και έπρεπε να τελεστεί το έθιμο με τα μαντιλώματα, τα

μπαξίσια, όπως τα έλεγαν, για να τιμήσουν την προσφορά των μαστόρων στο σήκωμα του καινούριου σπιτιού.

«Αφού τελειώναμαν το χτίσιμο της πέτρας και φτάναμε στη γριπίδα, μετά ρίχναμε τις γρεντές ανά εξήντα πόντους.

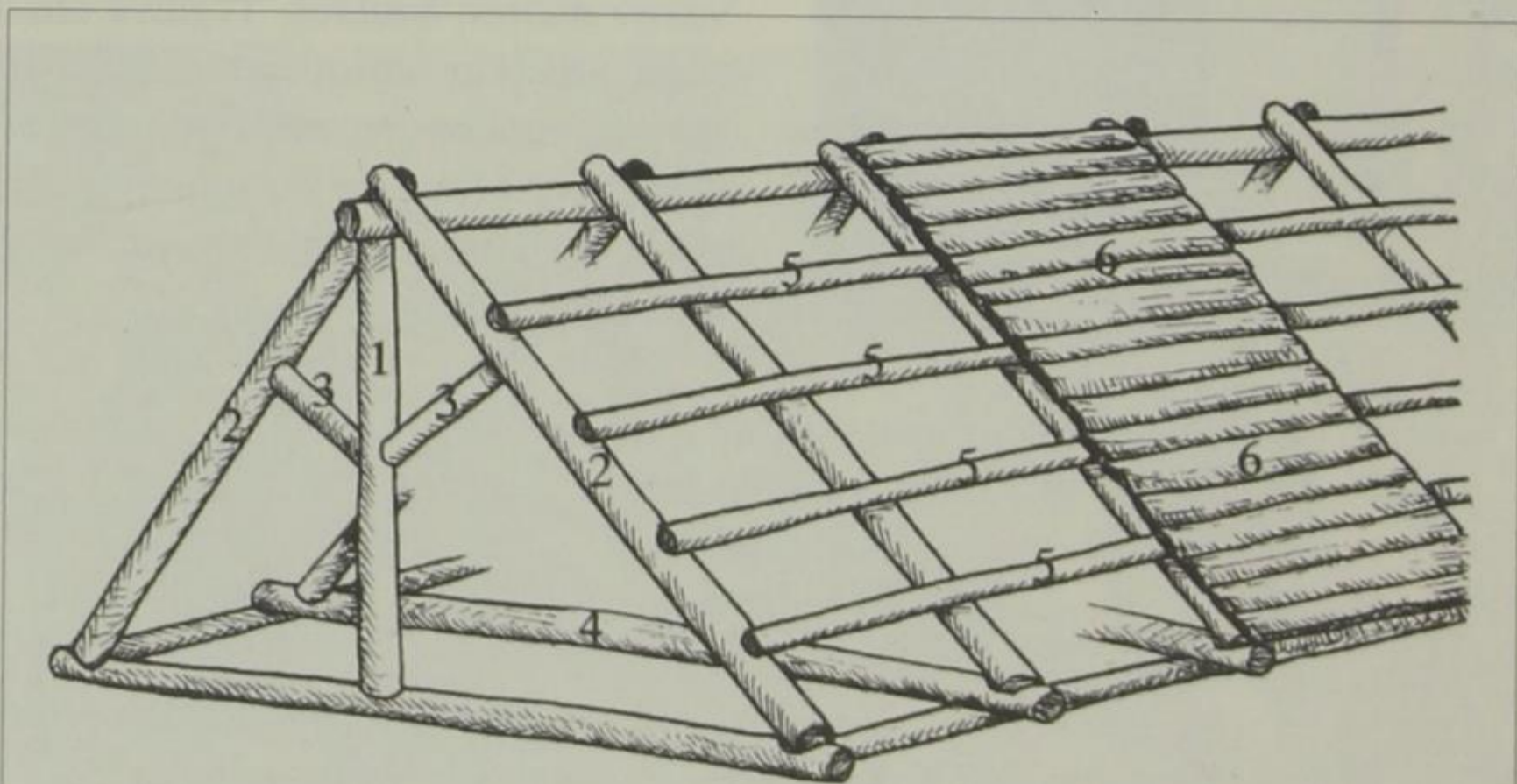
Τη στέγη την ξεκινούσαμε μέρα Δευτέρα ή Πέμπτη· ήταν καλές μέρες. Τρίτη και Παρασκευή ποτέ· οι μέρες ήταν «αχαμνές»³ και τα ξύλα θα σέπονταν, έλεγαν οι παλιοί.

Πάνω στις γρεντές αρχίζαμε να τσατίζουμε, βάζαμε τα ψαλίδια, τα καρφώναμε, αφού πρώτα κάναμαν σκάλες, σκαλοκόμματα για να ακουμπήσουν τα ψαλίδια στις γρεντές.

Οι παλιοί έζευαν ψηλά τα ψαλίδια σε μια ρέλα, που περνούσε από τη μια μεριά στην άλλη. Έτσι τα ψαλίδια δένονταν σταθερά και η σκεπή ήταν γερή.

Δίναμε κλίσεις ανάλογα με τι θα σκεπάζαμε: πλάκα, κεραμίδι ή τσίγκο. Το καθένα θέλει την κλίση του. Αφού ζέψαμε τα ψαλίδια, βάζαμε κανά δυο πέταυρα για να πατάμε, πριν αρχίσουμε το πέτσωμα. Ύστερα πηγαίναμε στις δύο άκρες και καρφώναμε δυο ξακρίδια, ένα δω κι ένα κει, στους δυο κουμάδες, και το σταυρό τον καρφώναμε στη μέση.

Στα ξακρίδια και το σταυρό περνούσαμε ένα σκοινί για να κρεμαστούν τα δώρα. Το σταυρό είχε φροντίσει τ' αφεντικό να τον στολίσει με λουλούδια. Το πρώτο δώρο το 'φερνε τ' αφεντικό και το κρεμούσαμε στο σκοινί, καρφώνοντας πέταυρα και χτυπώντας με τα σκεπάρνια τις γρεντές, φωνάζαμε και ερχόταν ο κόσμος.

Σχέδιο Α. 1. Παπός, 2. Ψαλίδι, 3. Κέντα, 4. Γρεντά, 5. Μάιδες, 6. Πέταυρα.

Να ζήσει τ' αφεντικό
 σαν τα ψηλά βουνά
 η γυναίκα του
 τα παιδιά του
 κι όλοι οι συγγενείς
 χαρλίτικο το σπίτι
 στεργιωμένο κι ευτυχισμένο
 πάντα πλούσιο
 πάντα με κόσμο...

Έρχονταν όλοι οι συγγενείς, οι γειτόνοι και οι χωριανοί με κρασί, πίτες, τηγανίτες, ρακί, ό,τι είχε ο καθένας, με μαντίλια, πετσέτες, πουκάμισα, κάλτσες, ρούχα, όλα τα κρεμούσαμε και γέμιζε το σκοινί απ' τη μια μεριά στην άλλη.

Για τον καθένα που έφερνε δώρα, παραλλάζαμε και το τραγούδι, τις ευχές.

Αν ήταν καμιά «ακίδα»⁴ ανύπαντρη, «να ζήσει η τσιούπα, καλό τυχερό, να πάρω καλό γαμπρό, να 'χει καλή τύχη...», για όλους είχαμαν το τραγούδι ανάλογα με την περίπτωση.

Τα δώρα κάθονταν στο σκοινί μέχρι να τελειώσει η στέγη. Ύστερα τα βγάζαμε και τα μοιράζαμε.

Το καλύτερο το 'παιρνε ο αρχιμάστορας. Για τα υπόλοιπα γυρνούσε ένα παιδί πίσω, να μη βλέπει και το ρωτούσαμε, τίνος είναι αυτό το δώρο; του τάδε μάστορα, έλεγε. 'Ό,τι τύχαινε στον καθένα».

Το ριζιμο της στέγης λοιπόν, θα άρχιζε Δευτέρα ή Πέμπτη κι όχι Τρίτη και Παρασκευή, που θεωρούνταν απ' το λαό μέρες «αχαμνές», γιατί Τρίτη έπεσε η Πόλη και Παρασκευή σταυρώθηκε ο Χριστός. Την Παρασκευή επίσης τη θεωρούσαν καταραμένη, επειδή για τους Τούρκους ήταν αργία· επομένως για τους Χριστιανούς ήταν μια μέρα «μιαρή».

Αφού τελείωνε το τσάτισμα της στέγης και πριν μπουν τα πέταυρα, οι μαστόροι έβαζαν ένα ξύλινο σταυρό στη μέση, στολισμένο με λουλούδια και έδεναν από 'να σκοινί στις δύο άκρες της στέγης, όπου είχαν καρφώσει δύο ξύλα (σχέδιο Β).

Οι περισσότεροι όμως τεχνίτες των χωριών μας συνήθιζαν να καρφώνουν δύο στολισμένους με λουλούδια σταυρούς, στις άκρες της στέγης και τους ένωναν με ένα ράμμα για το κρέμασμα των δώρων (σχέδιο Γ).

«Ο πρωτομάστορας έκανε δύο σταυρούς με σανίδα και τους κάρφωνε στους δύο μπαμπάδες της στέγης και μ' ένα σπάγκο ένωναν τους δύο σταυρούς.

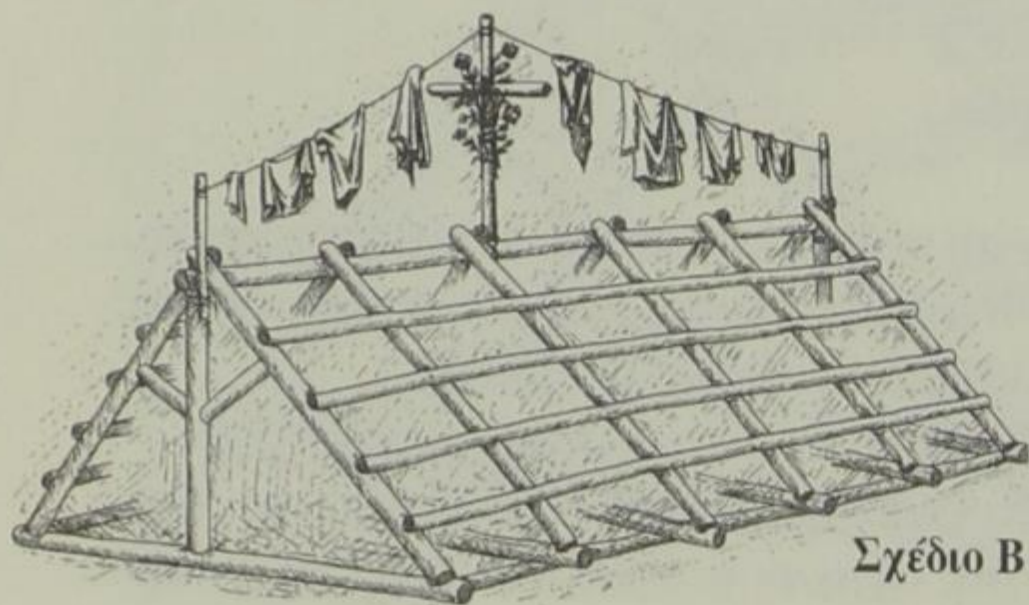
Τους σταυρούς τους στόλιζαν με λουλούδια που τα 'κοβαν οι μαστόροι ή οι κοπέλες του σπιτιού».

Έτσι άρχιζε το έθιμο της στέγης.

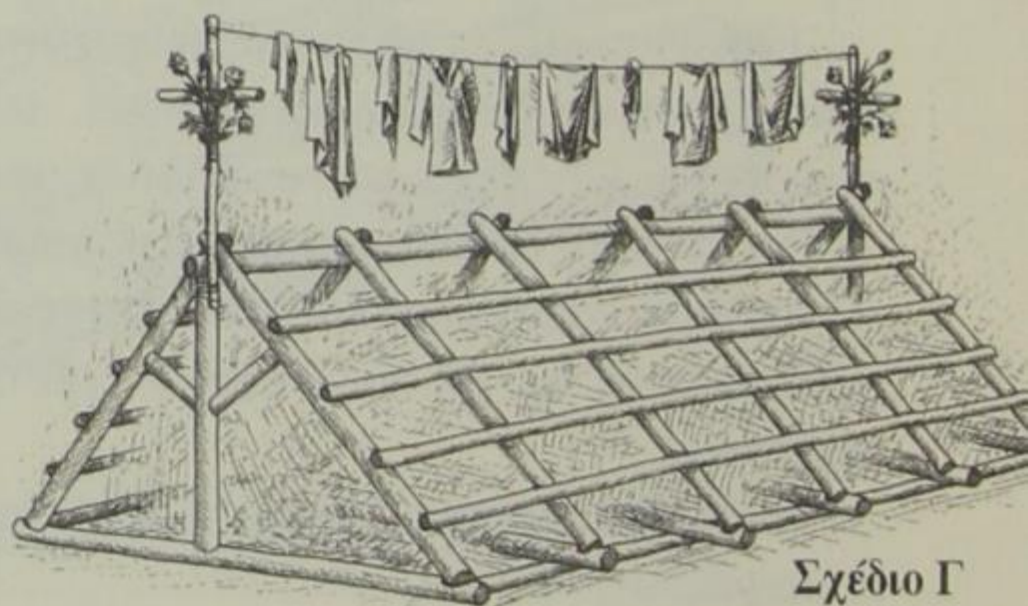
Για τους τεχνίτες ήταν μια ξεχωριστή μέρα. Το σπίτι μετά από τόσο αγώνα έφτανε σχεδόν στο τέλος και τώρα οι μαστόροι περιμένουν τα δώρα.

Στην τελετή συμμετέχουν οι χωριανοί, οι συγγενείς και βέβαια ο σπιτονοικοκύρης· αυτός φέρνει πρώτος απ' όλους το καλύτερο δώρο.

Ο δωρητής εκθέτει το δώρο του πηγαίνοντας προς τη σκαλωσιά, μετά τις ανάλογες προσφωνήσεις:

Σχέδιο Β

Σχέδιο Γ

Καλωσόρισε ο σπιτονοικοκύρης με το δώρο του,
να ζήσει, να ζήσουν τα παιδιά του·
Όσες βρυσούλες τρέχουν στα βουνά,
τόσα καλά να του δώσει ο Θεός...

Το δώρο το παραλαμβάνει ο αρχιμάστορας, το ανεμίζει, το σηκώνει ψηλά και το κρεμάει στο ράμμα.

Οι μαστόροι τραγουδούν και το τραγούδι παραπέμπει σε εκκλησιαστική βυζαντινή μουσική. Τραγουδούν χτυπώντας τα σκεπάρνια στις γρεντές, δίνοντας ρυθμό στον κορυφαίο. Το τραγούδι τους παραλλάζει για τον κάθε δωρητή, περιέχει ευχές, ερωτικούς υπαινιγμούς, σκληρές αναφορές και υπονοούμενα, φτάνοντας πολλές φορές σε σημείο παρεξήγησης, για να κλείσει με κάποιο δημοτικό τραγούδι, το οποίο θα αμβλύνει τα ίσως οξυμένα πνεύματα.

Πάνω στη στέγη επικρατεί ένα πανδαιμόνιο, απ' τη φωνή του αρχιμάστορα που προσπαθεί να πάρει ρυθμό απ' τις σκεπαρνιές των τεχνιτών, απ' τις φωνές, το τραγούδι και τους έντονους διαλόγους των μαστόρων, που το ρακί τους έχει λύσει τις γλώσσες και σταματημό δεν έχουν.

Όλα αυτά ζωντανεύουν, γεμίζουν μια ξεχωριστή μέρα, τρανή μέρα για τους μαστόρους, που τους ανήκει. Την καρτερούσαν με ανακούφιση κι αυτοί και ο νοικοκύρης, που έβλεπαν να τελειώνει το χτίσιμο του σπιτιού, που για κείνη την εποχή η όλη διαδικασία κατασκευής ενός σπιτιού απαιτούσε αρκετό αγώνα, κόπο και χρόνο.

Νοικοκυραίοι, συγγενείς και χωριανοί προσπαθούσαν με ένα φιλικό ανταγωνισμό, να ξεπεράσουν ο ένας τον άλλο σε γενναιοδωρία.

Το είδος και η αξία των προσφερόμενων δώρων μας φανερώνουν την οικονομική κατάσταση του τόπου. Σε εποχές που ο κόσμος δεν έχει οικονομική ευχέρεια, προσφέρονται στους μαστόρους δώρα σε είδος, απ' την παραγωγή των χωρικών. Δηλαδή αρμάθες από κρεμμύδια, σκόρδα, καλαμπόκι, τα οποία κρεμιούνται στη στέγη και τ' αφήνουν σε κοινή θέα.

Υπάρχει όμως περίπτωση, που οι μαστόροι αρνούνται τα μπαξίσια κι αυτό καταγράφεται στο συμφωνητικό της Αγίας Παρασκευής Ζαγοράς (1803) από τεχνίτες από το Ζουπάνι.

Αποφυγή ειδωλολατρικών εθίμων ή ιδιόρρυθμη οικονομική συμφωνία, ποιος ξέρει; «... με αυτήν την τιμήν εκαβουλαρήσαμεν να μην πάρωμε άλλο τίποτε για γεμελίκι, ούτε μανδηλώματα, ούτε θεμελιάτικα, μόνο να μας δίνουν από μια οκά ρακήν την ημέραν...»

Τελειώνοντας η μέρα έφτανε η ώρα της μοιρασιάς των δώρων.

Ο αρχιμάστορας συνηθιζόταν να παίρνει το καλύτερο δώρο, τα υπόλοιπα χωρίζονταν

σε ίσια μερίδια. Πολλά όμως από τα μπαξίσια άρπαζαν και οι μεγάλοι σε ηλικία μαστόροι, «για τούτο θα το πάρω εγώ, που έχω τσιούπο για παντρεία», έλεγαν.

Η μοιρασιά γινόταν ως εξής: ένα μαστορόπουλο γύριζε την πλάτη στα δώρα και το ρωτούσαν, «ετούτο τίνος είναι;»

«Του τάδε», απαντούσε το παιδί.

Όμως, οι πονηριές και οι κρυφουσεννοήσεις του πρωτομάστορα με το μαστορόπουλο, είχαν σαν αποτέλεσμα στο να ξεσπά γκρίνια μεταξύ των μαστόρων. Ο αρχιμάστορας έλεγε στο μικρό, ότι για κάποιο καλό δώρο, θα παραλλάζω την ερώτηση και αντί «τούτο τίνος είναι;» θα σου λέω: «αμ' τούτο τίνος είναι;».

Οι συνθηματικές λέξεις περνούσαν το μήνυμα στο παιδί που ονομάτιζε το δώρο και έτσι τα καλύτερα μπαξίσια τα 'παιρναν οι ημέτεροι.

Για τους παρακατιανούς περίσσευαν δώρα κατώτερης αξίας και για τα μαστορόπουλα κανένα μιξομάντιλο.

Τα έθιμα της στέγης με το σταυρό και με τα μαντιλώματα, που κρεμιούνται στο σκοινί και ανεμίζουν σαν σημαίες, είναι η μεταφυσική αντίληψη του λαού, που βλέπει το χτίσιμο του σπιτιού σαν μια σοβαρή δουλειά, που απαιτεί τη μεσολάβηση του υπερφυσικού που θα διαφυλάξει το στέργιωμα του σπιτιού και θα διώξει μακριά τους κινδύνους, που το απειλούν.

Για τους μαστόρους ο σταυρός της στέγης είναι ευλογία, τα μπαξίσια που κυματίζουν σαν σημαίες, είναι η νίκη και το μαντίλι θυμίζει τον ιδρώτα και τον αγώνα του εργάτη στο σήκωμα του καινούριου σπιτιού.

Τα έθιμα της στέγης σταμάτησαν σταδιακά γύρω στη δεκαετία του '50.

Η είσοδος του τσιμέντου στην οικοδομή γενικεύθηκε και η όλη διαδικασία της κατασκευής σπιτιών-πολυκατοικιών, που επικεντρώθηκε στα αστικά κέντρα, δημιούργησε

συνθήκες απαγορευτικές για την τήρηση των εθίμων.

Οι μπετατζήδες του '50 ήταν ο συνδετικός κρίκος του παλιού και της νέας τάξης πραγμάτων στην οικοδομή. Είχαν ζήσει νεαροί τα έθιμα της στέγης και στις πόλεις κάρφωναν ένα ξύλινο σταυρό στα ανατολικά του νεοαναγειρόμενου κτιρίου, συμβάλλοντας έτσι για

μερικά ακόμη χρόνια στην επιβίωση του εθίμου.

Στην εποχή μας, τα έθιμα της στέγης, όπου και όταν κατασκευάζονται σπίτια με στέγες, συνήθως θεωρούνται περιττά, ίσως ξεπερασμένα και αναχρονιστικά.

Ο γρήγορος ρυθμός της εποχής μας, τα νέα υλικά που μπήκαν στην οικοδομή, η φιλοσοφία της άνεσης και της ταχύτητας στην κατασκευή, η ανάπτυξη των αστικών κέντρων που μας απομάκρυναν απ' το φυσικό περιβάλλον, δεν αφήνουν περιθώρια για την επιβίωση της υπερφυσικής διάστασης των εθίμων, που συνδέονται με την κατασκευή του σπιτιού.

Τα έθιμα των θεμελίων με το σφάξιμο του πετεινού, τα έθιμα της στέγης με τα μαντιλώματα και ο αγιασμός του νέου σπιτιού είναι οι τρεις τελετές που καθορίζουν τα τρία επίπεδα κατασκευής του σπιτιού, είναι οι τρεις τελετές που οι παλιότεροι που ζούσαν και δημιουργούσαν με την παράδοση, τις τηρούσαν με θρησκευτική ευλάβεια. Σ' εμάς απομένει να τις καταγράψουμε, για να μην ξεχαστούν.

Σημειώσεις

1. Διήγηση Τέφου Αντώνη, μάστορα από το Πεκλάρι (Πηγή).
2. Αφεντικό μωρέ αφεντικό
το σπίτι το φτιάξαμε
και χρήματα δεν έφερες
και φαγητό δεν έφκιασες
3. αχαμινές = κακές
4. ακίδα = νεαρή κοπέλα

Βιβλιογραφία

- Λομολόι, τ. 8-9, σελ. 11
 Ηπειρωτική Εστία, έτος 1970, σελ. 701

Βασίλης Σκούρτης, Παναγιώτης Τασιούλας

Τα ζώα και τα πουλιά στο δημοτικό τραγούδι

Η αρκούδα

Κατά κάποιον αρκαδικό μύθο, η Αρκούδα ήταν μια από τις νύμφες, η Καλλιστώ, θεά των Αρκάδων και την τιμούσαν ως Αρκτόμορφο.

Κατά ένα άλλο, πάλι, αρχαίο μύθο, η αρκούδα ήταν βασιλοπούλα και, επειδή η μάνα της την καταράστηκε βαριά, μεταμορφώθηκε σε Αρκούδα. Το τομάρι της είναι αυτό που κάρφωσαν στον ουρανό, επειδή ήταν πολύ χαμηλά· τότε, λένε, πως άγγιζε τη γη. Έτσι έγινε ο αστερισμός της Άρκτου και τα επτά αστέρια της είναι τα επτά μεγάλα καρφιά, με τα οποία κάρφωναν το τομάρι της Άρκτου, που εξύμνησε και ο Όμηρος περιγράφοντας την κατασκευή της ασπίδας του Αχιλλέα από τον Ήφαιστο με τις διάφορες ουράνιες παραστάσεις¹.

Ο άνθρωπος κυνηγούσε την αρκούδα για το δέρμα της και για τις καταστροφές που έκανε στην κτηνοτροφία.

Η αναφορά της και μόνο στα παραμύθια και στις λαϊκές δοξασίες προξενούσαν τον φόβο. Απ' το συναίσθημα αυτό επηρεασμένη η λαϊκή μούσα θέλει την αρκούδα δυνατό και άγριο ζώο, που ακολουθεί τις κατάρες της μάνας.

Ούλες οι μάνες τα παιδιά τα εύχονται να προκόψουν,
Και μια μάνα, σκυλόμανα, το Γιάννη καταργιέται:
- Γιούλη μ' τ' αρκούδια να σε φαν, να σε μακελοκόψουν.
Κι ο Γιάννης καθώς τ' άκουσε πολύ του κακοφάνει.
Έζωσε τ' αλαφρύ σπαθί και το βαρύ ντουφέκι,
Κι επήρε δίπλα τα βουνά και παγανιά τους κάμπους,
Βρίσκει τ' αλάφια κι έβοσκαν, τ' αρκούδια κι εκοιμόνταν
Κι όλα μπροστά τα μάζεψε κι όλα μπροστά τα βάνει,
Στη ράχη π' εξανάφανε της μάνας του φωνάζει.
- Έβγα, μανούλα, να με ιδείς τ' αρκούδια πώς με τρώνε.

¹ Ε. ΜΠΟΓΚΑ, Περιοδικό «Ηπειρωτική Εστία», Ιωάννινα 1953, Τ. Β'.

- Γιούλη μ', τ' αρκούδι που θα σε φάει δε πάει κοντά με τ' άλλα.
 Τ' είναι στραβό, τ' είναι κουτσό, κι εκείνο να σε φάει.
 Και πάλι πίσω γύρισε κι εκείνο για να φέρει.
 Εβγήκε και αγνάντεψε κατάχαμα στον κάμπο,
 Βλέπει τ' αρκούδι μοναχό κι επήγε να το φέρει.
 Πάνω π' εζύγωσε κοντά κι επήγε να το πιάσει,
 Εχτύπησ' και τον έφαγε και πίσω δε γυρίζει.

Γ. Ιωάννου, σελ. 46)

Σήμερα η αρκούδα προστατεύεται επίσημα από την πολιτεία σαν είδος «υπό εξαφάνιση».

Η δημοτική μούσα κάθε άλλο παρά το θάνατό της τραγουδούσε

Κι όπ' εύρεις λάφια σκότωσ' τα
 κι αρκούδια ημέρωσέ τα...

(Ηπειρώτικη Εστία. Τ.Β', σελ. 271)

Το ημέρωμα ο λαός πιστεύει ότι γίνεται με τον Αμάραντο και τραγουδάει.

Ποιος είδε τον αμάραντο σε τι γκρεμό φυτρώνει.
 Δίχως δροσιά δροσιίζεται, δίχως αέρα σειέται.
 Τον τρών' τ' αλάφια και ψοφούν. Τ' αρκούδια κι ημερεύουν.
 Τον τρών' τα λάγια πρόβατα και λησμονούν τ' αρνιά τους.
 Ναν το' χε φάει κι η μάνα μου, θαρρώ δε μ' έχε κάνει.
 Κι αν μ' έκανε τι μ' ήθελε, κι αν μ' έχει τι με θέλει.
 Να περπατώ στην ξενιτιά στα έρημα τα ξένα.

(Χ. Ρεμπέλης, σελ. 32)

Παραλλαγή του τραγουδιού αυτού συναντάμε και στο μοιρολόγι.

Πέρα σ' εκείνο το βουνό, πούναι ψηλό και μέγα,
 απ' έχει αντάρα στην κορφή και καταχνιά στη ρίζα,
 εκ' είναι τ' αγριαμάραντο και άλλα δυο βοτάνια,
 και τρών' τ' αλάφια και ψοφούν, τ' αρκούδια κ' ημερώνουν,
 εκεί μανούλα μ' ν' ανεβείς, ναύρεις τα τρία βοτάνια,
 και να τα φας, μανούλα μου, για να με λησμονήσεις.

(Π. Αραβαντινός, σελ. 257)

Θεοφάνης και Ιφιγένεια Ζωγράφου

Πρωτομαγιά και το αμίλητο νερό Διήγηση

Τα σχολεία Χιονιάδων και Ασημοχωρίου. Εκδρομή στο Σιανακόστι, Πρωτομαγιά 1936.

Την Πρωτομαγιά το σχολείο του χωριού πήγαινε εκδρομή στο «Σιανακόστι». Ξεκινούσαμε με το δάσκαλό μας, τον Παπαθεμιστοκλέους, από τον Γοργοπόταμο και πάντα μας ακολουθούσε κι ο Αλέκος Σκούρτης.

Στο «Σιανακόστι» ερχόταν και το σχολείο του Ασημοχωρίου. Ανέβαιναν απ' τα «Μουρσιά» με το δάσκαλό τους, το Στέφανο Ζωγράφο.

Πολλές φορές όμως ανταμώναμε τα δυο σχολεία Πρωτομαγιά και στα «Κλενάδια», τα Λισκασιίτικα.

Τα παιδιά έπαιρναν μαζί τους πίτες, λαγγίτες και ένα μπουκάλι γάλα, για να πιούν. Σ' όλο το δρόμο οι μαθητές τραγουδούσαν κι ακούγονταν ως το χωριό:

Μας ήρθε ο Μάης
ανθοντυμένος
και στολισμένος
ρόδα ανθηρά.

Οι πεταλούδες
με τ' άνθη σμίγουν
πετούν κι ανοίγουν
χρυσά φτερά.

Κι αν τα παιδιά του σχολείου υποδέχονταν το Μάη στην εξοχή, τα κορίτσια του χωριού της Αναλήψεως έκοβαν τσουκνίδες και με κακαβούλια και γκιούμια πήγαιναν στο μύλο του Γεραβέλη κι έπαιρναν νερό απ' τη φτερωτή.

Επιστρέφοντας απ' το μύλο στα σπίτια τους, δεν έπρεπε να μιλήσουν σε κανένα.

Οι νεαροί του χωριού τους έκοβαν το δρόμο, τις πείραζαν προσπαθώντας να τις κάνουν να μιλήσουν. Αυτές άλλαζαν δρόμο. Τους απέφευγαν και δεν απαντούσαν στα πειράγματα. Έπρεπε να φτάσουν στο σπίτι αμίλητες. Στο νερό του μύλου θα βουτούσαν τις τσουκνίδες και μ' αυτές θα ράντιζαν τα ζώα του σπιτιού για να 'χουν αρκετό γάλα όλο το καλοκαίρι.

Απ' αυτή τη μέρα μέχρι τις αρχές του Φθινοπώρου ο τσοπάνος του χωριού θα έφερνε τα ζώα και το μεσημέρι για άρμεγμα. Ήταν η εποχή που τα ζωντανά είχαν αρκετό γάλα και έπρεπε να αρμεχτούν μεσημέρι και βράδυ. Τη μέρα αυτή χωρίζαμε και τα στείρα ζώα απ' τα γαλάρια. Τα στείρα μέχρι το Φθινόπωρο θα κοιμόνταν στο βουνό και θα 'ρχονταν μόνο μια φορά τη βδομάδα στο σπίτι, για να τα αλατίσουμε.

Εποχές δύσκολες, όμως χωρίς άγχος, που τα ήθη και τα έθιμα γέμιζαν τη ζωή μας και έκαναν τον καιρό να περνά ευχάριστα.

Πάνω, από αριστερά:

*Ελευθερία Παπακώστα,
Σταυριάνθη Δημητριάδη,
Δήμος και Μαρία Νάτση,
Αποστόλης Χρήστου, Νίκος
Σακούλης, Άννα Σκούρτη.*

Κάτω, από αριστερά:

*Ναπολέον Παπακώστας,
Γιώργος Παΐσιος,
Χριστόδουλος Δημητριάδης,
Παντελής Σακούλης,
Κατερίνα Σκούρτη.
Ουγγαρία 1950.*

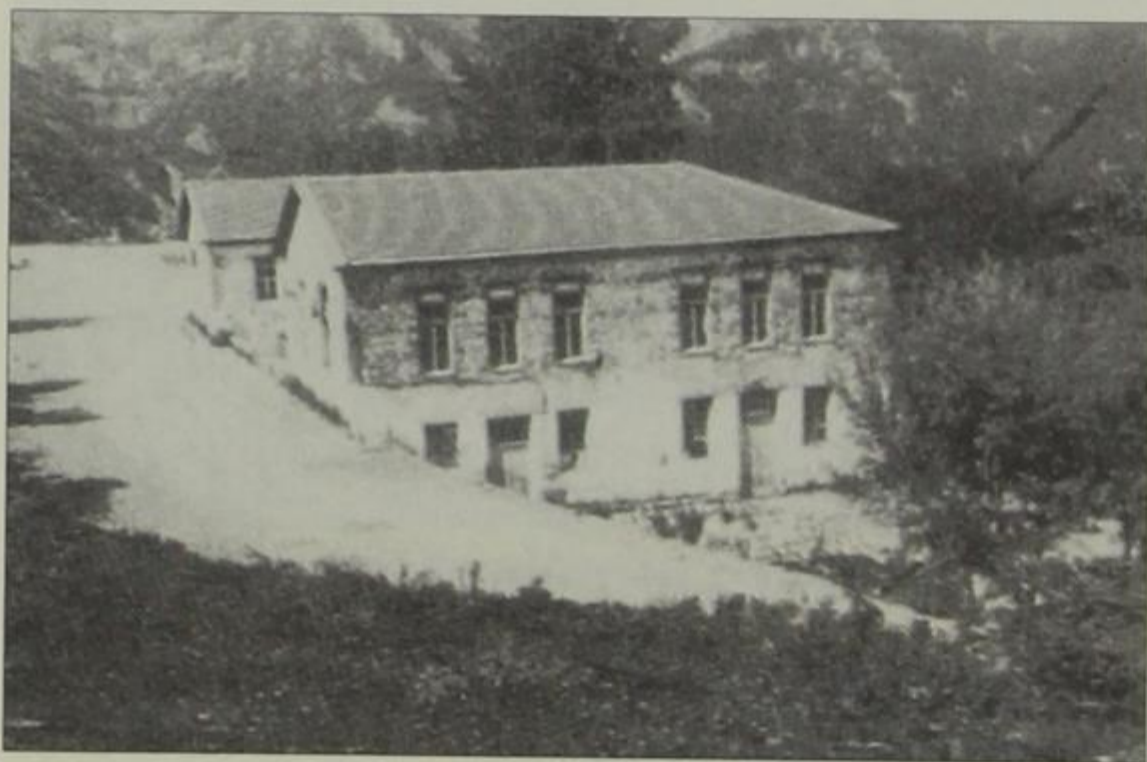
Μαρία Τασιοπούλου – Μάτσακα

Φιλολόγος

Σχολαρχείον Βουρμπιάνης

«Το σχολαρχείον της Βουρμπιάνης
στάθηκε επί μισόν, σχεδόν αιώνα προπύργιον
κατά της αλβανικής, ιταλικής και ρουμανικής προπαγάνδας»

Γεώργιος Χατζής (Πελλερέν)¹

Η Βούρμπιανη, χτισμένη στις ορεινές πλαγιές του Γράμμου, στέκει μαζί με τα γύρω χωριά του δήμου Μαστοροχωρίων, ακοίμητος «βιγλάτορας» των συνόρων μας. Στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας, η διατήρηση, η ομιλία της ελληνικής γλώσσας των «ελληνογραμμάτων», όπως αποκαλούνταν, αποτέλεσαν

την άσβηστη φλόγα, που σιγόκαιγε και «πυροδοτούσε» την εθνική συνείδηση και τον πόθο για αγώνα και ελευθερία.

Σύμφωνα με πάρα πολλές μαρτυρίες ανθρώπων που κατάγονταν από τη Βούρμπιανη, αλλά και πολλών άλλων που έζησαν και υπηρέτησαν ως δάσκαλοι στο συγκεκριμένο χωριό, η Βούρμπιανη υπήρξε για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα ο «πνευματικός φάρος» της επαρχίας της Κόνιτσας και των γύρω από αυτήν χωριών, αφού βοήθησε στη διατήρηση της εθνικής υπόστασης, πνευματικά κυρίως, και στην αναλλοίωτη χρήση της ελληνικής γλώσσας μορφώνοντας με «γερά γράμματα» όχι μόνο τα παιδιά της Βούρμπιανης, αλλά και των γύρω χωριών, καθώς και τα παιδιά των Βορειοηπειρωτών, των αλβανόφωνων -Κολώνια (Ερσέκα Αλβανίας) και των βλαχόφωνων αυτής της περιοχής.

Οι Βουρμπιανίτες και ιδιαίτερα οι πατέρες και οι παππούδες, έτρεφαν μεγάλη ευλάβεια προς το θεό -απόδειξη οι πάρα πολλές εκκλησιές- αμείωτο ζήλο προς τα γράμματα,

την ελληνική γλώσσα, τις τέχνες και εξαιρετική αγάπη προς την ιδιαίτερη πατρίδα τους. Κατόρθωσαν να αναδείξουν την Βούρμπιανη όχι μόνο στην Ηπειρο -αφού μετά τα σχολεία των Ιωαννίνων σημαντικότερες πνευματικές δραστηριότητες ήταν αυτές του Σχολαρχείου της Βούρμπιανης- αλλά και σ' όλο το πανελλήνιο. Αυτή η αγάπη για τα γράμματα ιδιαίτερα, «φώλιασε» μέσα τους και από τα «νάματα και τις διδαχές» του πατρο-Κοσμά του Αιτωλού, όταν περνώντας από την περιοχή δίδασκε αυτούς λέγοντας χαρακτηριστικά: «...Καλύτερα, αδελφέ μου, να έχεις ελληνικόν σχολείον εις την χώραν σου, παρά να έχεις βρύσες και ποτάμια και ωσάν μάθεις το παιδί σου γράμματα, τότε λέγεσαι άνθρωπος...»². Και πράγματι, όπως είναι γνωστό από ιστορικές πηγές, σχολεία στην Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα λειτουργούσαν σε εκκλησιές και μοναστήρια. Κατά τον Αν. Ευθυμίου και στη Βούρμπιανη από τον 17ο αιώνα λειτουργούσε σχολείο στην τοποθεσία του παλιού μοναστηριού των Αγίων Αποστόλων με δασκάλους καλογέρους³.

Όταν μετά την απελευθέρωση της νότιας Ελλάδας από τους Τούρκους, πολλοί Βουρμπιανίτες ξενιτεύτηκαν, εκείνο που όλοι τους επιθυμούσαν βαθιά, ήταν να χτιστεί σχολείο στη Βούρμπιανη. Πίστευαν πως η παιδεία ήταν το ισχυρότερο «όπλο» για την απελευθέρωση της ιδιαίτερης πατρίδας. Αποτέλεσμα λαμπρό αυτής της επιθυμίας ήταν

η αναμφίβολα σημαντική ίδρυση της «Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Βουρμπιανιτών», στο 1883, με έδρα την Αθήνα. Ο ίδιος ο τίτλος της Αδελφότητας προοικονομεί και τις δραστηριότητές της. Έτσι, από το 1888-89 άρχισε η λειτουργία του «Κανονικού Ελληνικού Σχολείου» (εξαταξίου Σχολαρχείου) σε νέο κτίριο, κοντά στη σημερινή θέση «Παλιό Σχολειό»⁴ το οποίο άρχισε να χτίζεται το 1885.

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα, η οποία θεμελιώθηκε γερά από πολύτιμες δωρεές και ιδιαίτερα του μεγάλου ευεργέτη της Χαρίση Ζήκου⁵ –πεθαίνοντας το 1882 άφησε όλη του την περιουσία στη Βούρμπιανη- έθεσε ως βασικό και πρωταρχικό σκοπό της, την καθόλα σωστή λειτουργία του σχολείου. Λειτουργήσε ως Σχολαρχείο⁶, Παρθεναγωγείο, Αρρεναγωγείο και αργότερα ιδρύεται και Οικοτροφείο. Στο Οικοτροφείο αυτό διέμεναν παιδιά από τα γύρω χωριά και, κατά καιρούς, παιδιά από την Κολώνια (Ερσέκα), το Λεσκοβίκι (σημερινής Αλβανίας), που φοιτούσαν στο συγκεκριμένο σχολείο.

Έργο μέγιστο της Αδελφότητας ήταν, όχι μόνο η καλή λειτουργία του σχολείου, αλλά και ο διορισμός των δασκάλων, καθώς και η μισθοδοσία τους, η οποία ήταν 18, 20, 30 και πλέον λίρες, ανάλογα με την εκάστοτε συμφωνία και τα οικονομικά της Αδελφότητας στην Αθήνα και της «Εφορευτροπής» στη Βούρμπιανη⁷.

Παράλληλα, τα αναλυτικά προγράμματα αποστέλλονταν από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως -κατά τις μαρτυρίες- τα βιβλία και την γραφική ύλη προμήθευε ο Σύλλογος Βουρμπιανιτών Αθήνας και την Επιτροπεία για την ορθή λειτουργία είχε ο εκάστοτε Μητροπολίτης Βελλάς και Κονίτσης.

Η Αδελφότητα εφοδίαζε και με εποπτικό υλικό και ό,τι άλλο χρειαζούμενο στη διδασκαλία, όπως μεγάλο ωρολόγιο, υδρόγειο σφαίρα και άλλα.

Αξιομνημόνευτη και άκρως θαυμαστή υπήρξε στο θέμα των οικονομικών και η συνεισφορά των πολλών και απανταχού ευεργετών, καθότι μια τέτοια προσφορά στο χώρο της Παιδείας, χωρίς οικονομική στήριξη, δεν θα μπορούσε να ευδοκιμήσει.

Ανάμεσα στους πολλούς ευεργέτες αξίζει να αναφέρουμε ενδεικτικά, ονόματα λαμπρά όπως του Χαρίση Ζήκου, που προαναφέρθηκε, Χρήστου Χαρισιάδη -«...κατέλιπεν υπέρ της Ελληνικής σχολής Βουρμπιάνης φλωριά καισαρικά χίλια (1.000)...», - Χρήστου Ψύλλα, Απόστ. Στράτου, Αλέξη Τράντα⁸ και πάρα πολλοί⁹ ακόμη, τα ονόματα των οποίων βρίσκονται «...χρυσοίς γράμμασιν εν τη αιθούσει των συνεδριάσεων της Αδελφότητος».

Μεγάλο κόπο, δουλειά εκλεκτή και προσπάθεια ανεκτίμητη για τα δεδομένα και τις συνθήκες εκείνης της εποχής, κατέβαλαν οι δάσκαλοι, που υπηρέτησαν με ζήλο το σχολείο και τη μάθηση. Ανάμεσα στους πολλούς που υπηρέτησαν, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε αντιπροσωπευτικά και κατά χρονολογική σειρά Βουρμπιανίτες δασκάλους, όπως:

1850-60: Ζήσης Ιωάννου Στεργίου ή Παπανίκου ή Δημάρατος, πατέρας του καθηγητή Φιλ. Δημάρατου.

1860-1880-1885: Αλέξης Σιούντας ή Διδασκάλου Γιαννάκη Μανώλη¹⁰.

Επιτροπή του Οικοτροφείου, μαζί με οικότροφους, 1925. Διακρίνονται καθισμένοι από αριστερά προς τα δεξιά: Μάρκος Γ. Λιόλης, Χρήστος Παπαδημητρίου-Στρέκος, Νάκος Τσόλης, Διομήδης Παπαγεωργίου γιατρός, Μάρκος Οικονόμου δάσκαλος και ο διευθυντής του Σχολαρχείου Δημ. Μιχέλης. Οι οικότροφοι μας είναι σχεδόν άγνωστοι.

1870-1880: **Ζήσης Ιωάννου Δημάρατος** (όχι Στεργίου). Δίδαξε και στη Ρουμανία σε ελληνικά σχολεία.

1890: **Ευθαλία Ν. Θεοδοσιάδου**, απόφοιτος Λυκείου Κωνσταντινουπόλεως. Προσφέρθηκε να διδάξει δωρεάν για ένα χρόνο στο υπό ίδρυση Παρθεναγωγείο¹¹ (λειτουργούσε με τρεις τάξεις, ενώ το Αρρεναγωγείο με πέντε τάξεις).

1907: **Χαράλαμπος Ρεμπέλης**, εξαιρετος δάσκαλος, ο οποίος μάλιστα έμαθε με επιδότηση της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας, για ένα δίμηνο μελισσοκομία και σηροτροφία, για να διδάξει στο σχολείο της Βούρμπιανης όπου πιθανόν, θα διοριζόταν μετά τις σπουδές του¹².

Απόστολος Βεκζαδές, Σχολάρχης Βουρμπιανίτης.

Γεώργιος Ιωάννου, πατέρας του ποιητή Τέλλου Άγρα.

1918-1920: **Γεώργιος Σούρλας**¹³ από την Πυρσόγιαννη.

Φυσικά, αξιολόγοι δάσκαλοι υπήρξαν πάρα πολλοί, των οποίων η προσπάθεια αναγνωρίστηκε στις επιδόσεις των άξιων και ικανών μαθητών τους, πολλοί από τους οποίους έγιναν επιστήμονες¹⁴.

Αξιολόγηση του έργου του Σχολείου γινόταν από επιτροπή και από την Αδελφότητα, η οποία εν είδει αυτοκριτικής για την επίτευξη των στόχων της και βλέποντας να καρποφορούν όλες της οι προσπάθειες αισθανόταν ιδιαίτερος περήφανη¹⁵.

Υπερήφανος σίγουρα, ένιωθε και ο Μητροπολίτης Βελλάς και Κονίτσης Σπυρίδων, ο οποίος κατά το 1909 στην καθιερωμένη έκθεσή του για την λειτουργία και τα αποτελέσματα των εξετάσεων του Σχολείου -με σχολάρχη τον Μ. Καρπούζη- απευθυνόμενος στην Αδελφότητα αναφέρει τα εξής:

«Τη 26 παρελθόντος Ιουλίου περιοδεύων επεσκέφθην και την υμετέραν φιλότιμη Πατρίδα, και από πρωίας της 27ης μέχρι εσπέρας γενικώς εξετάσας τας Σχολάς αυτής, έμεινα κατευχαριστημένος εκ των ευστόχων των μαθητριών και μαθητών απαντήσεων και εκ της επαινετής προόδου ην γενικώς παρατήρησα εις αυτούς.

Ο αξιέπαινος ζήλος του προσωπικού, το ευμέθοδον της διαδασκαλίας, η αδελφική αγάπη μεταξύ των διδασκόντων και διδασκομένων, όπως με τον θετικώτερον τρόπον ανταποκριθώσιν εις τας θυσίας και χρηστάς ελπίδας της Αδελφότητος, η τακτικωτάτη φοίτησις, η ζωή και η φαιδρότης η παρατηρουμένη εις το γοργόν της νεολαίας βλέμμα και το Ελληνοπρεπές αυτής παράστημα, η σεμνότης, η κοσμιότης, το άμεπτον ηθικόν, πάντα ταύτα είναι αρεταί αίτινες πρέπει να καθιστώσιν υπερήφανον την Αδελφότητα, διότι εργαζομένη ως εργάζεται, κατέστησε τας Σχολάς αυτής όντως εθνικά και εκπολιτιστικά εργαστήρια προκαλούντα τον δίκαιον έπαινον παντός πατριώτου και ευεργετικώτατα επιδρώντα επί ευρείας περιφερείας της φίλης κοινής Πατρίδος.

Συγχαίρω λοιπόν από καρδίας τη Υμετέρα Αδελφότητα επί τη εν γένει παρατηρηθείση αξιοπαίνω της Σχολής αυτής προόδω, εύχομαι ολοψύχως ίνα ομαλώς αποβή η αρξαμένη των Σχολών ζωή και εξασφάλιση την πλήρη επιτυχίαν του υψίστου και ιερωτάτου σκοπού.

Ο δε Πανάγαθος Θεός είθε να ευλογήση τας εργασίας των αγαπητών αδελφών, ίνα εν υλική αρωγή και απροσκόπτως χωρή και αναπτύσσηται συν τω χρόνω το εθνικόν και εξανθρωπιστικόν έργον, εις ο τόσον ευγενώς και προθύμως συνεργάζονται.

*Μετά εγκαρδίων ευχών
Ο Βελλάς και Κονίτσης
Σπυρίδων».*

(επιστολή Σπυρίδωνος)

Το Σχολαρχείο λειτούργησε κατ' αυτόν τον τρόπο, μέχρι την απελευθέρωση, το 1913, όποτε περιήλθε στο Υπουργείο Παιδείας. Κατά το 1918, μετά από σεισμό και εξαιτίας

Μαθητές και δάσκαλοι των Σχολείων Βούρμπιανης, 1931. Διακρίνονται από αριστερά προς τα δεξιά: Α' σειρά, καθισμένοι: Αναστασία Α. Βενέτη, ... , Σπύρος Ν. Ζούνης, Αναστασία Μ. Τσόκα Παπαζήση, Αλεξάνδρα Χ. Ρεμπέλη, Παναγ. Μ. Λαμπρινίδης, Ζήσης Δ. Παπαγεωργίου, Αλέκος Μ. Τσόφας-Παπαζήσης, Πηνελόπη Ι. Σιούλη, ... Β' σειρά: Χρυσάνθη Γ. Προφύρη, Λαμπρινή Α. Μήγιου, Αθηνά Λιόλη-Λάλου, Βασιλική Χ. Ρεμπέλη, Χρυσάνθη Μ. Γιόση, Αναστασία Χ. Κίσκα, Αλεξάνδρα Α. Δημάρατου, Γλυκερία Β. Τέρτση. Γ' σειρά: Αλεξάνδρα Παπακώστα, Γεώρ. Ψύλλας, Αθαν. Δ. Μποζώνας, Ελένη Δ. Κουλούρη, Ελευθερία Χ. Ρεμπέλη, Μελπ. Μάνεση, Αναστάσιος Ευθυμίου, Γεώρ. Τζόγιας. Όρθιοι, Α' σειρά: Σπυρ. Θεοδοσίου δάσκαλος, Όλγα Παπασπύρου, Σταματ. Α. Παπαγεωργίου, Κώστας Κονίνης, Χρήστος Μπάρκης, Βασιλική Κυπαρίση, Νικ. Μιλτ. Δόδης, Ανδρονίκη Παπαχρήστου, Τασία Α. Μήγιου, Ιωάν. Δόδης. Β' σειρά όρθιοι: Χρήστος Κονίνης, Ελένη Παπαδημητρίου, Σταματ. Παπαγιαννοπούλου, Φρόσω Δημοπούλου, Δημ. Γ. Προφύρης, Ευφημία Τζόγια, Μάνθος Δ. Παπαγεωργίου, Αγλαΐα Σ. Οικονόμου, Χαράλαμπος Ρεμπέλης, δάσκαλος, Ιωάν. Βολογιαννίδης, δάσκαλος, Ευδοκία Πασχάλη-Φούντου, δασκάλα. Γ' σειρά: Λουκάς Μάστακας και Ιωάννης Αδάμος.

καθίζησης του εδάφους, το κτίριο στη θέση «Παλιό Σχολειό», κρίθηκε ακατάλληλο κι έτσι το 1925 αποφασίστηκε να οικοδομηθεί καινούριο, στη θέση που βρίσκεται σήμερα. Μέχρι να ολοκληρωθεί η νέα κατασκευή, το Σχολαρχείο λειτούργησε στο διώροφο σπίτι του Παπούλια, κοντά στο σημερινό Σωτηρείο. Μηχανικοί του σχολείου ήταν οι Στράτος,

Λύτης και Οικονόμου. Αποπερατώθηκε το 1929. Λειτουργήσε ως ημιγυμνάσιο, το οποίο σύντομα καταργήθηκε (1932). Έκτοτε λειτουργήσε ως Σχολείο και στα νεώτερα χρόνια ως Δημοτικό και Γυμνάσιο, μέχρι το 1985 περίπου, που έκλεισε δυστυχώς, λόγω έλλειψης παιδιών, πράγμα που συνέβη σε όλα σχεδόν τα χωριά της Ηπείρου.

Το βέβαιο είναι πως η προσφορά του Σχολαρχείου υπήρξε πολύτιμη και καθοριστική για το έθνος και ιδιαίτερα για την περιοχή των Μαστοροχωρίων. Ανέδειξε τα ελληνικά γράμματα σε εποχή που η προπαγάνδα λειτουργούσε ύπουλα. Οι κάτοικοι της περιοχής αυτής, ήταν γνώστες των γραμμάτων «άριστα πεπαιδευμένοι». Πολλοί από αυτούς, με το επιστημονικό τους έργο διέπρεψαν εντός και εκτός Ελλάδας. Σίγουρα «...φέροντας τον πολιτισμό ενωρίτερα από αλλού...» έκαναν υπερήφανους τους μεγαλύτερους και αποτελούν με το βαθύ έργο και την προσφορά τους, πολύτιμη διδαχή για τους νεότερους.

Υποσημειώσεις:

1) Γεώργιος Χατζής (Πελλερέν -ψευδώνυμο). Υπήρξε ποιητής, ο οποίος παράλληλα με την ποιητική του ιδιότητα υπηρέτησε ως Ελληνοδάσκαλος στο Σχολαρχείο της Βούρμπιανης. Εξέδιδε την εφημερίδα «Ήπειρος». Εμπνευσμένος κατά την θητεία του από την όμορφη συνοικία «Αρσάδες» της Βούρμπιανης, έγραψε ποίημα με τίτλο: «Λιανά Αρσά». Ήταν πατέρας του, επίσης λογοτέχνη, Δημ. Χατζή, ο οποίος βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών για την εξαιρετική συλλογή διηγημάτων του με τίτλο «Η μικρή μας πόλη» με φόντο τη γενέτειρά του, τα Γιάννενα.

2) Άγιος Κοσμάς: Διδαχή Ε΄.

3) Αν. Ευθυμίου: «Η Βούρμπιανη της Ηπείρου, η ιστορία και λαογραφία της», τ. Α΄ τεύχος Γ΄, σελ. 254.

4) Ο Αν. Ευθυμίου αναφέρει ότι κατά το 1832, το σχολείο στεγαζόταν στον οίκημα που βρισκόταν έξω από την Παναγία, εκεί που είναι η κατοικία του Αξιωματικού (στρατιωτικό οίκημα της Βούρμπιανης) και κατόπιν χτίστηκε στη θέση «Παλιό Σχολείο» (1885). Το σχολείο του 1832 το έχτισαν οι μαστόροι Κώτα Μπατσές, Μήτση Κατσένης και Γιάννης Σκούφιας. Αποπερατώθηκε το 1836. Στο μεταξύ χρησίμευε ως σχολείο το σπίτι του Παπαποστόλη Γκοντή, που του πλήρωναν ενοίκιο 30 γρόσια το εξάμηνο. Στο σχολείο αυτό, φοιτούσαν πάντα αγόρια. Τα κορίτσια δεν μάθαιναν γράμματα. Μόνο αργότερα, όταν ιδρύθηκε η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα στην Αθήνα, ενδιαφέρθηκαν και για τη μόρφωση των κοριτσιών.

5) Ήταν τόση η εκτίμηση, η αναγνώριση και ο θαυμασμός για την προσφορά αυτή του Χαρίση Ζήκου, που ο ποιητής και ελληνοδιδάσκαλος Γεώργιος Χατζής (Πελλερέν) γράφει ποίημα αφιερωμένο σ' αυτόν, λέγοντας:

«...Πο ταύτα τ' άγια τα βουνά της Κόνιτσας

ξεπήδησε μια μέρα

Ευεργέτη μας Χαρίλαε Ζήκο, και ο δικός καϋμός σου

κι ο πόθος σου κατάκαρδα σε γέμισε πέρα ως πέρα

να 'δης μια μέρα ξακουστό, μεγάλο το χωριό σου...

Είπ' ο γενναίος δωρητής, το τίμιο παλληκάρι

κι εκάρτησεν ο λόγος του σε χώμα καρπερό

Γιατ' όλοι συνερείστηκαν λιθάρι σε λιθάρι

να υψώσουνε τρανότερο το νιόπηχτο Σχολείο»

(απόσπασμα)

6. Σύμφωνα με μαρτυρίες, κατά το 1902 το σχολείο μετατρέπεται σε «Επτατάξιο Αστική Σχολή» και το 1909 το Διοικητικό

Συμβούλιο της Αδελφότητας αποφάσισεν τον «καταρτισμό της Σχολής, εις πλήρες Επτατάξιον Σχολαρχείον».

7. Άλλωστε, και οι ίδιοι οι μαθητές κατέβαλαν κάποιο ποσό ετησίως για τη φοίτησή τους στο σχολείο. Μισή λίρα το χρόνο κάθε παιδί, ενώ τα ορφανά φοιτούσαν δωρεάν.
8. Εξάιρετος άνθρωπος και επιστήμονας, οφθαλμίατρος με σημαντικό ερευνητικό έργο, το οποίο αναγνωρίστηκε και έγινε γνωστό διεθνώς.
9. Ο Αν. Ευθυμίου αναφέρει ως προγενέστερον ευεργέτη και τον Καραμήτην (Βουρμπιανίτη οπλαρχηγό του 1821), ο οποίος κατά τον ιστορικό Λαμπρίδη «... εκληροδότησε εις την Σχολήν (1838) πάσαν την κτηματική αυτού, ενταύθα (Βούρμπιανη), περιουσίαν, εξ ης σώζεται μόνον εν οικόπεδον αξίας λιρών 20...».
10. Δίδαξε και στους Χιονιάδες. Ήταν «ωκύπους» γοργοπόδαρος με γρήγορο περπάτημα. Ήταν γνωστό ότι «στους Χιονιάδες δεν είχε κατάλυμα. Πήγαινε το πρωί, παρέδιδε τα μαθήματά του, γύριζε το μεσημέρι κι έτρωγε στη Βούρμπιανη, ξαναπήγαινε και γύριζε το βράδυ...».
11. Τα κορίτσια τότε και για πολλά χρόνια μετά, εκτός από τα γράμματα μάθαιναν και τέχνες, όπως υφαντική, ραπτική, νοικοκυριό.
12. Οι δάσκαλοι εκείνη την εποχή εκτελούσαν κι άλλα χρέη κι αναλάμβαναν πολλές αρμοδιότητες, όπως υποτυπώδη συμβολαιογραφικά. Βοηθούσαν στην ομαλή κοινωνική ζωή και γενικά θεωρούνταν έμπιστα και χρήσιμα πρόσωπα.
13. Κατά τον Βασ. Χρήστου, ο Γεώργιος Σούρλας έφερε ευρωπαϊκό πολιτισμό και αυτό αποδεικνύεται από τον τρόπο με τον οποίο ντυνόταν ο ίδιος -ευρωπαϊκά ντυμένος με καπέλο, γάντια και μπαστούνι- αλλά και από τον τρόπο που ντύνονταν τα παιδιά -σακάκια κλειστά γαλάζια και στο λαιμό έγραφαν «Οικοτροφείον Βούρμπιανης». Με την στολή αυτή έκαναν παρελάσεις και εκκλησιασμό.
14. Αξίζει ενδεικτικά, να αναφερθούν ανάμεσα σε πολλούς, οι Αλέξης Τράντας, Βασίλειος Χρήστου.
15. Για την εξαιρετικά καλή επίδοση των μαθητών είχαν θεσπιστεί βραβεία. Ο Αν. Ευθυμίου αναφέρει χαρακτηριστικά: «... Κατά το σχολικόν έτος 1903-1904 εκ της ανωτάτης τάξεως του Αρρεναγωγείου εβραβεύθη ο εκ Χιονιάδων Νικόλαος Ζωγράφος, λαβών εικοσόφραγκα δύο...».

Βιβλιογραφία

1. Αναστ. Ευθυμίου «Η Βούρμπιανη της Ηπείρου, η ιστορία και η λαογραφία της», τόμος πρώτος, τ. Α', Β', Γ', Δ'. Ιωάννινα, 1987-1990.
2. Βασ. Δημάρατου - Νικ. Χ. Ρεμπέλη, φιλόλογων: «Ιστορία της Βούρμπιανης», Αθήνα 1996.
3. Βασ. Χρήστου, Ηπειρώτης ευεργέτης «Απομνημονεύματα. Ιστορήση μιας εποχής, ενός τόπου, μιας μικρής ορεινής κοινότητας» Σύλλογος Ασημοχωριτών, Αθήνα 2002.
4. Ευρ. Σούρλα «Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Βούρμπιανης» Ανάτυπο άρθρο εκ του Στ' τόμου της «Ηπειρωτικής Εστίας», Ιωάννινα, 1957.
5. Ευρ. Σούρλα «Γύρω από την ελληνικότητα της αλβανόφωνης Βορ. Ηπείρου μας. Η συμβολή της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Βούρμπιανης εις την μόρφωσιν Αλβανόφωνων νέων της Βορ. Ηπείρου» εφημερίδα «Ηπειρωτικόν Μέλλον» αρ. φύλλου 97/695.
6. Δημ. Ζαραβέλα «Παλιοκαιρινές Μνήμες Βούρμπιανη, η βίγλα των συνόρων μας» Ηπειρωτικόν Μέλλον.
7. Ευχαριστώ ιδιαίτερα για την πολύτιμη βοήθειά τους, τους: Γεώρ. Γκιώκα, Δημ. Μήγιο, Νικ. Μάτσακα.

Βασιλική Χ. Σκούρτη

Γεωπόνος

Το δάσος της οξιάς των Χιονιάδων

Στις νοτιοανατολικές πλαγιές του βουνού Γράμμου, της βόρειας ηπειρωτικής Πίνδου, εξαπλώνεται το δάσος των Χιονιάδων, συνολικής έκτασης 1260 Ha ή 12.600 στρ., σε ύψος από 900 m-2000 m από την επιφάνεια της θάλασσας και σε εδάφη χαρακτηριζόμενα κατά 64% από ισχυρές και απότομες κλίσεις. Μέσα σ' αυτό φύονται τα δασοπονικά είδη της δρυός (βελανιδιά) (*Quercus Conferta* και *Quercus Cerris*) σε 77 Ha και της οξιάς (*Fargus silvatica*), με μια μίξη της υβριδογενούς ελάτης και της μαύρης πεύκης, χωρίς όμως να επηρεάζει το περιβάλλον της, σε 638Ha. Την υπόλοιπη έκταση του δάσους αποτελούν αγροί παλιοί και δενδρώδεις εκτάσεις 22 Ha, γυμνή έκταση 348 Ha και άγρονη έκταση 175 Ha.

Το δάσος της οξιάς καταλαμβάνει το 44,8% της συνολικής έκτασης του δάσους των Χιονιάδων και το 92,8% της δασοσκεπούς έκτασής του.

Τα όριά του καθορίζονται ως εξής:

Δυτικά: με Αλβανία (αλβανική μεθόριος)

Ανατολικά: με την περιοχή του Δ.Δ. Γοργοποτάμου

Βόρεια: με την Αλβανία (κορυφή Μπριστούρι)

Νότια: με την περιοχή του Δ.Δ. Ασημοχωρίου

και σε ύψος από την επιφάνεια της θάλασσας από 1200 m ως 1950 m.

Πιο συγκεκριμένα η οξιά φύεται στις περιοχές

Μανουρά, ηλικίας 80 ετών η συστάδα

Φανάρι, ηλικίας 100 ετών η συστάδα

Γκαλτσιάτο, ηλικίας 140 ετών η συστάδα

Τσουκνίδα, ηλικίας 150 ετών η συστάδα

Προφήτης Ηλίας, ηλικίας 150 ετών η συστάδα

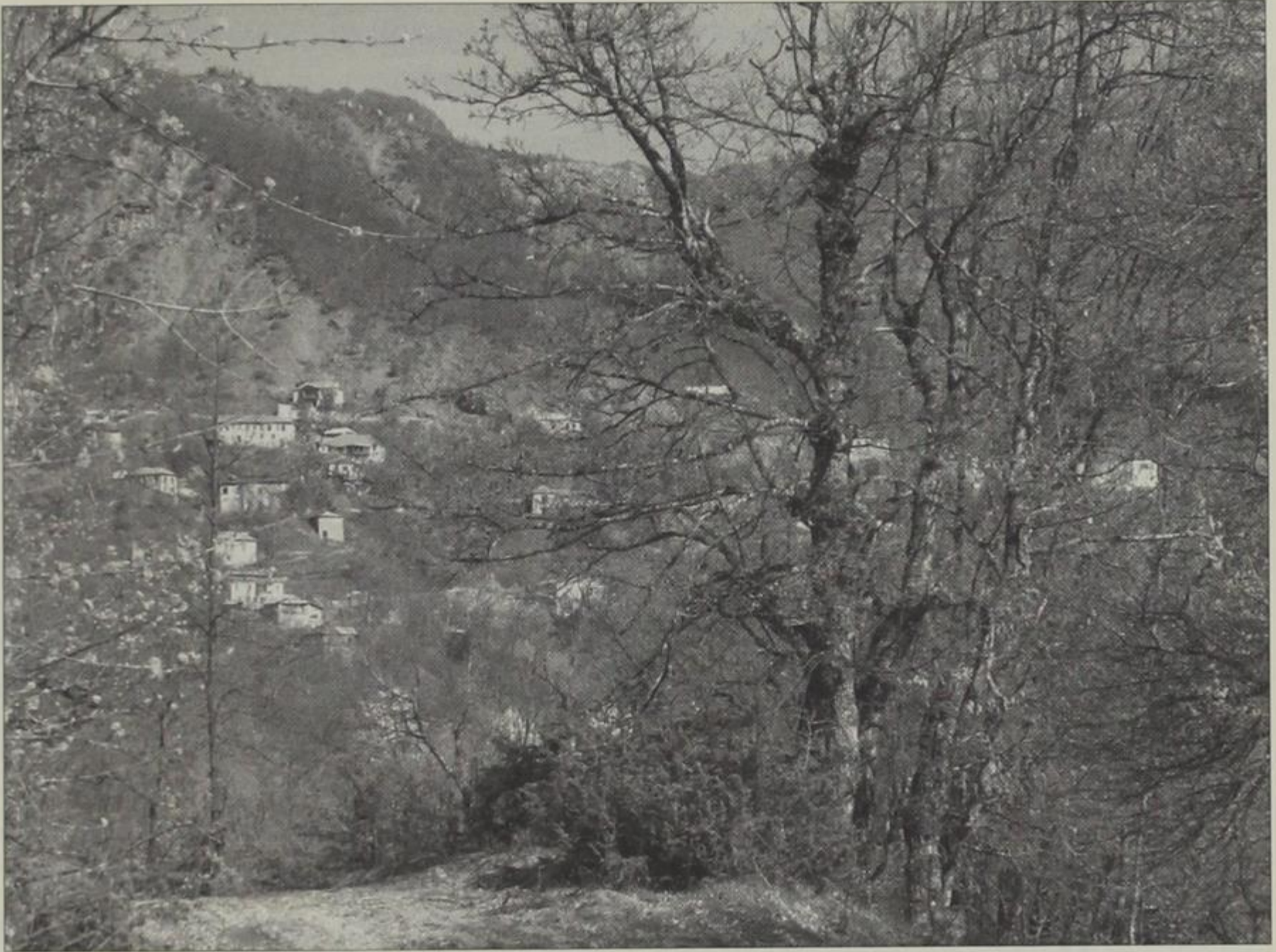
Βαρτσοπάνι, ηλικίας 140 ετών η συστάδα

Λιανούρια, ηλικίας 120 ετών η συστάδα και μερικώς στις περιοχές **Παλιάμπελα** και

Παναγιά.

Τα εδάφη γενικότερα της περιοχής του δάσους των Χιονιάδων είναι αργιλοαμμώδη, βαθιά και μερικώς βαθιά υψηλής ή μέτριας γονιμότητας με μέτρια οργανική ουσία και για το δάσος της οξιάς με πλούσιο ξηροτάπητα σε όλη την επιφάνεια των συστάδων. Ο τύπος του μικροκλίματος είναι ο ορεινός τύπος κλίματος, που παρατηρείται στους ορει-

νούς όγκους της Ηλείου που συγκροτούν την οροσειρά της Πίνδου, δηλαδή δροσερό και υγρό καλοκαίρι και παρατεταμένο βαρύ με πλούσιο σε βροχές και χιόνια χειμώνα, αν και τα τελευταία χρόνια, όπως παγκόσμια, το κλίμα έχει υποστεί αλλαγές, σημαντικές θα έλεγα, οι οποίες όμως δεν έχουν δείξει κάποιες εμφανείς επιρροές στη δασοκάλυψη της περιοχής.

Η οξιά, ως δασοπονικό είδος, που κυριαρχεί στην περιοχή, συναντιέται αμιγώς. Εξαπλώνεται σε περιοχή που το οικολογικό της περιβάλλον ευνοεί τη φυσική αναγέννησή της, ενώ σε μερικές περιπτώσεις εμφανίζεται η υβριδογενής ελάτη και η μαύρη πεύκη, χωρίς να επηρεάζουν το περιβάλλον της, όπως προαναφέρθηκε. Οι συνθήκες φυσικής αναγέννησης που επικρατούν στο δάσος της οξιάς, δημιουργούν ευνοϊκή προοπτική για την ανανέωσή του και την περαιτέρω βελτίωσή του.

Πέραν του ευνοϊκού οικολογικού περιβάλλοντος, μια σειρά άλλων παραγόντων, εξωγενών, δρουν ευνοϊκά, ευτυχώς ως σήμερα, όπως:

- α. Ζημιές από έντομα και μύκητες δεν υπάρχουν
- β. Η λιβαδοκονική εκμετάλλευση είναι ελάχιστη

- γ. Η εκχέρσωση είναι ενέργεια άγνωστη για την περιοχή
- δ. Κίνδυνος πυρκαγιών δεν υπάρχει λόγω του κλίματος
- ε. Δεν υπάρχει δίκτυο δασικών δρόμων
- στ. Δεν υφίσταται λαθροϋλοτομία αλλά ούτε και υλοτομία ουσιαστική
- ζ. Η λαθροθηρία, η οποία προκαλείται από Αλβανούς κυρίως λαθροθήρες, μετά το άνοιγμα των συνόρων, δεν δημιουργεί τελικά σοβαρή μείωση της πανίδας της περιοχής όπως στα γύρω δημοτικά διαμερίσματα, όπου υφίσταται δίκτυο δασικών δρόμων στις δασικές τους εκτάσεις. Ως εκ τούτου,
  - I. Οι υδροφόροι ορίζοντες δεν έχουν υποστεί αλλοιώσεις και οι πολλές φυσικές πηγές με το αρίστης ποιότητας νερό, εξακολουθούν να είναι διάσπαρτες σε όλη την έκταση του δάσους.
  - II. Η χλωρίδα εξακολουθεί να υφίσταται αναλλοίωτη
  - III. Η πανίδα δεν έχει υποστεί σημαντική αλλαγή (ο λύκος, το ζαρκάδι, ο λαγός, το κουνάβι, η αρκούδα κ.ά.)
  - IV. Η ύπαρξη δε της αρκούδας αποτελεί δείκτη του παρθένου της περιοχής.

Συνθήκες ιδιοκτησίας του δάσους των Χιονιάδων*

Ο οικισμός Χιονιάδες κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν κεφαλοχώρι και το δάσος ήταν στην κοινή χρήση των κατοίκων, για να καλύπτουν τις ατομικές τους ανάγκες σε ξυλώδη όγκο, καύσιμο και τεχνικό. Ήταν δηλαδή ενταγμένο στην κατηγορία των κτημάτων «Μπαλνταλίκ».

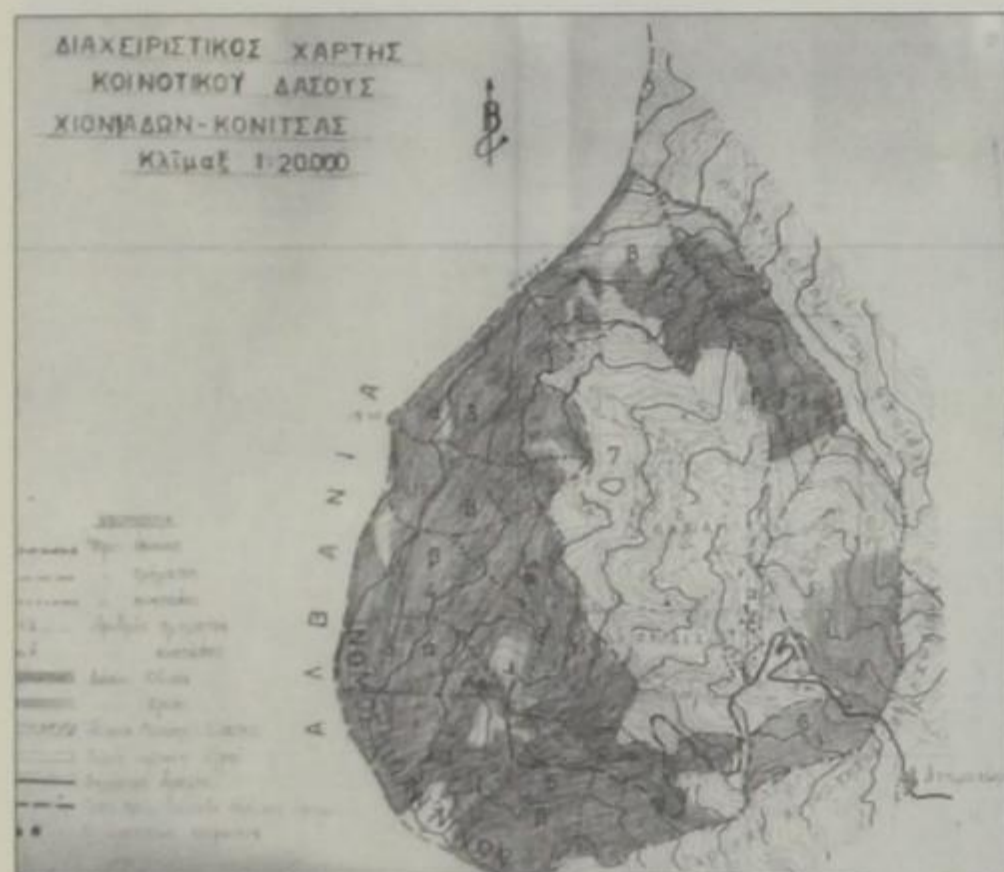
Μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου, το 1912 και ως το 1929, το υπόψη δάσος διεχειριζέτο ως Δημόσιο.

Στις 6/5/1929 αναγνωρίστηκε ως κοινοτικό, που ανήκει στην ιδιοκτησία των Χιονιάδων με την 13/6/5/1929 απόφαση του διοικητικού δικαστηρίου του υπουργείου Γεωργίας. Η απόφαση αυτή κοινοποιήθηκε στο Δασαρχείο της Κόνιτσας με το υπ' αριθμ. 49338/11/4/1929 έγγραφο, με εντολή να διαχειρίζεται στο μέλλον ως κοινοτικό. Έκτοτε, οι κάτοικοι των Χιονιάδων και μέχρι πριν 40 περίπου χρόνια απολάμβαναν απ' αυτό τον ξυλώδη όγκο που χρειάζονταν και έβοσκαν τα ζώα τους στην περιοχή του.

Σήμερα ο οικισμός δεν κατοικείται «μόνιμα» λόγω της εσωτερικής κυρίως αλλά και της εξωτερικής μετανάστευσης, εδώ και πολλά χρόνια, την οποία προκάλεσε το ανέκαθεν χαμηλό κοινωνικοπολιτιστικό επίπεδο στην περιοχή. Ως εκ τούτου, δεν υπάρχει ουσιαστική κοινοτική διαχείριση όσον αφορά την υλοτομία ή τη βόσκηση εφόσον λείπει ο ενεργός πληθυσμός.

*Στοιχεία του άρθρου πάρθηκαν από τη *διαχειριστική έκθεση* για προσωρινή διαχείριση του κοινοτικού δάσους Χιονιάδων Κόνιτσας για την διαχειριστική περίοδο 1977-1981 από τον συντάκτη δασολόγο κ. Κ. Βλαχοχρήστο.

Η μέχρι σήμερα διαχείριση του δάσους των Χιονιάδων

Το δάσος των Χιονιάδων δεν υποβλήθηκε σε καμιά διαχείριση από της Τουρκοκρατίας ως σήμερα.

Η εκμετάλλευσή του σ' αυτό το χρονικό διάστημα περιοριζόταν στην λήψη ξύλου για κατασκευές και καύσιμο για την κάλυψη των ατομικών αναγκών των κατοίκων του οικισμού και εκτός αυτού στη βόσκηση των ζώων τους αλλά και εισαγόμενων ζώων προς βόσκηση μετά από ενοικίαση κατά τη θερινή περίοδο. Αυτές οι δραστηριότητες

ήταν ανεξέλεγκτες ως ληστρικές.

Αυτό βέβαια οφειλόταν στην συγκοινωνιακή απομόνωση του οικισμού, η οποία απέκλειε κάθε δασοπονική δραστηριότητα για μια ορθολογιστική διαχείριση του δάσους.

Το 1931 από τη Γενική Διοίκηση της Ηπείρου εκπονήθηκε και εγκρίθηκε με την υπ' αριθμ. 52931/24-11-1932 απόφαση πρόγραμμα διαχείρισης και εκμετάλλευσης του υπόψη δάσους για την περίοδο 1931-1936. Σκοπός του ήταν η διενέργεια υλοτομίας αραιώσεως και η λελογισμένη απόληψη ξύλου κατασκευών και καυσόξυλων για τις ανάγκες των κατοίκων.

Το 1937 εκδόθηκε από το Δασαρχείο της Κόνιτσας η απαγορευτική διάταξη αριθμ. 30/1937, με την οποία απαγορεύτηκε η κλαδονομή σε όλο το δάσος για αόριστο χρόνο, ενώ το 1939 εκδόθηκε απαγορευτική διάταξη της βοσκής της γίδας σε όλο το δάσος για αόριστο χρόνο.

Το 1978 εγκρίθηκε από το δασαρχείο Κόνιτσας διαχειριστική έκθεση του δάσους των Χιονιάδων για την περίοδο 1977-1981, την οποία εκπόνησε ο δασολόγος κ. Κ. Βλαχοχρήστος, στον οποίο ανετέθη η εργασία αυτή από την Κοινότητα Χιονιάδων. Σκοπός της έκθεσης, ήταν:

I. Η υποβοήθηση της φυσικής αναγέννησης της οξιάς, της βελανιδιάς και της ελάτης, για να αποκατασταθεί τελικά συμπαγές δασικό τοπίο.

II. Προστασία γενικά της δομής του δάσους από τις εξωτερικές δυσμενείς επιδράσεις

III. Σωστή διαχείριση στην υλοτομία, η απόληψη του ξυλώδη όγκου, από την οποία θα διατίθεται στο εμπόριο για λογαριασμό της Κοινότητας

IV. Σταδιακή απομάκρυνση των νομαδικών ζώων, προληπτικά από το δάσος της οξιάς, αν και η βοσκή των ζώων δεν είχε ζημιώσει την υπόσταση του δάσους της οξιάς.

Γιώργος Κοτολούλης

Η Αδελφότητα Δροσοπηγιωτών Συμβολή στην ανάπτυξη του χωριού και στη διάσωση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς

Η Δροσοπηγή (Κάντσικο) είναι ένα από τα ομορφότερα χωριά του Δήμου Μαστοροχωριών. Βρίσκεται στο ανατολικότερο μέρος, στη δεξιά όχθη της κοιλάδας του Σαρανταπόρου και συνορεύει με τα χωριά Επταχώρι (της Μακεδονίας), Φούρκα, Αγία Παρασκευή, Λαγκάδα και Πλαγιά.

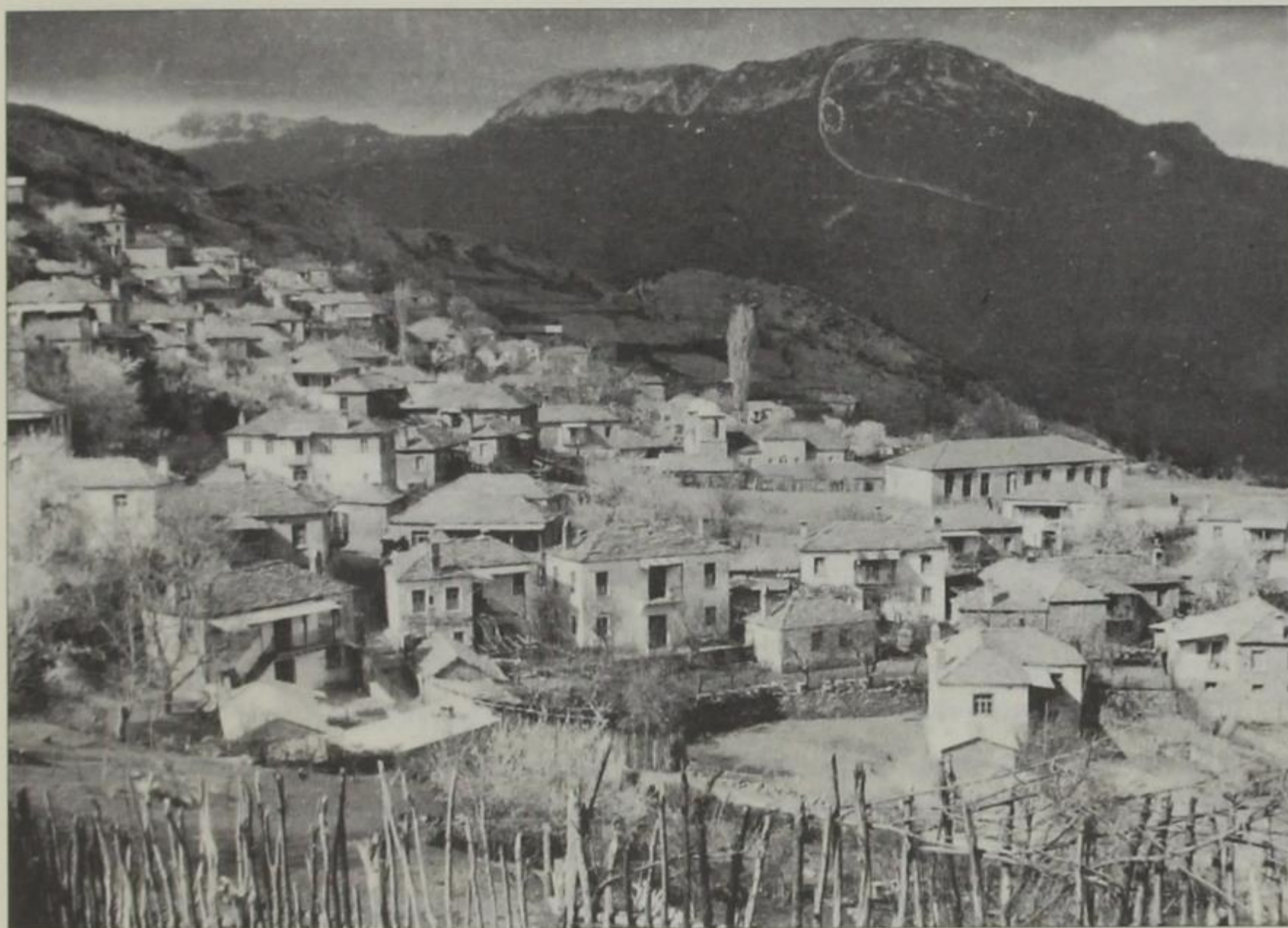
Η παλαιά ονομασία του χωριού ήταν Κάντσικο, αλλά το 1955 η Πολιτεία αποφάσισε τη μετονομασία του και το βάφτισε Δροσοπηγή. Το πότε ακριβώς ιδρύθηκε το Κάντσικο, δεν το ξέρουμε. Από τα στοιχεία, όμως, που διαθέτουμε και τα τοπωνύμια, που

υπάρχουν στα περίχωρά του, φαίνεται πως παλαιότερα η περιοχή ήταν οργανωμένη σε μικρούς οικισμούς.

Οι οικισμοί αυτοί σε κάποια φάση του ιστορικού γίνεσθαι (ίσως το 14ο αιώνα) υποχρεώθηκαν να ενωθούν σε μεγαλύτερα χωριά. Από μία τέτοια συνένωση, εικάζεται, πως δημιουργήθηκε και το Κάντσικο και «ρίζωσε» στον όμορφο τόπο, όπου βρίσκεται μέχρι σήμερα.

Εδώ ο κάθε Καντσιώτης φρόντισε να χτίσει το σπίτι του. Και το σπίτι αυτό έγινε αλληλένδετο με την οικογένεια. Για να κατανοήσουμε, επομένως, τις ανθρώπινες κοινωνικές δραστηριότητες, πρέπει να μελετήσουμε τους οικισμούς σαν ζωντανούς οργανισμούς και να παρακολουθήσουμε την εξέλιξή τους από το παρελθόν στο παρόν και στο μέλλον, δηλαδή στη διάσταση του χρόνου.

Οι δικές μας ρίζες, του Καντσιίκου, ανάγονται στις αρχές του 16ου αιώνα, αν δεχτούμε ως ασφαλή τεκμήρια τρεις ενεπίγραφες πλάκες με χρονολογίες 1607, 1643 και 1787. Τα λίγα αυτά ευρήματα μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι από το 1607 και μετά ο οικισμός –που μάλλον υπήρχε εκεί– μεγάλωσε, επεκτάθηκε και, στη συνέχεια, περνώντας από

διάφορες φάσεις, έφτασε στις σημερινές του διαστάσεις.

Οι φάσεις αυτές είναι αποτυπωμένες επάνω στα οικοδομήματα και φέρουν τα σημάδια του σταματημένου χρόνου. Το σταματημένο αυτό χρόνο προσπάθησε να καταγράψει και να ενεργοποιήσει μία μικρή έρευνα, που έγινε στο χωριό πριν από είκοσι πέντε, περίπου, χρόνια. Με αφετηρία τα ευρήματα εκείνης της έρευνας και με βάση τα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά οι κατοικίες κατατάσσονται εξελικτικά σε πέντε «φάσεις» ή «γενιές». Η πρώτη περιλαμβάνει τις κατοικίες που κτίστηκαν πριν από το 1870. Τα σπίτια αυτά, κάπως μακριά το ένα από το άλλο μοιάζουν περισσότερο με ευρύχωρες αγροικίες ανοιχτές προς τη φύση και τον ουρανό παρά με συγκροτημένο οικισμό. Οι υπόλοιπες φάσεις περιλαμβάνουν τις οικίες που κτίστηκαν μετά το 1870. Οι οικίες των φάσεων αυτών βαθμιαία πυκνώνουν, περιορίζεται η απλοχωριά τους και από μονοκατοικίες γίνονται, δυστυχώς και στο χωριό, στενάχωρα «διαμερίσματα».

Όλες οι κατοικίες του χωριού χτίστηκαν από Καντσιώτες μαστόρους. Κάθε γενιά σπιτιών έχει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, τα οποία όχι μόνο αντανακλούν την οικονομική κατάσταση, τη δομή της οικογένειας και τη σύνθεση της τοπικής κοινωνίας αλλά δείχνουν και την προοδευτική βελτίωση της «χτιστικής» ικανότητας των μαστόρων μας.

Στα σπίτια της πρώτης περιόδου δεν βλέπομε κάποια ιδιαίτερη μέριμνα για την καλ-

λιτεχνική τους εμφάνιση. Από τη δεύτερη γενιά, όμως, και μετά η τεχνική δεξιότητα των μαστόρων μας σιγά-σιγά βελτιώνεται και οι απλές πλινθόκτιστες αγροικίες τώρα γίνονται πετρόχιστα αρχοντόσπιτα με καταπληκτική εμφάνιση τόσο στο χτίσιμο της πέτρας όσο και στην εξωτερική διακόσμηση. Έτσι οι Καντσιώτες εξελίχθηκαν σιγά-σιγά σε άριστους επαγγελματίες, έγιναν περιζήτητοι τεχνίτες της πέτρας και η φήμη τους ξεπέρασε τα στενά όρια του χωριού.

Ταξίδεψαν σε όλη την Ελλάδα, τη Βαλκανική και πιο πέρα ακόμα. Έφτασε η χάρη τους μέχρι την Αφρική (Χαρτούμ).

Οι Καντσιώτες ανελάμβαναν την ανέγερση όχι μόνο σπιτιών κάθε είδους και μεγέθους αλλά και μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών έργων, όπως εκκλησιών, σχολείων, πέτρινων τοξωτών γεφυριών, νοσοκομείων, εργοστασίων κτλ... Ο αριθμός των έργων τους των δυο τελευταίων αιώνων ήταν τόσο μεγάλος που και οι ίδιοι που τα έκτισαν δεν τα θυμόντουσαν όλα. Αναφέρω μόνο, έτσι για παράδειγμα, μερικά από τα πιο σημαντικά έργα που εκτέλεσαν στην Αθήνα οι Καντσιώτες:

1. Κατασκευή του εργοστασίου ΦΙΞ στη λεωφόρο Συγγρού.
2. Κατασκευή της πτέρυγας «Ανδρέας Συγγρός» στο Νοσοκομείο «Ευαγγελισμός».
3. Αποπεράτωση του ιερού ναού «Χρυσοσπηλιώτισσα» στην οδό Αιόλου.
4. Ανέγερση του θεάτρου «Αλάμπρα».
5. Κτίσιμο της λιθοδομής της Εθνικής Τράπεζας στην οδό Αιόλου κτλ.

Οι Καντσιώτες μαστόροι είχαν τη συμπεριφορά του ανεκδήλωτου «αφανούς ήρωα», μια νοοτροπία που χαρακτήριζε και χαρακτηρίζει ακόμα και σήμερα τους κατοίκους του χωριού, οι οποίοι δεν έχουν την εκδηλωτικότητα και την πρωτοβουλία των κατοίκων των άλλων περιοχών της χώρας, παρόλο που έχουν ταλέντο και γνώσεις κρυμμένες μέσα τους. Μια απόδειξη γι' αυτό αποτελεί η μη εμφάνιση γραπτών ημερομηνιών και στολιδιών στα παλιά σπίτια του χωριού μας.

Με άλλα λόγια την τέχνη τους και την αξιοσύνη τους την αποδεικνύουν και τη διαφημίζουν τα έργα τους, τα οποία είναι τόσα πολλά και διάσπαρτα σ' όλη την Ελλάδα και όχι μόνο, που ούτε και οι ίδιοι δεν γνωρίζουν τον αριθμό τους: «η τέχνη μιλάει από μόνη της», έλεγαν.

Η άγνοια του αριθμού των έργων αλλά και τα ίδια τα έργα των Καντσιωτών μαστόρων φαίνεται καθαρά στο ακόλουθο χαρακτηριστικό περιστατικό, που διηγούνται οι γεροντότεροι:

«Στα 1925, περίπου, η «παρέα» των «Σιμαίων» βρέθηκε στο χωριό Παπλά Δομοκού. Εκεί οι μαστόροι είχαν «κλείσει» μια δουλειά και, περιμένοντας στην πλατεία το αφεντικό, «χάζευαν» την καλοδουλεμένη με αραδωτή πέτρα εκκλησία του χωριού, μιλώντας με επαινετικά λόγια για τους μαστόρους, που την έχτισαν. Στο διάστημα αυτό τους είδε ο παπάς του χωριού, τους πλησίασε και τους ρώτησε από πού κατάγονται. Του είπαν: «Απ'

το Κάντσικο της Κόνιτσας». Ο παπάς τους κοίταξε λίγο ξαφνιασμένα και τους πληροφόρησε ότι την εκκλησία, που θαύμαζαν, την έκτισε ο Καντσιώτης μαστρο-Μιχάλης Βελλάς με τα δυο του παιδιά, το Δήμο και τον Κώστα, πριν από πολλά χρόνια».

Η νοοτροπία αυτή των παλαιών χωριανών μας είχε σαν αποτέλεσμα να μη διαθέτουμε εμείς σήμερα τα απαραίτητα τεκμήρια για την ιστορία του χωριού μας. Όμως παρά τη δυσκολία αυτή, πριν από είκοσι, περίπου, χρόνια έγινε μια προσπάθεια καταγραφής των δημόσιων έργων που θυμούνταν οι παλαιοί μαστόροι.

Η ζωή των μαστόρων στην ξενιτιά, όπως γνωρίζουμε, ήταν σκληρή, δύσκολη και πολύ συντηρητική. Πολλή δουλειά, λίγο φαΐ, και αυστηρή και αιματηρή οικονομία, που καμιά φορά έφτανε και στην υπερβολή. Όταν, όμως, επρόκειτο να ανοίξουν το πουγκί τους, για να βοηθήσουν το έργο της Αδελφότητας, τότε γινόντουσαν χουβαρντάδες και ανοιχτοχέρηδες.

Τρεις είναι κατά την άποψή μου οι γενεσιουργές αιτίες της ανάγκης για τη ομαδική συσπείρωση και έκφραση μέσα από τις Αδελφότητες και τους Συλλόγους, των ξενιτεμένων εκείνη την εποχή:

- Η συσσωρευμένη, χρόνο με το χρόνο, νοσταλγία για την πατρίδα
- Η αύξηση του αριθμού των εργαζόμενων συμπατριωτών μας στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα και
- Ο φόβος της διάλυσης και ενσωμάτωσής τους στις «νέες πατρίδες».

Πρέπει εδώ να τονίσω ότι εκείνες τις πρώτες δεκαετίες μετά τον πόλεμο για όλους ανεξαιρέτως τους ξεριζωμένους, για διάφορες αιτίες από τα πατρία εδάφη, κεντρικό

σημείο αναφοράς όλων ήταν το χωριό, ο τόπος προέλευσης και ο ιδιαίτερος πολιτισμός του. Μια δέσμη αξιών ομαδικής έκφρασης και ψυχολογίας (ήθη, έθιμα, σχέσεις, λογική, σκέψη, ηθική, νοσταλγία κ.λπ.), που λειτουργούσαν σαν πανοπλία και αμυντική ασπίδα στο καινούργιο ανθρωπογεωγραφικό περιβάλλον.

Όμως χωρίς εκείνη τη σφιχτοδεμένη ομαδικότητα και αλληλεγγύη σίγουρα όλα θα ήταν πιο δύσκολα και η ερημιά της μοναχικότητας θα έκανε τη ζωή δύσκολη.

Έτσι και οι Καντσιώτες, ιδρύουν στην ξενιτιά (όπως και οι άλλοι Ηπειρώτες), Συλλόγους ή Αδελφότητες, οι οποίες έχουν ως σκοπό να προστατέψουν τα μέλη τους («η ισχύς εν τη ενώσει») και να βοηθήσουν τον τόπο τους με προτεραιότητα στην Παιδεία και τη Θρησκεία.

Με αυτό το σκεπτικό «... Οι εν Αθήναις παρεπιδημούντες εκ του χωρίου Καντσιίκου της επαρχίας Κονίτσης συνέστησαν κατά Μάιο του 1892 φιλεκπαιδευτικόν σύλλογον, ούτινος σκοπός είναι να κτίσει σχολείον εις Κάντσιικον, να διατηρεί αυτό και να μισθοδοτεί διδάσκαλον και διδασκάλισσαν...».

Από τη χρονολογία, λοιπόν, 1892 ξεκινάει η ιστορία, η ζωή και η δράση της Αδελφότητας.

Στο εξής το πρώτο εκείνο καταστατικό, θα τροποποιείται συνεχώς και θα προσαρμόζεται στους εκάστοτε επιδιωκόμενους σκοπούς και στόχους της Αδελφότητας.

Έτσι το πρώτο εκείνο καταστατικό του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου» τροποποιείται και το 1898 ιδρύεται η πρώτη Αδελφότητα των «εν Αθήναις Καντσιωτών» με σκοπό αφενός την οικονομική ενίσχυση και χρηματοδότηση έργων στο χωριό και αφετέρου την παροχή κάθε είδους βοήθειας στους Καντσιώτες που έρχονταν στην Αθήνα είτε για εργασία είτε για να μεταναστεύσουν στην Αμερική.

Το 1907 ιδρύεται στην Αμερική «Εκκλησιαστική Αδελφότητα Καντσιίκου». Οι δυο Αδελφότητες συνεργάζονται στενά και στα επόμενα, μέχρι το 1940, χρόνια με χρήματά τους θα εκτελεστούν τα περισσότερα και μεγαλύτερα έργα στη γενέτειρά τους, τα οποία άλλαξαν το «χτιστικό περιβάλλον» του χωριού και του έδωσαν τη σημερινή του ομορφιά και χάρη.

Το 1940 ξεσπά ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος και ακολουθεί ο εμφύλιος. Η Αδελφότητα στην Αθήνα «αδρανοποιείται» και ουσιαστικά διαλύεται, ενώ η Αδελφότητα της Αμερικής, συνεχίζει για λίγα χρόνια ακόμα τη δράση της και μετά τον εμφύλιο αλλά και αυτή σιγά-σιγά αποδυναμώνεται και σιωπά οριστικά και αμετάκλητα.

Στο διάστημα 1950-1975 δεν υπάρχει Καντσιώτικο οργανωμένο Σωματείο. Το 1976 γίνεται επανασύσταση της Αδελφότητας με την ονομασία «Αδελφότητα Δροσοπηγιωτών Κονίτσης ο Άγιος Αθανάσιος».

Πρώτη μέριμνά της είναι η διαπλάτυνση των δρόμων του χωριού για να μπορεί να περνάει αυτοκίνητο. Ύστερα η φροντίδα για την «περαιτέρω σύσφιξη» των δεσμών των

απανταχού Δροσοπηγιωτών και τέλος το ξεκίνημα μιας προσπάθειας για τη συγκέντρωση λαογραφικού υλικού. Καρπός αυτής της προσπάθειας ήταν η έκδοση του πρώτου βιβλίου της με τίτλο «Κάντσικο-Δροσοπηγή, συγγραφή για ένα μαστοροχώρι της Ηλείου».

Επειδή οι δραστηριότητες της Αδελφότητας χρόνο με το χρόνο αυξάνονται ποσοτικά και ποιοτικά και πολλές από τις δραστηριότητες αυτές δεν καλύπτονται από το καταστατικό, γι' αυτό το 2004 γίνεται πάλι τροποποίησή του με ακόμα πιο διευρυμένο το σκοπό. Τίθενται νέοι στόχοι και η δραστηριότητα στρέφεται τώρα σε άλλους «πνευματικότερους», θα έλεγα, πολιτιστικούς τομείς.

Οι ποικίλες δραστηριότητες της Αδελφότητας θα μπορούσαν να χωριστούν σε τέσσερις τομείς. Ο πρώτος τομέας επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στην έξοδο του χωριού μας από την αφάνεια, με δημιουργία ιστοσελίδας στο ίντερνετ, έκδοση εξαμηνιαίου περιοδικού «Τα Καντσιώτικα», δημοσιεύματα σε εφημερίδες, έκδοση ημερολογίων, παρεμβάσεις για τη διάσωση της παράδοσης, διοργάνωση πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων, αναβίωση εθίμων και επικοινωνία με όλους τους απόδημους συγχωριανούς.

Ο δεύτερος τομέας προσπαθεί να προσφέρει κάθε είδους ιατρική βοήθεια στους χωριανούς, ιδρύοντας τράπεζες αίματος στο νοσοκομείο Ιωαννίνων και στο νοσοκομείο ΑΧΕΠΑ της Θεσσαλονίκης.

Ο τρίτος τομέας αγωνίζεται για τη δημιουργία ξενώνα και τη μετατροπή του Δημοτικού σχολείου σε κέντρο Περιβαλλοντικής Ενημέρωσης.

Ο τέταρτος τομέας εργάζεται για τη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς με τη δημιουργία αρχείου φωτογραφιών, εγγράφων και κάθε ιστορικού υλικού, τη συλλογή ενδυμάτων, εργαλείων, σκευών, την καταγραφή ηθών και εθίμων και με την ανάδειξη της ζωής και της ιστορίας των μαστόρων του χωριού μας.

Δύσκολο το έργο της αδελφότητάς μας αλλά και μια συναρπαστική πρόκληση για όλους μας, ντόπιους και ξενιτεμένους.

Εθελοντικές δράσεις 2006

Συντήρηση παραδοσιακών κτιρίων στα Μαστοροχώρια

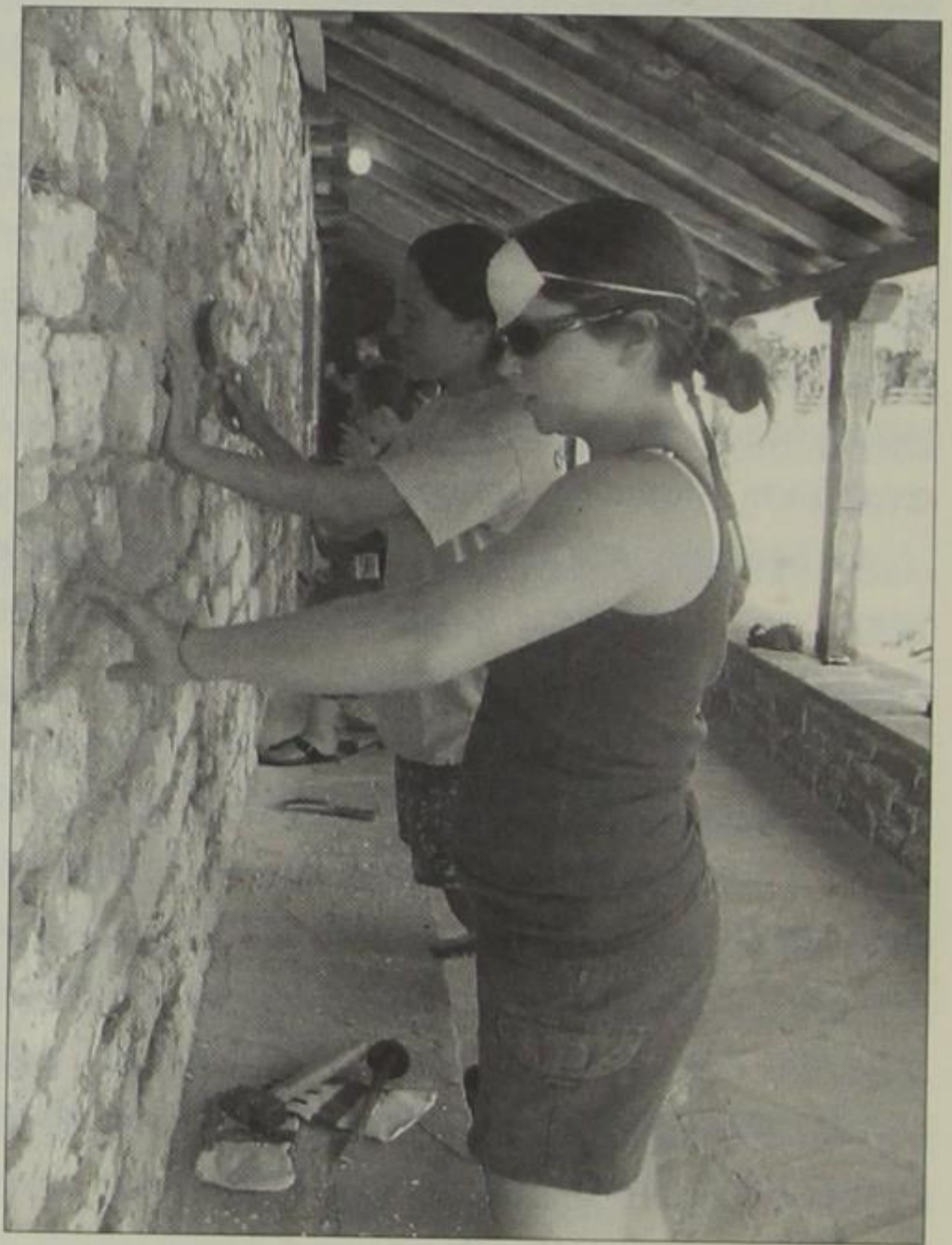
Ο Δήμος Μαστοροχωρίων και η οργάνωση *Πρόγραμμα Εθελοντικής Εργασίας για το Περιβάλλον* (ΠΕΕΠ) συνεχίζουν την επί δεκαέξι ολόκληρα χρόνια παράδοση κοινών δράσεων στην περιοχή της Ηλείου, που στοχεύουν στην αποκατάσταση πετρόκτιστων κτιρίων και συμβάλλουν ενεργά στην ανάδειξη της ηπειρωτικής παράδοσης και στη διαφύλαξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του τόπου.

Δύο διεθνείς ομάδες 16 νέων εθελοντών και 4 ομαδαρχών, από διάφορες χώρες, όπως η Ελλάδα, η Κορέα, η Αλγερία, η Γαλλία, η Αγγλία, η Ισπανία και το Βέλγιο, φιλοξενήθηκαν στα χωριά Κεφαλοχώρι και Χιονιάδες.

Η πρώτη ομάδα ολοκλήρωσε τη συντήρηση της εκκλησίας της Αγ. Παρασκευής στο χωριό Λαγκάδα και συνέχισε με την αποκατάσταση της εκκλησίας των Ταξιαρχών στην παλιά Λυκόραχη.

Η δεύτερη ομάδα ολοκλήρωσε τη συντήρηση της εκκλησίας του Αγ. Αθανασίου Χιονιάδων, που χρονολογείται από το 1866 μ.Χ.

Ο πολιτισμός, το μοναδικό φυσικό περιβάλλον, οι παραδόσεις και η ιστορία του τόπου και κυρίως η γνωστή ηπειρωτική φιλοξενία, άφησαν τους εθελοντές για άλλη μια χρονιά με τις καλύτερες εντυπώσεις.

Ιωάννης Παπαϊωάννου

Βιβλιοπαρουσίαση

**«ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΛΙΘΟΓΛΥΠΤΑ»
ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
Ανιχνεύοντας στο Ζαγόρι**
της Μαρίας Τσούπη
Εκδόσεις ΕΦΥΡΑ, Ιωάννινα, 2006

Επί πολλά έτη, με κόπο και υπομονή η Μαρία Τσούπη έτρεχε από χωριό σε χωριό και όχι μόνο και ερευνητικά έψαχνε και φωτογράφιζε σε όρθια και γκρεμισμένα κτίσματα (εκκλησιές, σχολεία, σπίτια, βρύσες, γεφύρια και άλλα) χρονολογία και άλλα σύμβολα, ανάγλυφα ή σκαλισμένα σε πέτρες τοποθετημένες σε εμφανές σημείο του κτίσματος.

Όσα ανεκάλυψε, κι είναι πάμπολλα αυτά, τα φωτογράφησε, τα επεξεργάστηκε και ταξινομώντας τα μετά μεγάλης προσοχής, έπλασε ένα τέλειο δημι-

ούργημα, δίδοντάς του το παραπάνω όνομα, το προσφέρει στον ευαίσθητο αναγνώστη που ξέρει να διαβάσει την ιστορία και τον πολιτισμό του Ζαγορίου.

Και το πιο σπουδαίο είναι ότι η συγγραφέας με το βιβλίο της αυτό «ανιχνεύοντας το Ζαγόρι» ταυτόχρονα και χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια ανιχνεύει και τα Μαστοροχώρια της Κονίτσης, απ' όπου κατάγονταν οι περισσότεροι δημιουργοί των μικρών μεν σε έκταση, μεγάλων δε σε ιστορική σημασία καλλιτεχνικών έργων, τοποθετημένων στα μεγάλα και ανεπανάληπτα αρχιτεκτονικά επιτεύγματά τους.

«...Στην πρώτη θεματική ενότητα της παρούσας εργασίας, διερευνάται ο συσχετισμός των παραγόντων της τοπικής οικονομίας, της κοινωνίας και του πολιτισμού, πτυχή του οποίου αποτελεί και η λιθογλυπτική. Γίνεται αναφορά επίσης, στους δημιουργούς και στην τέχνη τους, με την οποία αποδεικνύουν ότι είναι τεχνίτες πρωτίστως, αλλά και καλλιτέχνες. Παράλληλα, το έργο τους έχει ένα κοινωνικό υπόβαθρο και οι παραστάσεις αποτελούν έναν κώδικα που συνοψίζει αισθητικές επιλογές, τρόπους σκέψης, τη βιοθεωρία της εποχής και της περιοχής τους...» (σελ. 12).

«...οι λιθόγλυπτες, πολυσήμαντες αυτές απεικονίσεις, αποτελούν επομένως έναν

κώδικα επικοινωνίας πολιτισμικά καθορισμένο. Οι εικόνες παριστάνουν, αλλά και σημαίνουν, υποδηλώνουν, υπαινίσσονται, προβάλλουν, αλλά και αναπαράγουν οπτικά πρότυπα. Αναδεικνύουν, τελικά, τη συμπεριφορά κάθε κοινότητας και αισθητοποιούν το αξιολογικό της σύστημα.

Η γλυπτική της πέτρας έχει το προνόμιο να καταγράφει, μόνιμα και σίγουρα, πάνω στην επιφάνειά της τα σύμβολα της σκέψης ή των αισθημάτων του ανθρώπου μέσα στην πορεία του χρόνου. Σύμβολα που μας αποκαλύπτουν ένα συγκερασμό ετερόκλητων θεμάτων, καθώς κινούνται ανάμεσα στην πρόληψη ή δεισιδαιμονία και στη χριστιανική πίστη...» (σελ. 13)

Η κάθε παρουσιαζόμενη επιγραφή με τη φωτογραφία και την επεξήγησή της μας λέει πάρα πολλά και μπορεί ν' αποτελέσει χωριστό ιστορικό κεφάλαιο, πολύ χρήσιμο στην ιστορία του τόπου μας. Δεν τις παραθέτει απλώς, αλλά τις μελετά.

Σκάβει ακούραστα το παρελθόν και μία-μία, σαν τον αρχαιολόγο, που παρουσιάζει τα ευρήματά του, τις παρουσιάζει με χαρά στο φως του σήμερα και του αύριο.

Η Μαρία Τσούπη μας παρουσιάζει μια υπέροχη έκθεση αρχαίων καλλιτεχνικών ευρημάτων ανεκτίμητης ιστορικής και πολιτιστικής αξίας.

Ο κάθε Ζαγορίσιος, Κονιτσιώτης, Μαστοροχωρίτης και όχι μόνο, πρέπει να το διαβάσει και να είναι βέβαιος ότι θ' ανακαλύψει και κάποιο ιστορικό στοιχείο που τον ενδιαφέρει.

Θερμά συγχαρητήρια στην, εκ μητρός συγχωριανή μου, Μαρία Τσούπη για την σπουδαία αυτή εργασία της, ευχόμενος γρήγορα να μας φέρει στο φως και άλλα από τα πολλά της ευρήματα.

«ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΟΦΩΝΟΥ»

Με τους Κερασοβίτες αδελφούς Φιλιππίδη κ.ά.

Ο «Πολιτιστικός Σύνδεσμος Ζαγορίσιων» στ' αλήθεια μας ξαφνιάζει από ό,τι κάθε φορά μας παρουσιάζει.

Έτσι, και πριν λίγες μέρες, συγκεκριμένα στις 3 Μαρτίου 2006 στην κατάμεστη αίθουσα της ΕΗΜ στα Ιωάννινα, μας παρουσίασε ή μάλλον μας έτερψε με το καθ' όλα τέλειο μουσικό του πρόγραμμα. Σ' αυτή την εκδήλωση δεν παρέστησαν οι Αρχές και οι

εξουσίες του τόπου μας. Πού να πρωτοπάνε κι αυτοί, ας είναι καλά ο «Ήλιος».

Ο Πολύβιος Καρράς, πρόεδρος του ως άνω Συνδέσμου, έκαμε την έναρξη αυτής της εκδηλώσεως, ο οποίος, παρά το βαθύ του πένθος, ξαφνικός θάνατος του πατέρα του και από τη θέση αυτή τον συλλυπούμεθα, όπως πάντα, χωρίς στόμφο και προσπάθεια επιδείξεως, και αφού ευχαρίστησε τους προσελθόντας, αναφέρθηκε εν συντομία σε παρόμοιες εκδηλώσεις, τις οποίες ο Σύνδεσμος επραγματοποίησε τα τελευταία χρόνια.

Κι έπειτα, οι εκλεκτοί καλλιτέχνες: ο Νίκος Φιλιππίδης από το Κεράσοβο Κονίτσης, κλαρίνο, ο Παναγιώτης Λαλέζας, από την Αρχαία Κόρινθο, τραγούδι, ο Κώστας Φιλιππίδης, επίσης από το Κεράσοβο Κονίτσης, λαούτο, και ο Βασίλης Σμάνης, λαούτο και τραγούδι, όλοι τους με πλούσιο καλλιτεχνικό μητρώο, αποτελούντες μια τέλεια συντονισμένη ορχήστρα, άρχισαν την παράσταση. Το ρεπερτόριό τους ήταν επιλεγμένο από δίσκους γραμμοφώνου αρχές του 20ού αιώνα, δημοτικά τραγούδια, τα οποία και τότε εκλεκτοί καλλιτέχνες τα τραγούδησαν. Τι άλλο καλύτερο από το να φθάνεις στις καθάριες πηγές της μουσικής και του τραγουδιού; Και τέτοια γνήσια κι αληθινά δημοτικά τραγούδια μας είπαν: *Σκάρος, Κλέφτες βγήκαν στα βουνά, Ήλιος, Πουλί μου ξένο, Να ήταν τα νιάτα δυο φορές, Μην τον είδατε παιδιά, Γιατρέ πάρε τα γιατρικά σου, Για σε Γιαννιωπούλα μου, Το λαγιαρνί και άλλα.*

Το ένα καλύτερο από το άλλο. Τραγούδια που ο χρόνος δεν τα πείραξε και ούτε θα τα πειράξει, μεστά περιεχομένου, βγαλμένα μέσα από τα φυλλοκάρδια του λαού. Όλα εκφράζουν αισθήματα χαράς, λύπης και πόνου εκείνων των αγνών και κατά πολύ καταπιεσμένων ανθρώπων της υπαίθρου και των αστικών κέντρων.

Η απόδοσις εκ μέρους των καλλιτεχνών ήταν εξαιρετική.

Ο Νίκος Φιλιππίδης, άριστος δεξιοτέχνης του κλαρίνου, έκλεψε την παράσταση. Ο αδελφός του Κώστας Φιλιππίδης με το λαούτο, αθόρυβα και χωρίς προσπάθεια ανταγωνισμού, εναρμονιζόταν πλήρως με τον Νίκο. Ο Βασίλης Σμάνης, από την Στερεά Ελλάδα, με το λαούτο, το ίδιο όπως και ο Κώστας, μόνο που κάποτε σταματούσε το λαούτο, προλόγιζε το τραγούδι και με την απαλή φωνή του το τραγουδούσε.

Και τέλος, ο Παναγιώτης Λαλέζας, από την αρχαία Κόρινθο, με την κρουστάλλινη φωνή του τραγουδούσε άνετα και όπως ακριβώς τα απέδιδαν στο γραμμόφωνο οι παλαιοί εκείνοι λαϊκοί μουσικοί, οι οποίοι σχολαστικά κρατούσαν τις παραδοσιακές «νότες».

Ο συγχρονισμός και η αρμονία του καθενός καλλιτέχνη, απετέλεσαν ένα υπέροχο μουσικό άκουσμα που επί δύο περίπου ώρες έτερψε τους φίλους του παραδοσιακού δημοτικού τραγουδιού.

Θερμά συγχαρητήρια σε όλους, τόσο στους οργανωτές (μέλη του Πολιτιστικού Συνδέσμου Ζαγορίσιων) όσο και στους καλλιτέχνες, με την ευχή να τους ματακούμε!

«Εκ Κονίτσης, μουσική και τραγούδια»

από τα Μαστοροχώρια και την ευρύτερη περιοχή της Κόνιτσας

Το διπλό CD *Εκ Κονίτσης, μουσική και τραγούδια από τα Μαστοροχώρια και την ευρύτερη περιοχή της Κόνιτσας*, δεν είναι απλώς μια συλλογή με τραγούδια του τραπεζιού και χορευτικά. Είναι μία από τις καλύτερες και γνησιότερες παραγωγές που έχουν κυκλοφορήσει στο χώρο της ηπειρώτικης παραδοσιακής μουσικής.

Το άριστο αποτέλεσμα οφείλεται στο συνδυασμό της γνώσης του ντόπιου μουσικού ιδιώματος και της επαγγελματικής αρτιότητας αφ' ενός και αφ' ετέρου στα ανεξίτηλα βιώματα με τα παλιά μουσικά ακούσματα και στην αγάπη για τον τόπο. Με άλλα λόγια, στη συνεργασία του Κερασοβίτη Νίκου Φιλιππίδη και του Ασημοχωρίτη Βασίλη Γιαννούλη. Αποτέλεσμα, 37 σκοποί και τραγούδια της περιοχής, που αποπνέουν «μια θεϊκή αρμονία, εμπλουτισμένη με λυγμούς και δάκρυα, με χαρές και λύπες απλοϊκών ανθρώπων που έζησαν έντονα την ξενιτιά, τη φτώχεια, την εγκατάλειψη, αλλά και την αγάπη και τον έρωτα. Είναι έκφραση τραχιάς ζωής αλλά γεμάτης ευγένεια, καλοσύνη, φιλοξενία, αλληλεγγύη, συνυφασμένη απόλυτα με την ήμερη αγριάδα του τοπίου. Είναι βουνίσια ηχοχρώματα που στροβιλίζονται ασταμάτητα στα νερά του Σαραντάπορου και του Αώου, παρασέρνοντας ατέλειωτες ιστορίες του Γράμμου, της Γκαμήλας και του Σμόλικα. Είναι, τέλος, τέχνη ακριβή που μεταδίδεται με ευλάβεια από γενιά σε γενιά για να τέρπει, να ημερεύει και να ενδυναμώνει ψυχές», όπως σημειώνει στο εισαγωγικό κείμενο του ενσωματωμένου μικρού κατατοπιστικού βιβλίου ο Βασίλης Γιαννούλης.

Στο δικό του σημείωμα, ο Νίκος Φιλιππίδης ανακαλεί τις παλιές του θύμησες, τα «πατήματα» και τους ήχους από την παιδική του ηλικία και την πλούσια μουσική κληρονομιά της οικογένειάς του. Μερικά αποσπάσματα από τα βιβλία του λόγιου συντοπίτη μας

Γιάννη Λυμπερόπουλου χαρτογραφούν το ιστορικό και ανθρώπινο πλαίσιο της περιοχής, η ειδική μουσική παραγωγός της ΕΡΑ Φεβρωνία Ρεβύνθη αναφέρεται στο τόπο, στους μουσικούς και στο ιδιαίτερο τοπικό χρώμα των τραγουδιών των Μαστοροχωρίων και της Κόνιτσας και ο φιλόλογος Νίκος Χ. Ρεμπέλης ανιχνεύει τις ρίζες των παραδοσιακών χορών και των δημοτικών τραγουδιών μας. Στο βιβλιαράκι αναγράφονται ακόμη οι στίχοι των τραγουδιών και συμπεριλαμβάνονται πολλές παλιές και νεώτερες φωτογραφίες από τα γλύντια των χωριών μας. Οι σκοποί και τα τραγούδια αποδίδονται από το μουσικό συγκρότημα του Νίκου Φιλιππίδη και τις εξαιρετικές ντόπιες κομπανίες του Μιχάλη Πανουσάκου και του Κώστα Χαλκιά από τη Βούρμπιανη. Τέλος, το ξεχωριστό αισθητικό αποτέλεσμα του εντύπου διαμόρφωσε ο Χιονιαδίτης γραφίστας Μιχάλης Γ. Κυρζίδης. Για πληροφορίες: www.filippidisnikos.gr, e-mail: lakisg@mac.com, τηλ.- fax: 210 8957143.

Εκπομπή στο Β' πρόγραμμα της ΕΡΑ για το βιβλίο

Ξυλόγλυπτες και ζωγραφιστές κασέλες από τους Χιονιάδες της Ηπείρου.

Στις 9 Δεκεμβρίου 2006 μεταδόθηκε στο Β' πρόγραμμα της Ελληνικής Ραδιοφωνίας η λαογραφική εκπομπή της Φεβρωνίας Ρεβύνθη. *Γέμισε ο τόπος ήχους και λέξεις ελληνικές* (κάθε Σάββατο 2.00 – 3.00 μ.μ.), αφιερωμένη στο βιβλίο – λεύκωμα *Ξυλόγλυπτες και ζωγραφιστές κασέλες από τους Χιονιάδες της Ηπείρου*, έκδοση του περιοδικού *Εκ Χιονιάδων*. Καλεσμένος στην εκπομπή ήταν ο συγγραφέας του βιβλίου Κώστας Σκούρτης που παρουσίασε το βιβλίο, το οποίο αναφέρεται στη ιστο-

ρία της νυφιάτικης κασέλας, τον πλούσιο ζωγραφικό και σκαλιστό διάκοσμό της, τους Χιονιαδίτες ζωγράφους και ξυλογλύπτες και τις πολλές διακοσμημένες κασέλες που διασώθηκαν ως τις μέρες μας. Η συνέντευξη διανθίστηκε με παλαιούς σκοπούς και τραγούδια του γάμου από την περιοχή των Μαστοροχωρίων και της Κόνιτσας. Το βιβλίο πωλείται από τα βιβλιοπωλεία *Δωδώνη, Εστία και Πρωτοπορία* στην Αθήνα και από τα βιβλιοπωλεία *Πλούμη* και *Ελεγείο* στην Κόνιτσα.

Η ΕΤ3 επιτέλους και στα Μαστοροχώρια

Ήταν αδιανόητο, το μοναδικό κρατικό κανάλι με έδρα την περιφέρεια και μάλιστα τη Β. Ελλάδα, με πρόγραμμα που κατ' εξοχήν απευθύνεται στους κατοίκους της ευαίσθητης αυτής περιοχής της χώρας μας, να μη μπορεί να εκπέμψει στα Μαστοροχώρια.

Επί τέλους προσπάθειες ετών, χάρις στην καταλυτική παρέμβαση της νέας Δημοτικής Συμβούλου του Δήμου Μαστοροχωρίων κ. Αικατερίνη Α. Δημάρατου, καρποφόρησαν. Η ΕΡΤ εγκατέστησε τον απαραίτητο εξοπλισμό με αποτέλεσμα τα χωριά μας να απολαμβάνουν το τηλεοπτικό πρόγραμμα της ΕΤ3.

Γιάννης Λιάτσος

Γεγονότα, πρωτοβουλίες, δραστηριότητες 2006-2007

Αδελφότητα Χιονιαδιτών «Ο Άγιος Αθανάσιος»

Αγαπητοί χωριανοί και φίλοι της Αδελφότητάς μας, για τη διατήρηση των δεσμών με τα πάτρια εδάφη και την πλούσια και βαθιά κληρονομιά μας προσπαθήσαμε και τη χρονιά που πέρασε να οργανώσουμε διάφορες εκδηλώσεις και να πάρουμε πρωτοβουλίες για το μέλλον.

Η επιτυχία βέβαια όλων αυτών των δραστηριοτήτων συνδέεται άρηκτα με τη δική σας συμβολή και συμμετοχή, η οποία κάθε φορά γίνεται όλο και μεγαλύτερη και το γεγονός αυτό μας χαροποιεί ιδιαίτερα.

Για τη χρονιά που πέρασε εκδόθηκε το ημερολόγιο του 2007 με θέμα «Πανηγύρια του χωριού μας», πλαισιωμένο από παλαιότερες και νεότερες ασπρόμαυρες φωτογραφίες, στο χωριό και στην Αθήνα.

Έγινε η κοπή της καθιερωμένης πρωτοχρονιάτικης πίτας μας γνωρίζοντας επιτυχία εξαιτίας της μεγάλης προσέλευσης χωριανών και φίλων της Αδελφότητας από Αθήνα, Αγρίνιο και Ιωάννινα.

Στην εκδήλωση αυτή έγινε απονομή επαίνων σε νέους επιτυγχόντες σε πανεπιστημιακές σχολές και προσφέρθηκαν στους παρευρισκόμενους παραδοσιακές πίτες, φτιαγμένες από γυναίκες του χωριού μας, τις οποίες ευχαριστούμε για την προσφορά τους, και τσίπουρο Χιοναδίτικο.

Το καλοκαίρι που μας πέρασε, οργανώθηκε εξόρμηση των νέων του χωριού μας στη Δρακόλιμνη Κόνιτσας με διανυκτέρευση στο καταφύγιο. Η συμμετοχή ήταν αρκετά καλή, οι δε εντυπώσεις των συμμετεχόντων ήταν άριστες παρόλη τη δυσκολία της διαδρομής και ανανεώθηκε το ραντεβού για το επόμενο καλοκαίρι σε ανάλογες εξορμήσεις.

Διοργανώθηκε διήμερη εκδρομή το Μάιο 2007 στο Καρπενήσι και για το καλοκαίρι αποφασίστηκε η πραγματοποίηση πανηγυριού στο εξωκλήσι της Παναγίας το Δεκαπεντάυγουστο με σκοπό την αναβίωση των εθίμων και της παράδοσής μας.

Τέλος, αποφασίστηκε ομόφωνα από το Δ.Σ. της Αδελφότητας και του Πολιτιστικού Συλλόγου, να δοθεί οικονομική ενίσχυση στην οικογένεια του κοντοχωριανού μας Ηλία Τσεπέλη που, όπως θα γνωρίζετε όλοι, τον προηγούμενο χειμώνα είχε τη μεγάλη ατυχία να καταστραφεί ολοσχερώς από πυρκαγιά το σπίτι του, στο γειτονικό μας Ασημοχώρι.

Αγαπητοί χωριανοί, σας ευχαριστούμε θερμά για την υποστήριξη που μας παρέχετε και το ενδιαφέρον που δείχνετε. Αυτό μας δίνει δύναμη να προσπαθούμε όλο και περισσότερο για ένα καλύτερο μέλλον του χωριού μας.

Οι προσπάθειες για ένα καλύτερο μέλλον του χωριού μας είναι όμως συλλογικές. Γι' αυτό, κύριο μέλημα της Αδελφότητας, του Πολιτιστικού Συλλόγου και του εκάστοτε τοπικού συμβουλίου είναι η διατήρηση της ενότητας των απανταχού χωριανών.

Απώτερος σκοπός όλων είναι η διατήρηση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και η προβολή του μικρού μας χωριού με την τόσο μεγάλη ιστορία. Πιστεύουμε ότι αυτές οι προσπάθειες έχουν αρχίσει να αποφέρουν καρπούς.

Ο ρόλος των Αδελφοτήτων και των Πολιτιστικών Συλλόγων είναι σημαντικός, γιατί μετά τη συνένωση των κοινοτήτων αυτοί αποδεικνύουν ότι υπάρχουν ενεργοί πολίτες σε κάθε χωριό, αυτοί μπορούν να πιέσουν καταστάσεις για να εισρεύσουν στο χωριό κονδύλια από διάφορες πηγές.

Αφού λοιπόν οι προσπάθειες είναι συλλογικές, θεωρούμε ότι η πολιτική του «εμείς» αποδίδει περισσότερους καρπούς από την πολιτική του «εγώ», θα πρέπει να βλέπουμε όλοι μας τα έργα που γίνονται στο χωριό απαλλαγμένοι από μικροπροσωπικά συμφέροντα και να ενισχύσουμε πρωτοβουλίες και προσπάθειες απ' όπου και να προέρχονται.

Μέσα απ' αυτές τις προσπάθειες δείχνουμε με περηφάνεια τον τόπο μας, την ιστορία του, τον πολιτισμό του και τις παραδόσεις του. Σας ευχαριστούμε θερμά.

Εκδρομή στη Δρακόλιμνη, Αύγουστος 2006.

Κυριάκος Κωλέσης¹

Η διαχείριση του φόβου στην πρώιμη² Χιονιαδίτικη Αγιογραφία

Το παράδειγμα του Χιονιαδίτη αγιογράφου Μιχαήλ Μιχαήλ

Βαριά κληρονομιά του Μεσαίωνα, αλλά και αναντικατάστατο εργαλείο κάθε κοσμικού μορφώματος που διαχειρίζεται ανθρώπινα σύνολα (όπως η θρησκεία), ο φόβος κυριαρχεί ως απόλυτος οδηγός τόσο στην διαδικασία δημιουργίας όσο και θέασης (ανάγνωσης) των αγιογραφιών της περιόδου. Ολόκληρη η μεταβυζαντινή λατρευτική τέχνη της Δ. Μακεδονίας και Ηπείρου την περίοδο αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ως σπουδή επάνω στο φόβο. Τόσο επάνω στον φόβο ως έκφραση της Αναγκαιότητας, της πραγματικότητας που ζει ο πιστός, όσο και ως Φόβος Θεού, ως έκφραση πίστης και υποταγής στο υπερβατικό. Οι δύο αυτές μορφές δεν αποτελούν πάντα αυτόνομες οντότητες, αλλά αλληλεπιδρούν και αλληλοκαθορίζονται. Η μεταξύ τους ισορροπία αντανακλάται και στο είδος της θρησκευτικότητας της εποχής.

«Η Δευτέρα Παρουσία»

τους ναούς του Χιονιαδίτη Μιχαήλ Μιχαήλ

Πιστοί στις «Ερμηνείες» της ζωγραφικής τέχνης, ως οδηγούς εργασίας, οι Χιονιαδίτες της πρώιμης περιόδου δίνουν βαρύτητα (συνθετική) στην απεικόνιση της Κολάσεως. Συγκεκριμένα, ακολουθώντας τις σαφείς οδηγίες της *Ερμηνείας* του Διονυσίου του εκ

1. Ο Κυριάκος Κωλέσης είναι κοινωνιολόγος, με σπουδές στη Σημειολογία της Μεταβυζαντινής Ζωγραφικής της Δ. Μακεδονίας.

2. Ως *πρώιμη* ορίζεται η πρώτη περίοδος της Χιονιαδίτικης αγιογραφικής παραγωγής που καλύπτει τα μέσα του 16ου αιώνα έως το έτος 1787 και χαρακτηρίζεται ως η «λογιότερη», ενώ η δεύτερη από το έτος αυτό έως τις αρχές του 20ου και χαρακτηρίζεται ως «λαϊκότερη». Το έτος 1787 είναι το έτος κατά το οποίο ο Αλή Πασάς Τεπελενλής ορίζεται από την Πύλη Δερβαντζής (*derbendler basbugu*), δηλαδή αρχηγός σώματος φρουρών οδικών αρτηριών και ορεινών διαβάσεων, μια θέση που πρακτικά του έδωσε ολοκληρωτικό έλεγχο στην Ρούμελη και στην Αλβανία. Πρόκειται για μια ημερομηνία που σηματοδοτεί την θεαματική αλλαγή στον τρόπο που γίνονται οι οδικές μετακινήσεις στην ευρύτερη περιοχή του κράτους του Αλή. Συνδυαζόμενη με τον τρόπο που γίνονταν οι μετακινήσεις των συναφιών από τα καραβάνια των Κυρατζήδων, η αλλαγή αυτή σηματοδοτεί μια νέα εποχή στην καλλιτεχνική παραγωγή των ομάδων εργασίας. Βλ., Fleming K., *Αλή Πασάς ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, σελ. 132, 188.

Κύριοι εκπρόσωποι της πρώιμης αυτής περιόδου της Χιονιαδίτικης αγιογραφίας είναι μεταξύ άλλων, οι Κωνσταντίνος, Ιωάννης και Μιχαήλ Μιχαήλ.

Αγ. Παρασκευή, Καλομοίρα Καλαμπάκας, «Η Κόλαση», λεπτομέρεια από τη «Δευτέρα Παρουσία» στο νάρθηκα του ναού, 1779.

Φουρνά³, το έργο χωρίζεται, συνήθως, σε δυο μέρη: Στο πρώτο με τίτλο «Πώς ιστορείται η Δευτέρα Παρουσία του Χριστού» (παρ. 68) και στο δεύτερο με τίτλο «Το παγκόσμιο και αδέκαστο κριτήριο του Χριστού» (παρ. 69). Είναι ενδεικτικό ότι η περιγραφή του δευτέρου μέρους είναι διπλάσια από την πρώτη. Δεν είναι μόνο ο βαθμός δυσκολίας της λεκτικής περιγραφής των εικόνων της Κρίσεως. Αναμφισβήτητα το μέγεθος της περιγραφής αποτελεί και εμφατική υπόμνηση. Το θέμα παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον από νοητικής πλευράς, καθώς ο νάρθηκας εξυπηρετεί αυτόν ακριβώς τον ρόλο στον μεταβυζαντινό ναό. Ο φόβος μετουσιώνεται στον χώρο αυτό σε απόλυτη προϋπόθεση μετοχής στο κοινοτικό βίωμα, κέντρο και μαρτυρία του οποίου αποτελεί ο ενοριακός ναός. Η μετοχή στο λατρευτικό βίωμα δεν συμπίπτει αυτονόητα με τη συμμετοχή στο κοινοτικό βίωμα. Και αυτό αποτελεί ειδοποιό διαφορά της πρόσληψης του ναού ως οντότητας σήμερα και τότε. Η υπενθύμιση της διαφοράς αυτής βοηθά στην αποφυγή αυθαίρετων

3. Παράγραφος 68. «Πώς ιστορείται η Δευτέρα Παρουσία του Χριστού», έκδ. Σπανού (υπό Παπαδοπούλου-Κεραμέως), *Εμπνεΐας της Ζωγραφικής Τέχνης*, Διονυσίου του εκ Φουρνά, σελ. 140.

συμπερασμάτων αναφορικά με το συμβολικό περιεχόμενο των έργων που εξετάζουμε.

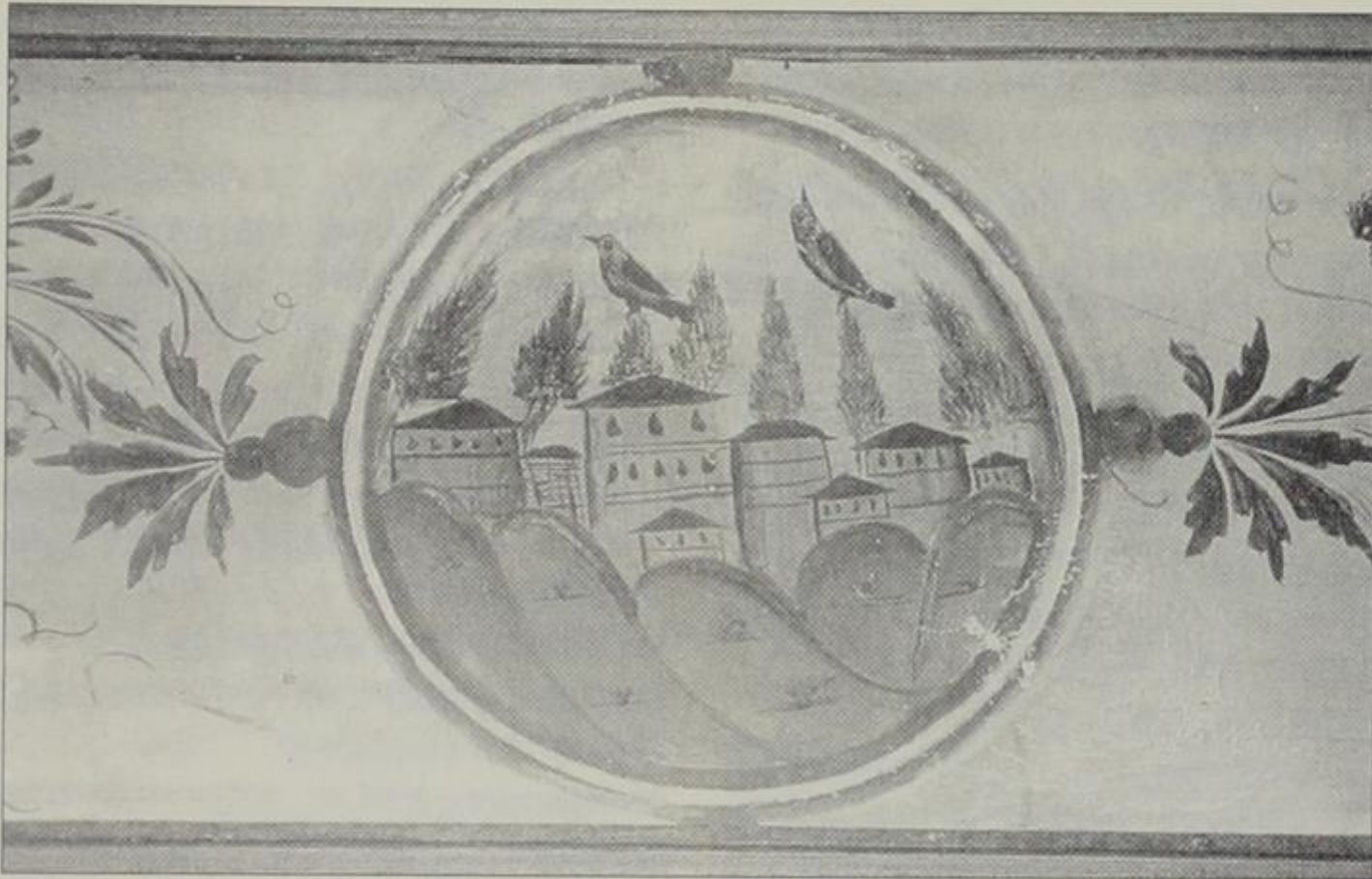
Η ιστόρηση του πρώτου μέρους, του ανώτερου χωροταξικά και συμβολικά, χαρακτηρίζεται από τάξη και συμμετρία. Θα πρέπει να λάβει κανείς υπ' όψη, ότι η λαϊκή σύνθεση γενικά δεν χαρακτηρίζεται από την γεωμετρική συνέπεια του δυτικού επιστημονικού πνεύματος. Η γεωμετρία των παραδοσιακών κοινωνιών δεν εξαντλείται σε απόλυτες ισορροπίες σχημάτων. Από την άποψη αυτή ο τρόπος που η παράσταση αναπτύσσεται γεωμετρικά σε διακριτές κατηγοριοποιήσεις αγίων και μορφών, ο τρόπος που αυτοί στοιχίζονται σε ζώνες και διαζώματα και τέλος ο ευθύγραμμος τρόπος που αναπτύσσονται οι ομάδες προπατόρων, μαρτύρων και οσίων, αποτελούν μια *ιδιαίτερη κατάσταση* για την οπτική του μεταβυζαντινού θεατή. Θα πρέπει λοιπόν να ερμηνευτεί η συνθετική ιδιαιτερότητα αυτή, ως μια συμβολική της «άλλης τάξης» (υπερκόσμιας και μεταφυσικής) που διαμορφώνει την Επουράνια Βασιλεία.

Αγ. Παρασκευή, Καλομοίρα Καλαμπάκας,
 τμήμα της παράστασης «Η Δευτέρα Παρουσία» στο νάρθηκα του ναού, 1779.

«Και οι άγιοι πάντες προϋπαντούσιν αυτόν κατά τάξιν, τη θεία αυτού δυνάμει ανερχόμενοι εκ της γης εις τον ουρανόν άπαντες επί νεφελών ούτως: α') ο χορός των αποστόλων, β') ο χορός των προπατόρων, γ') ο χορός των προφητών, δ') ο χορός των πατριαρχών...»⁴ κ.ο.κ. Όλα σχεδιάζονται με ακρίβεια, ευλάβεια και προσοχή. Δεν υπάρχει όμως καμιά αμφιβολία πως δεν πρόκειται για το τμήμα της συνθέσεως που τραβά την προσοχή του

4. Ερμηνείας της Ζωγραφικής Τέχνης, Διονυσίου του εκ Φουρνά, σελ. 140.

Οικία Ρούση, οντάς, Φραγκάδες.

πραγματικότητες του 19ου αιώνα, όπως ότι ως τις πρώτες δεκαετίες του είχε ολοκληρωθεί η αγιογράφηση του συνόλου σχεδόν των ενοριακών και μοναστηριακών εκκλησιών, ότι στον αιώνα αυτό γίνεται η Ελληνική επανάσταση, με την επερχόμενη οικονομική δυσπραγία, και ακόμη το γεγονός ότι παρατηρείται μετατόπιση των καλλιτεχνικών προσανατολισμών, μπορούμε εύκολα να ερμηνεύσουμε, έστω και σε ένα πρώτο επίπεδο, την καλλιτεχνική σιγή ακμαίων κοινοτήτων. Κάθε γεωγραφική περιοχή, σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή, παρουσιάζει κάθε φορά τις δικές της ανάγκες και προτεραιότητες, τις δικές της οικονομικές και κοινωνικές ανατάσεις, με συγκεκριμένα αιτούμενα, τα οποία δημιουργούν και τις αντίστοιχες προσφορές.

Στο προσκήνιο της καλλιτεχνικής παραγωγής θα αναδυθούν τον 19ο αιώνα κοινότητες με καθαρά γεωργο-κτηνοτροφικό χαρακτήρα –όπως, π.χ. Χιονιάδες, Σαμαρίνα–, σε αντίθεση με τις κοινότητες που άκμαζαν καλλιτεχνικά, κυρίως το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα – όπως το Καπέσοβο, τα Άνω Πεδινά, οι Καλαρρύτες – και οι οποίες παρουσίαζαν έντονα αστικά στοιχεία. Στη διαφορά αυτή έγκειται κατά μεγάλο ποσοστό η λαϊκότερη αντιμετώπιση των εικονογραφικών και τεχνοτροπικών προβλημάτων από τους ζωγράφους των Χιονιάδων. Βέβαια, στις συγκρίσεις που επιχειρούμε εδώ, δεν πρέπει να αγνοούμε και τη χρονική απόσταση που μεσολαβεί ανάμεσα στα συγκεκριμένα καλλιτεχνικά έργα. Σίγουρα θα πρέπει να μελετηθούν διεξοδικά οι δομές και οι μετασχηματισμοί των τοπικών κοινωνιών, όπως διαμορφώθηκαν μέσα στον χώρο και τον χρόνο, ώστε να έχουμε ασφαλείς απαντήσεις σχετικά με τα αίτια που προκάλεσαν τις συγκεκριμένες καλλιτεχνικές αναδύσεις, αλλά και τη σιγή.

Η πρώτη επισήμανση αφορά τον τρόπο που σχεδιάζει τους αμαρτωλούς εκείνους, τους κριθέντες και καταδικασθέντες, που βρίσκονται στην δίνη του πύρινου ποταμού ο οποίος καταλήγει στο «στόμα της Κολάσεως». Οι κατηγορίες των αμαρτωλών αυτών περιγράφονται επακριβώς⁶. Οι εκφράσεις τους είναι εκφράσεις φρίκης, τρόμου, απόγνωσης. Ο τρόπος που επιχειρεί να αποδώσει τα αισθήματα αυτά, υπαγορεύεται και πάλι από τους οδηγούς και ο γνώστης του περιεχομένου τους θα έλεγε πως πρόκειται για μια αφελή προσπάθεια εικονοποίησης των οδηγιών. Για παράδειγμα, η φράση «ο βρυγμός των οδόντων» ή «κτυπώντας τους οδόντας ελεεινώς ακατάπαυστα» επαναλαμβάνεται συχνά σε όλους τους οδηγούς. Ο τρόπος που προσπαθεί να σχεδιάσει emphaticά το σημείο αυτό, γίνεται αντιληπτός στην παρακάτω λεπτομέρεια της σύνθεσης.

Αγ. Αχιλλεῖος, Πεντάλοφος Κοζάνης, «Το στόμα της Κολάσεως», λεπτομέρεια από τη «Δευτέρα Παρουσία» στο νάρθηκα του ναού, 1774.

6. «...εξ αριστερῶν δε ὅλοι ομοῦ οἱ αμαρτωλοὶ διωκόμενοι ἐξ αὐτοῦ καὶ καταδικαζόμενοι μετὰ τῶν δαιμόνων καὶ τοῦ προδότου Ἰούδα, οἱ τύραννοι βασιλεῖς, οἱ εἰδωλολάτραι, οἱ ἀντίχριστοι, οἱ αἰρετικοί, οἱ φονεῖς, οἱ προδόται, οἱ κλέπται, οἱ ἄρπαγες, οἱ ἀνελεήμονες, οἱ πλεονέκται, οἱ φιλάργυροι, οἱ ψεύσται, οἱ γόητες, οἱ μέθυστοι, οἱ πόρνοι, οἱ ἀσελεγεῖς καὶ ὅλοι οἱ μιαιοὶ καὶ ἀκάθαρτοι καὶ προπάντων ἀσεβεῖς καὶ ἀγνώμονες Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι καὶ λοιποὶ Ἰουδαῖοι...», *Ερμηνεία της Ζωγραφικῆς Τέχνης*, Διονυσίου του εκ Φουρνά, σελ. 140.

Παρ' όλα αυτά είναι κοινά αναγνωρίσιμο το στοιχείο της *συμπάθειας* προς τους αμαρτωλούς. Η παρατήρηση αυτή απομακρύνεται από τον υποκειμενισμό και ενισχύεται, στην περίπτωση που προβεί κανείς σε μια στοιχειώδη συγκριτική μελέτη των αντίστοιχων παραστάσεων άλλων σύγχρονων μεταβυζαντινών⁷. Στο σύνολό τους υπάρχει μια στεγανή και αδιαμφισβήτητη κατηγοριοποίηση των αμαρτωλών που κρίθηκαν από την αδέκαστη και δίκαιη κρίση του Θεού, και βρίσκονται σε μια θέση (ή καλύτερα κατάσταση) που τους αξίζει.

Δεν μπορεί να πει κανείς το ίδιο και για τις μορφές που αγιογραφεί ο Μιχαήλ Μιχαήλ. Η συμμετοχή στον πόνο και η αγωνία αποφυγής του αιώνιου μαρτυρίου, μέσω της μετάνοιας, επιβιώνει μέσα στην ατμόσφαιρα τρόμου του μεταβυζαντινού νάρθηκα. Πρόκειται για στοιχείο που δεν συναντάται κατά κανόνα στη μεταβυζαντινή παράδοση. Το οθωμανικό δίκαιο, ως απόλυτη πολιτικοθρησκευτική οντότητα, προώθησε μια αδιαπραγμάτευτη και αναγκαία, για τις συνθήκες πολυεθνικής συνύπαρξης, πραγματικότητα. Την άμεση σύνδεση δικαίου και τιμωρίας, σύμφωνη με την ηθική αρχή του ισλαμικού δικαίου που τείνει περισσότερο στο σεβασμό αρχών παρά στη συγγνώμη. Ο μεταβυζαντινός πιστός, φορέας και μέρος της πραγματικότητας αυτής, βρίσκει στα λόγια της δικαίας Ιουδίθ την λογική συνέπεια: «Κύριος παντοκράτωρ εκδικήσει αυτούς εν ημέρα κρίσεως, δούναι πυρ και σκώληκας εις σάρκας αυτών»⁸ (ιστ', 17).

Η δεύτερη επισήμανση αφορά μια συνθετική λεπτομέρεια της παράστασης. Ενισχύει τη πρώτη παρατήρηση και προχωρά παραπέρα την συμβολική δυνατότητα αναφορικά με την συμπάθεια, την συμμετοχή στο πάθος των μετανοούντων, σε αντιδιαστολή με την εκδίκηση που κυριαρχεί σαν έννοια σε κάθε άλλη Εσχατολογική αγιογράφιση της περιόδου. Πρόκειται για λεπτομέρεια που συναντάται συχνά στις συνθέσεις της Κρίσεως και βρίσκεται, συνήθως, στο δεξιότερο σημείο της. Υπαγορεύεται, επίσης, από τις οδηγίες των «Ερμηνειών» και αποτελεί τον μόνο σχεδιαστικό υπαινιγμό για την ίδια την Κόλαση. Δεν πρέπει να ξεχνά κανείς πως η σύνθεση στο σύνολό της παραπέμπει στην *Κρίση*, στην διαδρομή προς την Κόλαση και σταματά την ιστόρηση στην «είσοδό της» (στο *Στόμα της Κολάσεως*). Η ίδια η κατάσταση της Κολάσεως δεν περιγράφεται. Στη λεπτομέρεια αυτή, λοιπόν, σχεδιάζονται ανοίγματα (καταπακτές) της Κολάσεως, από τις οποίες ξεπροβάλλουν πρόσωπα. Τα πρόσωπα αυτά απέχουν πολύ από τις φρικτές

7. Ενδεικτικά, βλ. και Τούρτα Αναστασίας, *Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από το Λινοτόπι*. Κωνσταντίνου Δημητρίου, *Ομάδες ζωγράφων στην Ήπειρο την όψιμη Τουρκοκρατία*. Ξηγγόπουλου Ανδρέα, *Σχεδιάγραμμα ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την Άλωσιν*. Τριανταφυλλόπουλου Δημητρίου, *Μελέτες για τη Μεταβυζαντινή ζωγραφική*.

8. *Ερμηνείας της Ζωγραφικής Τέχνης*, Διονυσίου του εκ Φουρνά, σελ. 142.

μορφές που αντικρίζει κανείς τυλιγμένες στη δύνη του *Πύρινου Ποταμού* που οδεύει προς την Κόλαση. Υπάρχει μια σαφής ποιοτική διαφοροποίηση των συναισθημάτων που αναδύονται από τις μορφές αυτές.

*Αγ. Παρασκευή, Καλομοίρα
Καλαμπάκας,
λεπτομέρεια από την παράσταση
«Η Δευτέρα Παρουσία»
στο νάρθηκα του ναού, 1779.*

Ο κύκλος της καθάρσεως είναι ένα από τα πρώτα συμβολικά σχήματα που μένουν ανοικτά σε ερμηνεία. Ο τρόπος που εκτελεί ο χιονιαδίτης αγιογράφος την οδηγία της «Ερμηνείας» δίνει λαβή στον θεατή για τέτοιους (συνειδητούς ή – κατά κανόνα – ασυνειδητούς συνειρμούς). «...οίτινες και φαίνονται έσωθεν από τινά χάσματα όλοι σιδεροδέσμοι και ζοφεροί πολλά...»⁹ ορίζει ο οδηγός αγιογράφησης. Πρόκειται, όμως, για μια συνειδητή εκφραστική κίνηση αυτονόμησης; (Καθόλου άγνωστη πρακτική για την λαϊκή ζωγραφική και αγιογραφία).

Η επόμενη λεπτομέρεια, νοηματοδοτεί και εννοιολογικά την παρέκκλιση.

Στην λεπτομέρεια αυτή, από την ίδια σύνθεση, άλλες δυο καταπακτές με φόντο το απόλυτο σκοτάδι¹⁰, φιλοξενούν τρεις ακόμη μορφές. Εάν στην υπόλοιπη σύνθεση επικρατεί η φρίκη, η απόγνωση και ο τρόμος, στο τμήμα αυτό υπάρχει μόνο μια βαθιά θλίψη που καταλύει τα πάντα. Η ερμηνεία της παρουσίας του Αγγέλου με την ρομφαία δεν πρέπει να θεωρηθεί σε καμιά εκδοχή της δεδομένη. Άγγελος σημαίνει, πάντως, παρουσία Θεού. Και η παρουσία αυτή είναι, στην κατάσταση της Κολάσεως, που βιώνει το ανθρώπινο γένος στο πρόσωπο των τριών αυτών ανθρώπων, ελπιδοφόρα. Σπανιότατο, πάντως, δείγμα αγιογραφικής γραφής της περιόδου, αποτελεί ο τρόπος που ο Άγγελος απευθύνεται στον θεατή. Η κατά πρόσωπο αναφορά του βλέμματος στον θεατή, την στιγμή μάλιστα που ο κορμός απευθύνεται στους κολασμένους, δεν αφήνει πολλά περιθώρια παρανόησης των προθέσεων. Απευθύνεται στον πιστό¹¹, μεταφέροντάς του μήνυμα. Η ανάγνωση της εικόνας σε πρώτο επίπεδο, σταματά εδώ.

9. Αυτόθι, σελ. 142.

10. Για την απεικόνισή του δεν χρησιμοποιείται το μαύρο χρώμα, αλλά το μελανό. Πολύ χαρακτηριστικό (ορνκτό) χρώμα που χρησιμοποιείται χαρακτηριστικά στον χρωματισμό των δαιμόνων, οι οποίοι με τη σειρά τους παραπέμπουν στα μελανόμορφα αγγεία της αρχαιότητας.

11. Η θέση της λεπτομέρειας βρίσκεται στο ύψος του προσώπου του θεατή. Το γεγονός αυτό εξυπηρετεί την υποβολή του συναισθήματος συμμετοχής.

*Αγ. Παρασκευή, Καλομοίρα
Καλαμπάκας,
λεπτομέρεια από την
παράσταση
«Η Δευτέρα Παρουσία»
στο νάρθηκα του ναού, 1779.*

Οι τιμωρίες των αμαρτωλών στους ναούς του Μιχαήλ Μιχαήλ

Ο δεύτερος χώρος που περιλαμβάνει πλούσιο υλικό, το οποίο προσφέρεται για παρόμοιους συμβολικούς συνειρμούς, είναι το διάζωμα με τις «τιμωρίες των αμαρτωλών». Αν και θεματικά μοιάζει ταυτόσημο με αυτό της «Δευτέρας Παρουσίας», πρόκειται για σχεδιαστικά, αισθητικά και νοηματικά αυτόνομη σύνθεση. Συναντάται σε κάθε μεταβυζαντινό ναό της περιόδου. Ο ρόλος του είναι καθαρά κατηχητικός. Η διαφοροποίηση της τεχνικής και τεχνοτροπίας στην πραγματοποίησή του διαφέρει ριζικά, σχεδόν επιτηδευμένα από αυτές του υπόλοιπου νάρθηκα, πολλώ δε μάλλον από αυτές του κυρίως ναού. Πολύ συνοπτικά, πρόκειται για μια ζώνη που περιβάλλει χαμηλά τους τοίχους του νάρθηκα, στην οποία αναπτύσσεται το θέμα. Το φόντο της αποτελείται από αποχρώσεις γήινου χρώματος, συνήθως ώχρας, παραπέμποντας ευθέως στη φθαρτότητα της ανθρώπινης ύλης και στον χώρο που εκδηλώνεται η ανθρώπινη αμαρτία. Στην ζώνη αυτή εικονίζονται οι κυριότερες μορφές αμαρτίας που συναντώνται στο κοινωνικό σκεύος της εποχής και του χώρου. Οι αμαρτωλοί που απεικονίζονται έχουν το χαρακτηριστικό της επικαιρότητας και αποτελούν για τους πιστούς άμεσα στίγματα ετεροπροσδιορισμού. Ο πιστός αναγνωρίζει

στις περιγραφόμενες μορφές (ηθικές) παρεκτροπές της κοινωνίας του¹². Έτσι, λοιπόν, ενώ η παράσταση η «Δευτέρα Παρουσία» αναφέρεται στην αμαρτία του ανθρώπου κάθε εποχής ή στην οντολογία της αμαρτίας, η παράσταση με τις «τιμωρίες των αμαρτωλών» αναφέρεται στην αμαρτία του ανθρώπου της εποχής. Η διαφορά τονίζεται έντονα με την σχεδιαστική διαφοροποίηση. Αγιογράφοι, όπως ο Μιχαήλ Μιχαήλ, που σχεδιάζουν με ιδιαίτερη ικανότητα δύσκολα θέματα στον κυρίως ναό, στη συγκεκριμένη παράσταση ακολουθούν το ίδιο απαξιωτικό μοτίβο: σχεδιάζουν τις μορφές των αμαρτωλών περιγράφοντάς τους με μονοκονδυλιά. Με τον τρόπο αυτό υπονοείται η διάθεση διαπόμπευσης των ανθρώπων που «δεν αξίζουν μια φροντισμένη ζωγραφιά»¹³.

«Ο κρασόπουλος όπου πουλάει εξίκι¹⁴»

Η εικόνα απεικονίζει τον αμαρτωλό κρασοπώλη¹⁵ στην σκηνή του (μελλοντικού)¹⁶ μαρτυρίου του, της (επερχόμενης) τιμωρίας του. Ο κρασοπώλης εμφανίζεται κρεμασμένος από την κρεμάλα, η οποία λειτουργεί και ως διαχωριστικό και συνάμα συνδετικό στοιχείο με τους υπόλοιπους τύπους αμαρτωλών. Ο τρόπος με τον οποίο είναι κρεμασμένος έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς είναι δεμένος πισώπλατα¹⁷ και από το σημείο αυτό περνά ο γάντζος (τσιγκέλι) της κρεμάλας. Αν δούμε την συμβολική του αντικειμένου αυτού στις παραδοσιακές αυτές κοινωνίες, ακόμη και σήμερα, αντιλαμβάνομαστε πως η επιλογή του δεν είναι τυχαία: Στο τσιγκέλι κρεμούσαν το φορτίο προς

12. Ενδεικτικά αναφέρονται οι συνηθέστερες, με την ορθογραφία του ζωγράφου: (... «εκνι που προδίδουν», «η μοναφίκισσες όπου τα κρίνοντα ηπέρ των άλλων», «η πόρνη», «ο γιδοκλέπτης», «ο παραβλακιστής όπου χαλάη τους σινόρους», «ο μιλονάς όπου κλέπτι», «εκήνι όπου πουλούν ή ζιγιαζούν εξίκι», «η μαίστρισες γινέκες», «εκίνη όπου κιμόντε την αγίαν ανάστασιν και δεν πεγένουν σιν εκκλισίαν» κ.ά., είναι μερικοί από τους τίτλους που βάζει ο Μιχαήλ Μιχαήλ στα έργα του αυτά. Βλ. και Βαρσαμίδα Αθανάσιου, *Συμβολή στη μελέτη της λαϊκής ζωγραφικής – λαϊκής αγιογραφίας*, σελ. 23.

13. Έκφραση του π. Βασιλείου Παπανίκου, εφημέριου του ναού του Αγ. Γεωργίου Οξύνειας Καλαμπάκας, (κατά την επίσκεψή μου στην Οξύνεια Καλαμπάκας στις 29/9/98.)

14. Εξίκι ή ξίκι: λειψό, από την τουρκική λέξη EKSİK: Αυτό που δεν έχει κανονικό βάρος. Βλ. Βαρσαμίδα Αθανασίου, *όπ.π.*, σελ. 74.

15. «Τον κρασόπουλο πρέπει να τον δούμε σαν αίτιο της μέθης που προκαλεί το κρασί που πουλάει και όχι σαν παραζυγιστή. Θα πρέπει επίσης να πούμε, ότι ο κρασόπουλος είναι και μπακάλης ταυτόχρονα. Αυτός είναι που πουλάει εκτός των άλλων και κρασί.», Βαρσαμίδα Αθανασίου, *όπ.π.*, σελ. 39.

16. Η διαχείριση του χρόνου αποτελεί σημείο διαπραγμάτευσης και αμφίσημης ερμηνείας, καθώς η δράση λαμβάνει χώρα σε ένα ουδέτερο και αχρονικό περιβάλλον. Η χρησιμοποίηση της ώχρας ως φόντο στη δράση του μαρτυρίου των αμαρτωλών, δημιουργεί μια ψευδαισθησιακή κατάσταση, όπου ο χρόνος δεν ορίζεται με κοσμικά κριτήρια.

17. Η «Ερμηνεία των αγίων εικόνων» του λαϊκού ζωγράφου Παγώνη, η οποία αποτελεί αντιγραφή της «Ερμηνείας» του Διονυσίου συμπληρωμένη με οδηγίες για λαϊκότερα θέματα (βλ. μελέτη του Βαρσαμίδα Αθανασίου, *όπ.π.*), δεν δίνει συγκεκριμένες οδηγίες για το κρέμασμα του κρασοπώλη. Ακολουθείται, όμως, η τυπολογία του κρεμάσματος των υπολοίπων αμαρτωλών. Π.χ. για τον μυλωνά «Να του δέσουν τα χέρια πίσω και να τον κρεμάσουν από τον λαιμό στο κοντάρι».

Αγ. Αθανάσιος Καστανοχωρίων, «Ο κρασόπουλος όπου πουλάει εξίκι»,
νάρθηκας του ναού, 1785.

ζύγιση (αναφορά στο διεπραχθέν αδίκημα) και στο τσιγκέλι περνούσαν τα ζώα, λείες του κυνηγιού ή της σφαγής (αναφορά στην λεία του ανθρωπο-ζωόμορφου διαβόλου, που απολαμβάνει το κατόρθωμά του στην ράχη του κρεμασμένου). Ο κρασοπώλης, λοιπόν, είναι σχεδιασμένος με την ίδια λογική που αναλύσαμε προηγουμένως.

Με ενιαία γραμμή σχηματίζεται το περίγραμμα του σώματός του, το οποίο γεμίζεται με μια επίπεδη, χρωματικά, επιφάνεια. Τα χρώματα που επικρατούν είναι γήινα, με προτίμηση σε μουντές, θολές αποχρώσεις του καφέ και της ώχρας. Τα άκρα του, σχεδιασμένα κι αυτά άτεχνα, στρέφονται προς τα πίσω με έναν άκομπο τρόπο που παρουσιάζει

έντονες δυσαναλογίες. Είναι περιττό, στο σημείο αυτό, να επικαλεστούμε τις θαυμαστές πραγματικά αναλογίες που παρουσιάζουν οι άγιοι που σχεδιάζει ο Μιχαήλ Μιχαήλ, λίγα μόλις εκατοστά πιο πάνω, για να αποδειχθεί η ηθελημένη και συμβολική «αδεξιότητά» του στις μορφές των αμαρτωλών. Η έκφραση του προσώπου του, μελαγχολική και σκεπτική, προδίδει, ακόμη και σ' αυτή την ύστατη στιγμή, μια βαθιά εσωτερικότητα και έναν πανανθρώπινο υπαρξιακό προβληματισμό.

Από την άλλη, η μορφή του δαίμονα έχει την δική της τυπολογία και την δική της σημειολογική προβολή. Το σώμα του, σύνθεση στοιχείων από πολλά ζωικά και ανθρώπινα μέλη, είναι σχεδιασμένο με μεγαλύτερη προσοχή από το σώμα του κάθε αμαρτωλού. Ανταποκρίνεται μορφικά στις στερεοτυπικές προβολές (μυθολογικές και θρησκευτικές) και παραπέμπει χρωματικά και σχεδιαστικά στα αρχαιοελληνικά μελανόμορφα αγγεία. Η παρατήρηση αυτή, αν και φαντάζει υπερβολική και μάλλον αυθαίρετη, διατυπώνεται – παραδόξως – από όλους σχεδόν τους παρατηρητές της παράστασης, από την πρώτη κιόλας θέασή της. Πολλές φορές, η συμβολική γλώσσα στην τέχνη λειτουργεί ασυνείδητα και με βάση αρχετυπικούς συμβολισμούς που δεν ελέγχει απόλυτα. Υπό την έννοια αυτή, η παραπάνω απόπειρα ερμηνείας δεν πρέπει να έχει ως κριτήριο μόνο την πρόθεση του Μιχαήλ Μιχαήλ, αλλά τελικά το έργο του μπορεί να λειτουργεί από ένα σημείο και πέρα, συμβολικά αυτόνομα.

Αναμφισβήτητα, όμως, το έργο του «ο κρασόπουλος όπου πουλάει εξίκι» έχει έναν βασικό συμβολικό άξονα:

Η σύνθεση διέπεται από μια αμφίρροπη ισορροπία, η οποία έχει φυσικά και την συμβολική, παράλληλα με τη νοητική¹⁸ και θεολογική της, ερμηνεία. Το σώμα του κρασοπώλη, κρεμασμένο από το κέντρο, σχηματίζει έναν ζυγό (γνωστό ως *παλάντζα* στις παραδοσιακές κοινωνίες). Ο ζυγός παραπέμπει ευθέως στην έννοια της δικαιοσύνης. Από την μια μεριά, βαραίνει το κρίμα του (το οποίο αντικειμενοποιείται στο σχήμα του βαρελιού). Το βαρέλι αυτό του κρασιού, γεμίζει ένα δοχείο (που θυμίζει περισσότερο αμφορέα). Η ροή αυτή δίνει συνέχεια, ενέργεια και κίνηση στην πράξη του, η οποία

18. Στο πολιτισμικό σκεύος της εποχής, θρησκεία και νοηθεία αποτελούν ταυτόσημες πηγές ηθικής. Γενικεύοντας, πάντως, είναι αναγκαίο να επισημανθεί ότι η θρησκεία δεν είναι η «νόμιμη» πηγή ηθικής. «Εάν ήταν («νόμιμη» πηγή ηθικής) τότε οι Εβραίοι θα εκτελούσαν ακόμα όσους εργάζονταν τα Σάββατα. Αλλά η ηθική από πού προέρχεται, τούτο δεν είναι σαφές. Η πηγή είναι ένας συνδυασμός γενετικών ενστίκτων (τα οποία εξελίχθηκαν, επειδή οι άνθρωποι κατανόησαν ότι ευεργετούνται περισσότερο από τη συνεργασία) και του πνεύματος των καιρών», Dawkins Robert, *God's Delusion*, Bantam 2006. Αυτό που ονομάζει ο Dawkins «πνεύμα των καιρών», αποτελεί μια ερμηνευτική ποιότητα, που διαχέεται στον χώρο της κοινωνικής συμβίωσης και αντιπροσωπεύεται με τον ιδανικότερο τρόπο, στο παράδειγμα του έργου του Μιχαήλ Μιχαήλ, στον κοινωνικό ιστό συμβίωσης της Κοινότητας στο συγκεκριμένο χωροχρονικό στίγμα. Η δυναμική της ορθόδοξης κοινότητας των περιοχών που εξετάζονται στην παρούσα εργασία, «παρήγαγε» ηθική, η οποία δεν ταυτίζονταν, αλλά σίγουρα αναφέρονταν, στην ορθόδοξη λατρευτική παράδοση. Τα έργα του νοητικού κύκλου του νάρθηκα, όπως αυτό του «κρασόπουλου όπου πουλάει εξίκι», αποτελούν κατ' αρχάς καταγραφές ηθικών προτάσεων που ενστερνίζονταν η κοινότητα.

δεν θεωρείται τετελεσμένη. Από την άλλη μεριά της παλάντζας – σώματος, βαραίνει ο δαίμονας, ο οποίος όμως «τροφοδοτείται» από το κρίμα του κρασοπώλη (πίνει από το εν λόγω κρασί, με έναν όμοιο αμφορέα), σε μια διττή συμβολική έκφραση. Το κρασί ως μέσον εκτροπής και ακολασίας, το κρασί ως τροφοδότης του κακού και του προσωπικού μαρτυρίου. Αυτόν τον κύκλο¹⁹ αντιδράσεων που προκάλεσε η πράξη του, μπορεί να τον ανατρέψει στερώντας το κακό από την τροφή του, κάνοντάς το να ατροφήσει. Ίσως έτσι να συνδέεται και η δύναμη της έκφρασης και της εσωτερικότητας του προσώπου του βασανισμένου ανθρώπου με την προσμονή της αναγέννησης και της σωτηρίας.

*Αγ. Παρασκευή,
Καλομοίρα
Καλαμπάκας,
λεπτομέρεια από την
παράσταση
«Η Δευτέρα
Παρουσία»
στο νάρθηκα του
ναού, 1779.*

Καταληκτικά

Οι χιονιαδίτες αγιογράφοι της πρώιμης περιόδου διαχειρίζονται, στα παραδείγματα των κύριων εκφραστών τους, με δεινό τρόπο έννοιες, όπως ο **φόβος**, η καθημερινή **Ανάγκη** και η παρουσία του **Υπερβατικού**. Αν και το έργο τους έχει όλα τα βασικά χαρακτηριστικά της αγιογραφίας των μετακινούμενων σιναφιών της περιόδου, συχνά κάποιοι απ' αυτούς βρίσκουν τρόπο να διατυπώσουν ιδιαίτερους αισθητικούς, συνθετικούς και κάποτε και δογματικούς τρόπους (όπως η δυναμική της **μερικής αναστρεψιμότητας του κολασμού**, ως μια από τις δυνατότητες ανάγνωσης του έργου του Μιχαήλ Μιχαήλ, στο παράδειγμα που παρουσιάσαμε). Στα χρόνια που ακολούθησαν την περίοδο αυτή, η Χιονιαδίτικη αγιογραφία παρουσίασε μια εντυπωσιακή σε ποσότητα και συνοχή συνέχεια, που σπάνια όμως έδινε δυνατότητες τέτοιων διεισδυτικών αναγνώσεων, ίσως γιατί το κοινωνικό αισθητήριο αποζητούσε μια ζωγραφική υποταγμένη σε διακοσμητικές αρχές.

19. Η ίδια η σημειωτική του κύκλου, ως γεωμετρικού σχήματος και επαναληπτικής προοπτικής, φέρει μέσα του τον οικουμενικό συμβολισμό της κάθαρσης και την αναγέννησης. Ο καθαρισμένος κυκλικός χώρος γίνεται, αναγωγικά, η παράσταση του θεϊκού χώρου κατοικίας, του θόλου του ουρανού, του τρούλου του ορθόδοξου ναού, (Προκοπίου Γεωργίου, *Ο κοσμολογικός συμβολισμός στην αρχιτεκτονική του Βυζαντινού ναού*, σελ. 113, και Eliade Mircea, *Πραγματεία πάνω στην Ιστορία των Θρησκειών*, σελ. 57).

Αγ. Παρασκευή, Καλομοίρα Καλαμπάκας,
τιμωρίες αμαρτωλών στο νάρθηκα του ναού, 1779

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΧΙΟΝΙΑΔΕΣ, 441 00 ΚΟΝΙΤΣΑ

ISSN 1106-2259